

Віра Науменко

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

З КЛАС

Віра Науменко

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

**Українська мова для загальноосвітніх навчальних
закладів з навчанням українською мовою**

**Підручник для 3 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 17.07.2013 р. № 994)*

Науменко В.О.

НЗ4 Літературне читання : укр. мова для загально-
освіт. навч. закл. з навчанням укр. мовою : підруч.
для 3-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Віра Наумен-
ко. – К. : Генеза, 2014. – 176 с. : іл.
ISBN 978-966-11-0329-9.

**УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-9**

ISBN 978-966-11-0329-9

© Науменко В.О., 2014
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2014

ВІД АВТОРА

Любий друже, перед тобою підручник з літературного читання. Він поведе тебе в цікавий, сповнений краси світ літератури.

Ця книжка допоможе тобі розкрити чимало таємниць художнього слова. Працюючи з нею, розмірковуй, прислухайся до своїх почуттів, фантазуй. Запам'ятовуй зміст прочитаних творів, намагайся зрозуміти, як вони побудовані, порівняй їх між собою.

Читання художньої літератури поглиблює мислення й збагачує душу. Тож учися читати вдумливо й творчо. Успіхів тобі!

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— ознайомся з інформацією самостійно;

— запам'ятай прислів'я, зверни увагу на незвичайні слова й вислови;

— виконай завдання, дай відповіді на запитання;

— виконай завдання, що допоможуть розкрити таємниці художніх творів;

— виконайте завдання в групах або парах.

З НАРОДНОГО ДЖЕРЕЛА

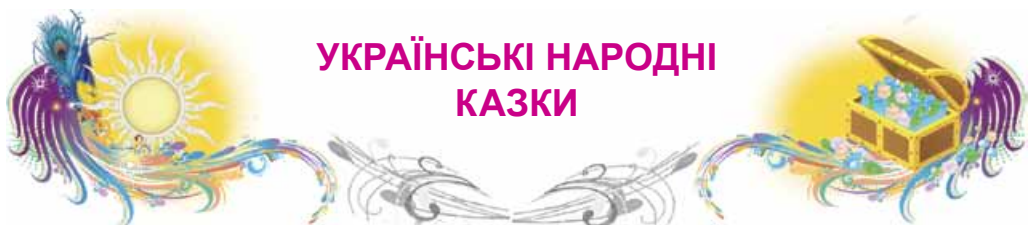
СВІТ НАРОДНИХ КАЗОК

У давнину всі народи світу складали казки. Довгий час ці твори передавалися з покоління в покоління усно. Тож кожен оповідач почасти був і автором казки: міг прикрасити її влучним висловом, яскравим образом, додати або змінити якісь подробиці. Однак основний зміст казок протягом віків залишався незмінним. Адже в цих творах утілилися уявлення людей про навколишній світ, своє місце в ньому, про добро і зло та інші важливі речі.

За змістом народні казки поділяють на кілька видів, серед яких казки про тварин і чарівні казки.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ

Може, хтось подумає, ніби казка — неправда. Тільки той, хто думає так, сам правди не знає.

У казці правда живе, як сіль у хлібі. Хто б без солі їв хліб? Та ніхто.

Правда в казці, як вітер в осінньому лісі. Ніби був тільки осьде, а вже далеко шумить. Тільки ні, він не зник назавжди, знову тут, біля тебе.

Казка — це життя, це світ. Тільки бачиш його ти не простим оком. На світ казки, на казкове життя треба оком дивитися тим, що в тебе в серці.

За Валентином Бичком

- А як вважаєш ти: казка — це вигадка чи правда? Обґрунтуй відповідь прикладами з прочитаних казок.

Казки про тварин

Тварини в казках дуже схожі на людей. Вони бувають добрими й підступними, життєрадісними й похмурими, простодушними й хитрими... Часто в казках про тварин сильні, але зарозумілі герої насміхаються зі слабших, ображають їх. Однак зрештою правда завжди на боці доброго й розумного.

Розум силу переважить.

Де сила не візьме, там розум допоможе.

Кривда від правди, як тінь від сонця ховається.

Правда та кривда — як вогонь та вода.

Коли став робить, то байдики не бить.

Коли працюєш, час біжить, коли чекаєш, — не спішить.

Українські прислів'я

ЇЖАК ТА ЗАЄЦЬ

Був собі їжак. Якось вийшов він раненько зі своєї домівки подивитися на білий світ. Вийшов та й каже сам до себе:

— А піду лишень у поле — подивлюся, як там моя морква та буряки.

Іде собі та пісеньку мугикає. Коли виходить із-за куща заєць. Він саме в полі оглядав свою капусту, чи велика виросла.

— О, — каже їжак, — хто прудкий, то вже й на ниві¹!

— А ти, — заєць йому, — усе кривуляєш, криволапку! І батько твій криволапко, і дід криволапко був. Такий увесь твій рід, і ти такий!

Їжак здивувався, що на своє добре слово дістав таку нечемну одмову, що й батька його, й діда лихим словом пом'янули.

От він зайцеві й каже:

— Ти мене береш на сміх? А хочеш зі мною наввіпередки? Побачимо, хто кого пережене!

Заєць як зарегоче:

— Ти? Наввіпередки? Зі мною?!

А їжак спокійно:

— А так, із тобою.

— Ну, добре, — засміявся заєць. — Давай бігти.

— Ні, — каже їжак, — ще ні. Я піду додому, скажу жінці, нехай знає, куди я пішов.

А заєць тому радий, бо він був голодний, то подумав собі: «І це мені добре: попоїм капусту — краще бігтиму». Та й пішли кожен до своєї хати.

Приходить їжак додому та й каже до жінки:

— Знаєш, жінко, який мені клопіт?

¹ *Ніва* — засіяне поле.

— Який, чоловіче?

— Мушу із зайцем бігати наввипередки. — Та й розказує все, як було.

— То це ти берешся перегнати зайця?! — аж зойкнула їжачиха.

— Помовчи, жінко, — мовить їжак, — якось буде. Збирайся лиш та ходи зі мною.

Ідуть вони, а їжак і вчить свою жінку:

— Як прийдемо на ниву, то ти станеш із цього краю в борозні¹ та й стій собі. Як добіжить заєць до тебе, то ти скажеш: «Я вже тут!» А прибіжить він на той край до мене, то там я йому гукну: «А я вже тут!»

— Добре! — мовила їжачиха.

Приходить їжак до зайця на той кінець ниви та й каже до нього:

— Ну, я вже готовий!

— То біжімо!

¹ *Борозна́* — довга, рівна заглибина в землі, проведена плугом.

От став заєць в одну борозну́, їжак у другу:

— Раз, два, три!

Побігли. Заєць помчав на той кінець ниви, а їжак пробіг два кроки та й спинився.

Прибігає заєць у кінець ниви, а там їжачиха:

— Я вже тут!

— Ей, — каже заєць. — Ану біжімо ще раз!

Побіг заєць. Прибігає в кінець ниви, а їжак підвівся на двох лапках та й гукає:

— Ого-го! А я вже давно тут чекаю!

— Ти дивися! Ану біжімо ще раз!

Прибігає на другий край, а їжак знову вже там (а то була, ви знаєте, їжачиха!).

Побіг ще раз — а там їжак:

— А я вже тут!

Знов кинувся заєць бігти. Так бігав він дев'яносто дев'ять разів, а за сотим разом як упав посеред ниви — підвестись не може, так набігався-натомився, сердешний.

— Ніколи не треба сміятися зі слабшого, — сказав тоді їжак та й пішов із їжачихою додому.

- Кого з персонажів казки характеризують слова кожного рядка? Які **вчинки** про це свідчать?

Добродушний, кмітливий, розумний.

Нечемний, пихатий, нетямущий.

- Чим закінчилося змагання між зайцем і їжаком? Чи справедливо, на твою думку, залагодився конфлікт між героями?
- Що означає слово *сердешний*? Яке ставлення до зайця приховане за цим словом?
- За що було посоромлено зайця? Чому переможцем став їжак?

- Підготуйтеся до читання казки в особах. Розподіліть ролі. Знайдіть у тексті слова, що підказують, з якими інтонаціями говорять персонажі.

- Перекажіть один одному казку: хтось від імені їжака, а хтось — від імені зайця.

ЛИСИЦЯ ТА РАК

Біжить лисичка полем. Добігає до річки, аж дивиться — рак виліз із води на камінь та клешні точить, щоб гостріші були.

— Здоров був, раче! — каже йому лисичка. — З тим днем, що сьогодні! Це ти, мабуть, до косовиці¹ готуєшся, що клешні об камінь гостриш?

Поздоровкався і рак та й каже:

— Я клешнями роблю те, що ти зубами; так треба, щоб гостріші були.

А лисичка тоді йому:

— Тепер я бачу, чого з тебе люди сміються, розказуючи, як ти сім літ по воду ходив, та й ту на порозі розлив! Як його ходити, коли на ногах зуби? Признайся, що таки правду люди говорять про тебе!

¹ Косовиця — час, коли косять і збирають траву.

— Може, колись тее й правдою було, та тепер брехнею стало! Ось коли хочеш, то давай побіжим наввипередки. Я тобі ще на один скок уперед ходу дам. Біжімо до тієї осички, що стоїть онде на узліссі.

— Як так, то й так, — каже лисиця.

Повернулась до лісу, стала на один скок уперед проти рака та й дожидає, коли той звелить бігти. А рак, учепившись клешнями за лисиччиного хвоста, підібгав усі вісім своїх ніг та й гукнув:

— Но!

От лисичка й подалась уподовж поля. Добігає до осики, повернулась, щоб подивитись, а де той рак чимчикує, аж чує позад себе:

— Та й забарилася ти, лисичко! Я вже і на осику лавив, усе визирав, чи скоро ти прибіжиш.

Дуже здивувалась лисичка, аж рота роззявила:

— Чи то ж видано! — каже.

І більше не сміялася з рака.

- Визнач тему казки (коротко, одним реченням, розкажи, про що в ній ідеться). Як ти гадаєш, рак — позитивний чи негативний персонаж? Чому він обдурив лисичку?

- Як закінчується казка? Поміркуй, чому лисичка перестала кепкувати з рака. Визнач основну думку казки.

- Чи подібний прочитаний тобою твір до казки «Їжак та заєць»? Хто на кого схожий у цих творах і чим? Чим відрізняється поведінка лисиці від поведінки зайця?

- Виконай одне із завдань (на вибір):

1. Розглянь малюнок на с. 9 і прочитай рядки казки, яким він відповідає.

2. Визнач риси характеру лисиці.

3. Назви людські риси, якими наділено рака в казці.

- Перекажіть зміст казки близько до тексту.

- Розподіліть ролі й прочитайте казку в особах.

- Доведіть, що твори «Їжак та заєць» і «Лисиця та рак» — це казки про тварин.

Чарівні казки

У чарівних казках звичне поєднується з неймовірним, фантастичним. Здебільшого вони розпочинаються з того, що головний герой потрапляє у дивовижний, сповнений таємниць і магії світ. Обстоюючи справедливість, добро, він зазнає небезпечних випробувань і чарівних перетворень. Зазвичай героєві допомагають «чарівні помічники» – істоти чи предмети, наділені надприродними властивостями.

Чарівні перетворення

ПРО ОХА-ЧУДОТВОРА

(Скорочено)

Були собі дід та баба, і був у них один син. От баба діду й каже:

— Діду, одведи його у школу!

От дід узяв сина й пішов у школу. Веде та й веде, коли бачить — стоїть гора, висока, що страх. От він зайшов на гору і каже:

— Ох!

Коли виходить пан і каже:

— Навіщо ти мене звеш?

— Я вас не зву. Я зійшов на гору і кажу: «Ох!»

— Я саме той Ох. Куди ти ведеш свого сина?

— Та поведу його в школу куди-небудь.

— Оддай мені, я його вивчу.

— А що ж вам необхідно сплатити за рік?

— Зроби мені копу¹ ложечок.

— Ну, добре.

От дід приходить додому й каже бабі:

— Віддав сина у школу.

¹ *Копá* — тут: давня одиниця лічби, що дорівнює 60.

— Кому ж ти віддав?

— Оху!

— Що ж йому за те?

— Копу ложечок.

От дід зробив копу ложечок, приносить до Оха, а Ох йому й каже:

— Постій, я внесу твого сина.

Пішов Ох і приносить три яструбці. Дав їм їсти, а після й каже:

— Пізнай свого сина!

А дід каже:

— Не пізнаю!

— Ну, йди додому та зроби мені копу тарілочок...

• Відтвори подальший розвиток подій, спираючись на схему, розміщену на першому форзаці підручника.

— Ну, іди та принеси мені копу ложечок...

А дідів син у Оха дрова рубає і каже наймичці:

— Як прийде мій батько, то я буду з правого боку стояти і ногою тупати.

От приходить батько до Оха, а наймичка й каже йому:

— Ваш син буде з правого боку стояти і ногою тупати.

Приходить Ох і каже:

— Іди, діду, у конюшню.

Приходить дід у конюшню — коли стоїть таких три жеребці, що страх. От дід і каже:

— Оце мій син!

— Ну, бери, — каже Ох.

Узяв дід свого сина й пішов додому. А син і каже дорогою:

— Як же нам грошей заробить?

— Як же ми заробимо? — каже батько.

От син зразу перекинувся яструбом та й каже:

— Мене ні за що не продавайте, як за сто карбованців.

От той яструб усе сидить на плечі, а як де перепілка заспіває, так він полетить і принесе її.

Їде пан, побачив того яструба і каже:

— Що тобі за яструбця?

— Сто карбованців.

Вийняв пан і дав за того яструба сто карбованців, а яструба взяв, посадив на плече й поїхав собі. Той яструб носить і носить перепілки, а за однією як погнався, та в яр¹, а в яру перекинувся зайцем; потім прибіг до батька, перекинувся хлопцем і пішли вдвох додому й живуть собі.

Почули вони, що в такому-то містечку ярмарок, син і каже батьку:

— Я стану таким конем, що одна шерстина срібна, а друга золота, і поведіть мене на ярмарок. Вам будуть давати багато грошей, так ви не продавайте, аж поки не наб'ють п'ять мішків золота. І щоб ви зняли уздечку, хоч як будуть дорого платити за уздечку, то не продавайте.

Повів дід коня на ярмарок і продає. Скільки панів не приходило купувати його, то він як скаже таку ціну, то пани і не хочуть купувати. От прийшов той самий учитель його, Ох (а він дідом перекинувся), і каже:

— Що тобі, старий, за цього коня?

— П'ять мішків набийте золотом, та ще щоб моя й уздечка була.

От Ох оддав йому золото, вихватив коня з уздечкою, а кінь і плаче. Привів його додому і прив'язав у конюшні так круто, що страх, і його товариші тут у конюшні.

От той кінь і каже:

— Одпустіть хоч трошки, дайте дихнути.

Вони взяли і одпустили трошки, кінь зразу одірвався та й побіг. Дивиться, що за ним женеться вовк, і зразу

¹ Яр — глибока довга западина; заглиблення зі схилами.

перекинувся хортом¹. Біжить та й біжить, коли море — кінь перекинувся окунем, а вовк щукою, та й пливуть. От щука й каже:

— Окуню, повернись до мене боком.

— Коли ти щука бистра, — каже окунь, — то лови мене з хвоста.

Пливуть вони, коли дивляться, аж перуть плаття дівчата — царська дочка і служниця царя. От хлопець зразу перекинувся персьнем перед царською дочкою, вона взяла той перстень. Ох перекинувся таким старим дідом, що страх, прийшов до них та й каже:

— Чи не бачили тут персня, я вчора загубив?

— Найшли.

— То оддайте ж мені.

— Ні, не оддам, — каже царська дочка.

— Як вам услужить за те, щоб ви оддали?

— Сім год служи.

От Ох служить, а той, що перекинувся персьнем, уночі парубком стає, а вдень персьнем лежить.

— Як будете, — каже царівні, — оддавать мене, я краще маком посіюсь. Та як буде одна мачина котиться під чобіт, то наступить на неї.

Приходить Охові строк, він і каже:

— Оддайте ж мені перстень!

— Нехай, — каже царівна, — краще маком посіється!

Взяла та й кинула його. Коли дивиться, аж одна мачинка котиться, вона взяла й наступила ногою. Ох

¹ Хорт — мисливський собака.

перекинувся півником і збирає мак, а та мачинка перекинулася яструбом. Зараз яструб убив півника. А тоді він став парубком та й повінчався із царівною. Живуть і хліб жують, а нам не дають.

- Назви персонажів казки. Із чого починається твір?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що син діда й баби потрапив у чарівний світ? Розкажи, як це сталося.
- Які **чарівні перетворення** відбуваються в казці? На кого перетворював Ох дідового сина?
- Які випробування Ох влаштував дідові? Навіщо він це зробив?
- Хто допомагав дідовому сину вирватися від Оха? Скільки разів йому допомагали? Через які випробування пройшов хлопець?
- Чим закінчилася казка? Що ж насправді загинуло? Чи погоджуєшся ти з таким ланцюжком міркувань: *Бідний чоловік стомився. — Ох. — Поневолення замість допомоги. — Зло. — Перемогло добро?*
- Ох — позитивний чи негативний герой? Доведи свою думку.
- Перекажи близько до тексту уривки казки, які відповідають малюнкам (с. 12, 14).

- Поділіть казку на частини. Оберіть одну з них і прочитайте в особах.

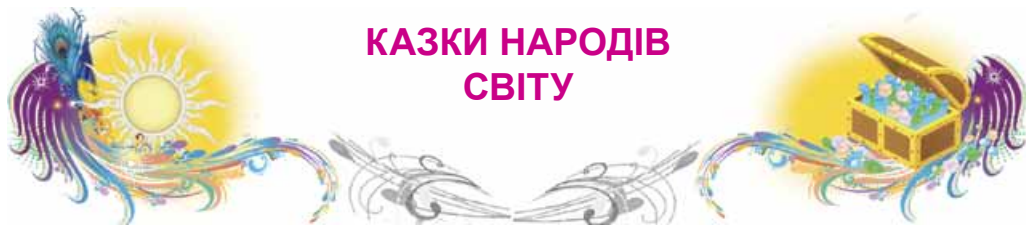
Повтори і пригадай

- Які види казок за змістом ти знаєш?
- Чому несправедливо ображеним героям казок про тварин вдається провчити своїх кривдників?
- Кого і за що в чарівній казці «Про Оха-чудотвора» доля нагородила, а кого покарала?

- Розділіться на групи. Оберіть по одній з прочитаних казок і розіграйте їх за ролями.

КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Казки різних народів надзвичайно розмаїті, але водночас мають чимало спільного. Читаючи їх, намагайся зрозуміти, що споріднює ці твори і чим вони відрізняються; чому казки люблять і діти, і дорослі; чому інтерес до них не згасає протягом багатьох століть.

- Прочитай назву казки. Поміркуй, де і за яких обставин можуть зустрітися цар звірів і маленьке мишеня.

Внутрішній стан героя

СИЛЬНИЙ ЛЕВ І МАЛЕНЬКЕ МИШЕНЯ

Болгарська казка

Піймав якось мисливець лева, зв'язав його, а товариша свого послав до міста купити ланцюга, щоб надійніше зв'язати сильного звіра. Тим часом прив'язав лева до дуба мотузкою та й пішов.

Лев страшно ревів, аж дерева гнулися, рив землю лапами — усе навколо порив. А під тим дубом була нірка. У ній сиділо мишеня і трусилося від страху, чуючи той рев. Коли нарешті лев стомився ревити й гребти землю, мишеня вилізло подивитися, що ж воно там таке. Зиркнуло туди-сюди, нічого страшного не побачило та й питається в лева, що то був за гамір.

Той крутнув хвостом і буркнув сердито:

— Геть звідси, тебе ще тут не вистачало!

Мишеня злякалось і сховалося в нірку. Але довго всидіти там не могло і вилізло знову, тільки й цього разу

лев прогнав його. Утретє виткнулося мишеня і питає лева:

— Скажи мені, друже, що тобі? Ану ж як я поможу?

— Чи ти не бачиш? Спіймав мене мисливець, прив'язав до дуба, а товариша свого послав по ланцюга. Хоче він зв'язати мене й забрати в місто, щоб там посміялися з мене. Всяк, хто побачить мене, казатиме: «То, виходить, і цар звірів може бути посміховиськом!» Як же ти мені допоможеш, таке мале й слабосиле!

— Оце й усього клопоту? Чого ж ти зразу не сказав? — здивувалося мишеня. — Дивись лишень, як я тебе порятую.

Вилізло мишеня левові на шию — гризь, гризь, гризь! — і перегризло мотузку.

— Тепер тікай, леве! — радісно мовило мишеня.

Бачить лев, що вільний, і ну тікати. Біжить і думає: «Як це воно так скоїлось? Я, такий великий та дужий, цар над усіма звірами, гроза малих і великих, як же я

зганьбився! У голові не вкладається! Дожився — став боржником якогось нікчемного мишеняти! Виходить, і найсильніший, і найбільший не знає, хто йому в пригоді стане! Значить, з усіма — і з малими, і з великими — треба жити в мирі».

Переклад Людмили Грицик

- До якого виду казок належить прочитаний тобою твір?
- Яке лихо спіткало лева? Що найбільше гнітило царя звірів? Прочитай його слова із цього приводу.
- Чи міг лев самотужки звільнитися з полону? Чому тоді він проганяв мишеня?
- Скільки разів мишеня намагалося допомогти левові? Як називають таку особливість казок?
- Якого висновку дійшов лев, міркуючи над своєю причиною? Вислови власне ставлення до випадку, описаного в казці.
- Яким ти уявляєш лева на початку й наприкінці твору?
- Простеж, як змінювався **внутрішній стан** лева: *лютував від безсилля; мучився, що може стати посміховиськом; розгубився, коли його врятувало маленьке мишеня; заспокоївся, зрозумівши життєву істину.*

- Прочитай назву бірманської казки. Які події, на твою думку, відбуватимуться у творі?

ЯК СЕРЕД ПТАХІВ ВІНИКЛА ДРУЖБА

Бірманська казка

У давні часи птахи не дружили між собою.

При зустрічі вони завжди сперечалися:

— Я кращий за тебе, — казав один.

— Ні, неправда, — відповідав другий, — я кращий за тебе.

І починали битися.

Якось Фазан зустрів Ворона. Йому не хотілося сперечатися, і він сказав:

— Вороне, ти кращий за мене.

Ворон був не тільки здивований, а й задоволений тим, що сказав Фазан. І він відповів ввічливо:

— Ні, Фазане, це ти кращий за мене.

Птахи сіли собі рядком і почали розмовляти. Потім Фазан сказав:

— Ти мені подобаєшся, Вороне. Давай разом жити.

— Згоден, Фазане, — відповів Ворон.

Так почали вони жити вдвох на великому дереві. Минали дні. Дружба між обома птахами дедалі міцнішала.

Інші птахи зацікавлено спостерігали за Вороном і Фазаном і були дуже вражені, що обидва живуть разом довгий час і ніколи не сваряться. Нарешті птахи вирішили випробувати їхню дружбу. Коли Ворона не було вдома, вони прийшли до Фазана і спитали:

— Фазане, як ти можеш жити із цим нікчемним Вороном?

— Не говоріть так, — відповів Фазан. — Ворон кращий за мене і робить мені честь, що живе зі мною на одному дереві.

Наступного дня птахи прийшли до Ворона, коли не було Фазана.

— Вороне, чому ти живеш із цим нікчемним Фазаном? — спитали вони.

— Не слід так говорити, — відповів Ворон. — Фазан кращий за мене і робить мені честь, що живе зі мною на одному дереві.

Птахи були дуже вражені таким ставленням Ворона і Фазана один до одного, і вони запитали самих себе:

— А чому ми не можемо бути такими, як Фазан і Ворон? Чому ми не можемо дружити замість того, щоб битися і сваритися?

З того дня і виникла дружба й повага між усіма птахами.

Переклад *Маргарити Скворцової*

- Назви персонажів прочитаного твору. Доведи, що він належить до казок про тварин.
- Чому між птахами не було дружби? Як Фазану вдалося потоваришувати з Вороном?
- Яке випробування влаштували друзям птахи? Чи витримала дружба Ворона й Фазана перевірку на міцність?
- Добери слова, якими можна схарактеризувати Фазана й Ворона: *розумні, ввічливі...*
- Чого навчає бірманська казка?
- Які прислів'я про дружбу ти знаєш? Склади прислів'я зі слів *поведеш, дружбу, яку, й, заведеш, життя, таке*. Чи відображає воно основну думку казки?

Чудові білоруські ліси, бори... Особливо навесні, коли *ніжно-зелені листочки тягнуться до сонця*, а *запашне повітря аж дзвенить* від пташиних пісень. Чудові вони і в осінню пору, коли *жовто-багрянний лист журно встеляє холодну землю*. Та й взимку, коли *сувої сріблясто-того снігу огортають гілля гордовитих ялин і сосон*.

«Чарівний помічник»

СИНЯ СВИТА¹ НАВИВОРІТ ПОШИТА

Білоруська казка

Жив-був цар-чарівник. Кинув він поклик по всьому царству: «Хто сховається від мене, тому півцарства віддаю».

Знайшовся такий охочий — Синя Свита Навиворіт Пошита. Приходить він до царя-чарівника.

¹ *Світа* — старовинний верхній довгий одяг з грубого полотна.

— Я, — каже, — беруся сховатись так, що ти мене не знайдеш.

— Гарзд, — каже цар. — Коли сховаєшся — півцарства тобі, а ні — голова з плечей. Розпишись.

Розписався Синя Свита і взявся ховатись. Перед царем стояв славним козаком, по двору біг чорним соболем, під ворота ліз білим горностаєм, по полю біг сірим зайцем.

Як бігти, то бігти — забіг у тридев'яте царство. А в тім царстві був дуже великий луг. Прибіг він на той луг і обернувся на три квітки різних кольорів.

- Ти вже знаєш, що в народних казках часто використовуються повтори. Є вони і в цьому творі. Читай уважно й, побачивши крапки (...), продовжуй речення самостійно.

Наступного дня цар устав, заглянув до своєї чарівної книжки й каже:

— Переді мною стояв славним козаком, подвір'ям біг... Забіг на великий луг у тридев'яте царство й обернувся на три квітки.

Покликав цар слуг, наказав їм піти в те царство і принести з великого лугу три квітки різних кольорів.

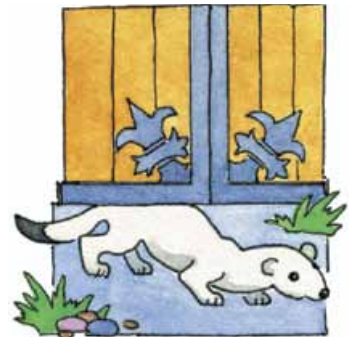
Пішли слуги. Довго йшли чи не довго, але дісталися до великого лугу, зірвали ті квітки, загорнули в хусточку і принесли цареві.

Цар розгорнув хусточку й сміється:

— А що, Синя Свито, чи сховався ти од мене?

Синя Свита обернувся на людину й каже цареві:

— Дозволь сховатися ще раз.

Цар дозволив.

Синя Свита Навиворіт Пошита перед царем стояв... А в тім царстві є таке болото, що зверху мох, а знизу озеро. Зайшов він у мох, обернувся на рибу-окуня, зарився на самісіньке дно озера і причаївся там.

Вранці цар устав, заглянув до своєї чарівної книжки й каже:

— Переді мною стояв славним козаком, подвір'ям біг... Забіг за тридев'ять земель, у тридесяте царство, обернувся на рибу-окуня і сховався у моховому болоті!

Наказав цар своїм слугам бігти у тридесяте царство, очистити мохове болото і зловити там окуня.

Слуги так і зробили: очистили болото, закинули неводи й зловили окуня. Загорнули його в хусточку, принесли цареві.

— Ну що, Синя Свито Навиворіт Пошита, чи сховався ти од мене вдруге? — сміється цар.

Синя Свита обернувся на людину й каже:

— Дозволь, царю, сховатися ще раз.

Цар дозволив.

Синя Свита перед царем стояв славним... Як бігти, то бігти — забіг у тридесяте царство, де росте такий дуб, що коріння в землі, а верховіття в небі. Виліз він на дуба, обернувся на голку, зашився під кору.

Прилетіла на дуб пташка Нагай, почула нюхом, що під корою сидить людина, та й питає:

— А чого ти сюди заліз?

— Та от, узявся я від царя-чарівника сховатись, а ніяк не вдається, — каже Синя Свита.

— Хочеш, я тебе сховаю.

— Сховай, добра пташко. Вік тобі дякуватиму.

Пташка Нагай обернула його на пір'їнку, взяла під крило, до царського палацу занесла й поклала сонному цареві за пазуху.

Вранці цар устав, умився, заглянув до чарівної книжки й каже:

— Переді мною стояв славним... Забіг у тридцяте царство. Є там дуб, що коріння в землі, а верховіття в небі. Забрався він під його кору і сидить там, обернувшись на голку.

Наказав цар слугам спиляти дуба, поколотити на дрова і спалити. Слуги так і зробили, а Синьої Свити не знайшли. Приходять і кажуть цареві:

— Нема Синьої Свити.

— Як нема? — розсердився цар. — Не може того бути!

— Нема та й годі, — кажуть слуги.

Вийшов цар на ганок, почав гукати:

— Синя Свито Навиворіт Пошита, покажися!

— Збери, — відказує Синя Свита, — своїх генералів, тоді покажуся.

Цар чує голос Синьої Свити, але не знає, звідки він лине. Крутився він, крутився, усюди заглядав, а Синя Свита мов водою розлився. Ну, робити нічого, зібрав цар своїх генералів. Вийшов на ганок і знов гукає:

— Синя Свито, покажися!

— Ні, — чує голос Синьої Свити, — спершу при генералах відпиши мені половину царства, тоді покажуся. Бо ти одуриш — я тебе знаю.

Хоч як не хотілося цареві, а довелося віддати половину царства. Тільки поставив він при генералах на указі свою царську печатку, як із-за пазухи його вилетіла легка пір'їнка і стала славним козаком.

— Ось і я! — каже Синя Свита.

Схопив він той указ — та собі в кишеню. Перестав відтоді цар-чарівник у хованки гратися.

Переклад Богдана Чайковського

- Назви головних героїв прочитаної казки. Якими ти їх уявляєш?
- Які повтори є в казці? Перекажи близько до тексту частини твору, у яких ідеться про те, як і де ховався Синя Свита. Добери заголовок до кожної з них.
- Як ти гадаєш, чи зміг би Синя Свита впоратися із завданням царя самотужки? Назви його «**чарівного помічника**».
- Добери слова, якими можна схарактеризувати Синю Свиту: *сміливий, кмітливий, веселий, щирий, самовдоволений, ввічливий, мудрий, розсудливий*. Обґрунтуй свій вибір прикладами з тексту.
- Чи можна назвати казку про Синю Свиту чарівною? Доведи свою відповідь.
- Обери один з малюнків до казки (с. 21, 22). Знайди в тексті слова, якими можна його підписати.

- Прочитай назву японської казки. Спробуй здогадатися, яку роль відіграла ця річ у житті головного героя твору.

Чарівна річ

ЧАРІВНИЙ КАПТУР¹

Японська казка

Давно колись ішов собі узбережжям чоловік. Аж бачить — риба б'ється на піску.

— Добрий чоловіче, кинь мене у воду, а то люди спіймають! — заблагала вона.

Чоловік послухався риби й кинув її у воду якомога далі від берега. «Хоч одну добру справу сьогодні зробив», — радів він, ідучи далі. Зненацька хтось до нього обізвався. Чоловік обернувся — перед ним стояла вродлива дівчина.

¹ *Каптур* — головний убір, капюшон.

— Мене послав до тебе Морський Дракон. Він дякує тобі за порятунок його доньки і просить завітати до нього в гості, — сказала вона й кілька разів уклонилася.

— Я б залюбки завітав, — відповів чоловік, — але ж я не вмію плавати. Як доберуся до палацу Морського Дракона?

— То нічого. Сідай мені на спину. Адже я — медуза.

І справді: дівчина, тільки-но ступила у воду, перетворилася на медузу. Чоловік уместився на ній, і вони пірнули в морську глибіню.

— Коли Морський Дракон спитає, чого б ти хотів, попроси в нього чарівний каптур: мовляв, нічого іншого тобі не треба, — навчала чоловіка медуза.

Незабаром вони прибули до палацу Морського Дракона. Умить перед чоловіком з'явилися столи зі смачними стравами. Припливли риби, почали співати й танцювати. «Правду казали люди: палац Морського Дракона не зрівняти ні з чим», — подумав чоловік. Йому здалося, що він бачить сон.

Морський Дракон обізвався до нього:

— Ти врятував од смерті мою доньку, і я хочу за це тобі віддячити. Преси чого хочеш — одержиш.

— Дай мені чарівний каптур, більше нічого не треба, — відповів чоловік так, як учила його медуза.

— Не знаю, що й сказати! Адже каптур — найдоржчий мій скарб. — Морський Дракон на хвильку замислився, а тоді додав: — Та нема ради. Ти врятував мою єдину доньку, тож я задовольню твоє прохання.

Із цими словами Морський Дракон віддав чоловікові чарівний каптур. Каптур справді був дивовижний: той, хто надівав його на голову, починав розуміти пташину мову.

Медуза відвезла чоловіка з чарівним каптуром на берег. Розпрощавшись з нею, чоловік сів на камінь і почув, як на дереві навпроти нього цвірінчать горобці. «Цікаво, про що вони розмовляють? Ну-бо спробую їх послухати», — вирішив чоловік і натягнув на голову чарівний каптур.

Тієї ж миті — уявіть собі! — цвірінчання стало схоже на людську мову.

— Люди начебто й розумні, однак простої речі не второпають! Отут унизу, під деревом, тече невеличка річка. Посеред річки лежить камінь. Люди переходять по ньому з берега на берег, але не помічають, що він із золота. Ото вже нетямущі!

І горобці засміялися.

Чоловік увійшов у річку і справді побачив камінь. Узяв його, зішкрябав з нього мох, і камінь перетворився на блискучий золотий зливочок. «Оце знахідка!» — зрадів чоловік і, сунувши камінь за пазуху, пішов далі.

Невдовзі побачив сосну, на якій сиділи ворони. Він натягнув на голову чарівний каптур і почув ось що:

— Люди начебто й розумні, а простої речі не второпають! От, скажімо, найзнаменитіші лікарі не можутьвилікувати єдиної доньки тутешнього вельможі. Хоч які

ліки їй дають — нічого не допомагає. А річ у тім, що коли будинок вельможі прошивали тростиною¹, то прищемили гадюку. Якби її вдалося звільнити й нагодувати, то дівчина відразу одужала б.

«Оце цікаво!» — зрадів чоловік і, не марнуючи часу, подався до вельможі.

На воротах його дому висіло оголошення: «Хто вилікує мою доньку, той буде моїм зятем».

— Я прийшов вилікувати вашу доньку, — сказав чоловік, ставши перед ганком.

Лікарі, що були в домі, засміялися: мовляв, як ти її, чоловіче, вилікуєш, коли ми не зуміли?

— Ліки не повернуть вашій доньці здоров'я, — звернувся чоловік до вельможі. — Вона одужає тоді, коли буде звільнено гадюку з тростинової покрівлі вашого будинку.

Хоча вельможа не дуже повірив тому, що почув, він усе ж звелів слугам розшити покрівлю. Справді, в тростиновому снопику лежала напівмертва гадюка!

Їй дали рису, і вона ожила. За хвилину після цього підвелася з постелі й дівчина. Дали гадюці ще трохи рису, і вона видовжилась. А дівчина пройшла кілька кроків. Коли ж гадюка, відновивши сили, зникла в траві, дівчина одужала остаточно.

— Будеш моїм зятем, — сказав вельможа чоловікові й віддав за нього свою доньку.

Кажуть, що відтоді чоловік той зажив у щасті й багатстві.

Переказ Івана Дзюба

- Як чоловік потрапив до палацу Дракона? За що він одержав нагороду від морського володаря?
- Що, на твою думку, було найдорожчим скарбом для Морського Дракона: його донька чи чарівний каптур?
- Які чарівні перетворення відбуваються в казці?

¹ *Трості́на* — тут: стеблина очерету, комишу.

- Які вчинки головного героя свідчать про те, що він — добра людина? За що доля нагородила чоловіка?
- Яку дивовижну властивість мав каптур Морського Дракона? Яку роль у долі головного героя відіграла ця чарівна річ?
- Розглянь малюнок на с. 25. Перекажи уривок казки, якому він відповідає.

- Поділіть казку на частини: *пригода на узбережжі; гостина в Морського Дракона; підслухані розмови птахів*. Придумайте до кожної частини цікаве завдання і запропонуйте однокласникам виконати його.

Чи знаєш ти?

У Японії часто трапляються землетруси, тому там здавна зводять легкі будівлі. Зовнішні стіни традиційного японського будинку роблять з легких дерев'яних планок, часто з'єднаних тростинами. Внутрішні стіни виготовляють з просмаленого тонкого паперу, перегородки — розсувні.

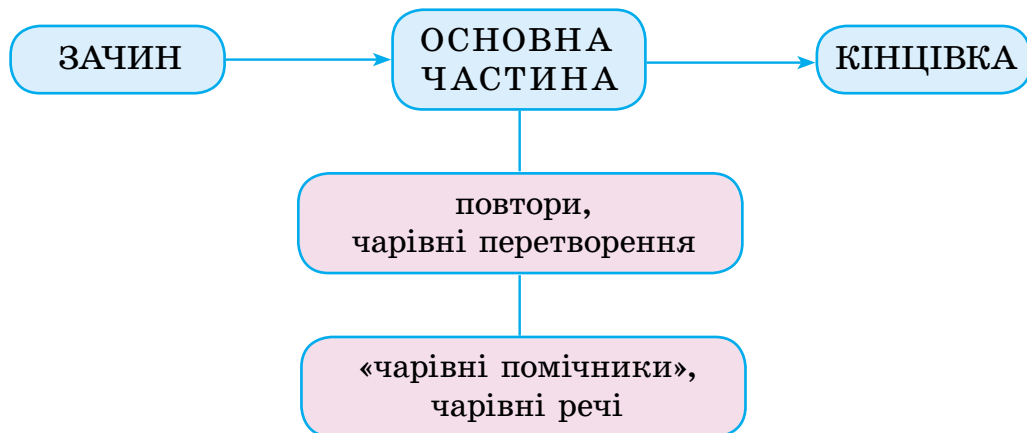
Повтори і пригадай

- Які з казок народів світу переконують у тому, що з усіма треба жити в мирі й дружбі?
- Якому казковому персонажу довелося віддати півцарства за надмірну самовпевненість? А який герой дістав гідну винагороду за свою доброту? З яких вони казок?
- Розглянь малюнки. Пригадай назви відповідних казок і визнач, до якого виду вони належать.

- Розглянь схему побудови чарівних казок. Спираючись на неї, доведи, що казка «Синя Свита Навиворіт Пошита» (або «Чарівний каптур») є чарівною.

- Завдяки яким чеснотам головні герої чарівних казок гідно проходять випробування?
- Склади загадки, відгадками до яких будуть персонажі вміщених у підручнику казок.
- Уяви, що прочитані тобою казки зібралися на бал у Палаці Див. У якому вбранні була б кожна з них?
- Пригадай і назви вивчені різновиди усної народної творчості. Наведи приклади творів кожного з них.

3 ЛІТЕРАТУРНОЇ СКАРБНИЦІ

СВІТ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК

Ти вже знаєш, що народна казка – це витвір фантазії багатьох людей. А от літературні казки належать конкретним авторам. Зазвичай герої та події, про які йдеться в цих творах, вигадані письменником-казкарем. Однак досить часто основою авторської казки є народна. Літературна казка може бути не лише прозою, а й віршованою.

- Розглянь малюнок на с. 30. У костюми яких казкових героїв одягнені діти? Хто автори цих казок?
- Чи знаєш ти, де живуть казки? Прочитай, яку відповідь дав на це запитання англійський письменник *Доналд Бісет* у творі зі збірки «Тигр, якого звали просто Тигр».

ТИГР І АВТОР

— Ой лишенько! Якщо мені зараз не розкажуть кілька казок, то я вже ніколи не одужаю. Поглянь, як я змарнів! — сказав Тигр.

— Бідолаха! Ось я піду до м'ясника і куплю тобі кісток, — мовив автор.

— Я не люблю кісток! Я ж їм тільки слова і змарнів через те, що мені вже давно ніхто нічого не розповідав. Розкажи мені казочку, будь ласка. Зрештою, ти ж це вмієш — розповідати й писати казочки. Це називається бути письменником, правда?

— Ох, Тигре! То це ти? — здивувався автор цієї книжки. — Ти так схуд, що я тебе й не впізнав. — На радіощах вони міцно обнялися. — Але ж я розповів тобі цілих дві книжки казок! Заходь, попоїси що-небудь.

— Казку!

— О так, звичайно! Хоч не знаю, чи зможу я ще щось придумати.

— Будь ласка, придумай! — сказав Тигр. — Тільки щоб цікаве, бо від нудних казок я можу померти.

— Ну, добре. Досить. Я подумаю, може, й розповім тобі ще якусь казочку.

— Кілька! — сказав Тигр.

— Гаразд, ходімо до кімнати.

Вони увійшли до помешкання, й автор надовго задумався. Тигр почав дерти лапами підлогу й кашляти від нетерплячки.

— Гм... — промовив автор. — А ти знаєш, де живуть казки?

— Це — як які.

— Ну... хоч би чарівні!

— Не знаю, — сказав Тигр.

— А я знаю. Вони живуть у казковій країні.

— І можна її побачити?

Автор подивився у вікно. Надворі смеркало. У шибці відбивалася свічка, що стояла на столі в письменника. За вікном було туманно й таємничо. Високо в небі сяяв блідий місяць. Здавалося, ніби там, за вікном, тече річка, а над нею здіймається величезна кам'яна арка¹ мосту. З-за мосту пливло примарне світло.

— Ось тобі країна казок, — мовив автор. — Там живе фантазія. Ходімо, Тигре. Скоро ти почувеш безліч казок.

Вони вийшли з будинку, але темрява вже розтанула, і міст зник.

— Ой лишенько! — сказав Тигр.

— Слухай, за мостом, недалеко звідси, на пагорбку росте дерево. Вітерець шелестить його листям і приносить йому казки зблизька і здалека. Від морських чайок із самотніх островів, з лісів і з міст, де ввечері біля каменів сидять хлопчики та дівчатка й слухають казки.

— Дереву не вміють говорити.

— Не певен, що це так. Може, й вміють. До того ж під деревом живе слон. У нього величезні вуха, і він чує всі казки, які вітер приносить до дерева. А в дуплі на дереві живе пугач². Він майстер оповідати казки! Дивиться собі на хмари, що, пропливаючи в небі, набирають дивовижних форм, і складає про це казки.

— А слон і пугач розкажуть мені їх, щоб я став ситенький і гарненький?

— Гадаю, що так. Ходімо!

— Згода!

І Тигр з автором пішли.

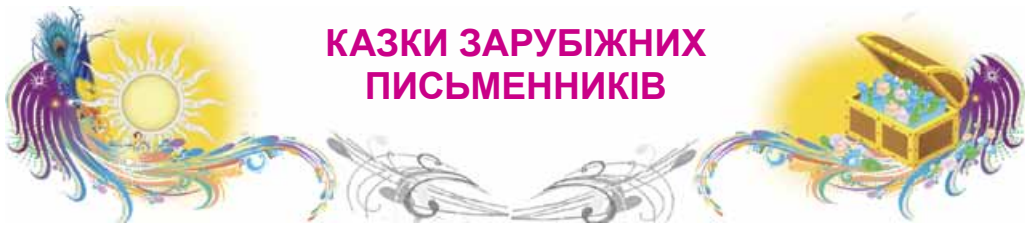
Переклад *Олени Матвієнко*

• Якою ти уявляєш країну казок? Спробуй скласти казку для Тигра.

¹ *Арка* — тут: перекриття у формі дуги, що з'єднує підпори мостів, два суміжних будинки тощо.

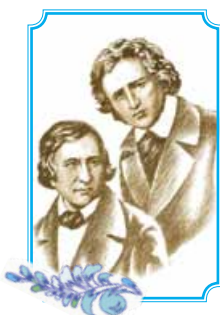
² *Пугач* — сова.

КАЗКИ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

ЯКОБ І ВІЛЬГЕЛЬМ ГРИММ

Майже два століття тому вчені різних країн зацікавилися народною творчістю. Вони почали збирати й записувати казки, легенди, пісні. Займалися цією шляхетною справою і брати Грімм з Німеччини. Їм довелося докласти чимало зусиль, аби зберегти для нащадків перлини мудрості й фантазії рідного народу. Нині укладені ними збірки німецьких казок відомі в усьому світі.

- Казка «Бременські музиканти» теж увійшла до однієї зі збірок братів Грімм. Складіть її початок за схемою, уміщеною на першому форзаці підручника.

БРЕМЕНСЬКІ МУЗИКАНТИ

(Скорочено)

(...) Півневі сподобалась така рада, і вони вже вчотирьох рушили далі.

Але Бремен був далеко, за один день не дійти. Надвечір вони прийшли до великого лісу і вирішили там переночувати. Осел і пес лягли під великим деревом, кіт заліз на гілля, а півень вилетів на самий верхочок, бо там почував себе найбезпечніше.

Але перш ніж заснути, він пильно озирнувся на всі чотири боки, і йому здалося, ніби вдалині блимає світло. Він гукнув до своїх товаришів, мовляв, десть тут недалеко є оселя, коли видно світло.

— То чого ж ми тут сидимо? — сказав осел. — Ходімо туди, бо притулок під деревом зовсім нікудишній.

Пес додав, що не завадило б повечеряти, і друзі вирушили туди, де блимало світло. Нарешті вони опинилися біля розбійницького дому — це тут так яскраво світилося.

Осел, як найбільший серед них, підійшов до вікна і заглянув.

— Ну, що там видно? — запитав півень.

— Ого, що я бачу! — відповів осел. — Стіл накритий білою скатертиною, на столі предобрі наїдки й напитки, а навколо сидять розбійники і п'ють-їдять собі.

— От би й нам так! — сказав півень.

— Добре було б, що й казати! — погодився осел.

І почали вони радитись, як їм звітлія розбійників прогнати. Думали, думали і нарешті придумали: осел передніми ногами стане на підвіконня, пес вискочить на осла, кіт — на пса, а півень злетить котові на голову. Постававши так, вони в один голос завели свою музику: осел ревів, пес гавкав, кіт нявчав, півень кукурікав. Потім усі як гунуть крізь вікно в кімнату, аж шибки забряжчали.

Від цього гвалту перелякані розбійники посхоплювалися з-за столу, бо думали, що то якась марá, і, до краю перелякані, дременули в ліс.

А наше товариство посідало собі за стіл і почало напихатися так, ніби хотіло наїстись на цілий місяць.

Коли ті четверо музикантів наїлися, то погасили світло і полягали спати, кому де зручніше. Осел ліг на подвір'ї, пес — за дверима, кіт — на припічку біля теплого попелу, а півень — на сідалі. А що в дорозі всі добре натомилися, то швидко й поснули.

Десь після півночі розбійники побачили здалеку, що світло в домі погасло і все начебто затихло, то отаман і каже:

— Та чого ми полякалися?

І послав одного глянути, що там у домі робиться.

Той пішов і роздивився, що біля хати все тихо, зайшов на кухню засвітити світло. Побачив, як у темряві

світяться котові очі, і подумав, що то дві жарини. Тоді взяв сірника і хотів запалити та й тицьнув коту в око. Але кіт таких жартів не любив. Він стрибнув розбійнику просто в обличчя, засичав, почав дряпатись. Розбійник страшенно злякався, кинувся навіткача, а за дверима пес схопився і вкусив за ногу. Розбійник надвір, а там осел як хвицьне його. А від галасу прокинувся й півень на сідалі та як крикне: «Кукуруіку!»

Тікає розбійник щодуху, прибігає до отамана та й каже:

— Ох, пане отамане, там таке робиться! У хаті сидить страшнюча відьма! Як засичала на мене, як учепилася довгими пазурами — усе обличчя подряпала, а в дверях хтось як штрикне мене в ногу! А надворі якесь чорне чудовисько як уперіщить мене довбнею! А вгорі сидить, мабуть, суддя, бо кричить: «Розбишаку сюди!» То я ледве вирвався.

Відтоді розбійники боялися і близько підійти до свого дому.

А наші четверо музикантів так уподобали те місце, що не захотіли більше нікуди йти.

Переклад *Сидора Сакидона*

- Чому казка називається «Бременські музиканти»?
- Чи справедливо повелися з ослем, псом, котом і півнем їхні господарі? Поясни свою думку.
- Розкажи, як героям вдалося оселитися в лісовій хатині.
- Які риси характеру допомогли ослу, псу, коту й півню подолати життєві негаразди?

- Пригадайте мультфільми за казкою «Бременські музиканти». Чи точно в них відтворено події, описані в прочитаному вами творі? Чим мультфільми відрізняються від казки братів Грімм?
- Пригадайте пісні, які співали осел, пес, кіт і півень у мультфільмах. Про що в них ідеться?

ГАНС КРИСТІАН АНДЕРСЕН

Ганс Кристіан Андерсен – всесвітньовідомий данський казкар. Його твори сповнені щирої, як у дитинстві, віри в чудо. Вони переконують: у звичному житті завжди є місце дивам і добрій усмішці долі.

Читаючи казки Андерсена, ми незмінно відчуваємо присутність автора. Разом з нами письменник радіє, дивується, сумує. У своєму чарівному світі він навчає нас любити й співчувати, бути чесними й мужніми, відданими й справедливими...

Коли твір відкриває свої таємниці

*Під час читання розмірковую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

РОМАШКА

(Скорочено)

От тільки послухай!

За містом, коло шляху, стояла дача. Ти її, напевне, колись сам бачив! Перед нею — маленький квітничок, огорожений пофарбованим парканом. Коло самісінького паркана, біля рівчака, у чудовій зеленій траві росла маленька ромашка.

Сонце голубило її так само тепло й ніжно, як і великі розкішні квіти в саду, і через те вона росла просто не щоднини, а щохвилини. Одного ранку вона зовсім розцвіла: її маленькі блискучо-білі пелюсточки промінням розходилися від золотого сонечка, що було посередині.

Ромашка не думала про те, що жодна людина не побачить її тут, у траві, і що вона простенька, непоказна квітка. Ні, вона була дуже задоволена: повернулася до теплого сонця, дивилась на нього і слухала жайворонка, що співав у височині.

Маленька ромашка була така щаслива, ніби на свято, хоч це був буденний день. Усі діти вчилися в школі.

У той час, коли вони сиділи за партами і вчилися, ромашка сиділа на своїй зеленій стеблині й також училася — у теплого сонечка, у всього, що було навколо неї. Їй здавалося, що маленький жайворонок співає так чудово і дзвінко про все те, що вона зараз відчуває. Ромашка із захопленням дивилася вгору на щасливу пташку, яка може літати й співати. Але вона не сумувала, що сама цього не могла зробити.

«Адже я бачу і чую, — думала вона, — сонце світить мені, вітрець цілує. О, мені дано стільки хорошого!»

У садку за парканом росло багато поважних, гордих квітів. Що менше вони пахли, то більше пишалися. Півонії надувалися, щоб бути такими ж великими, як троянди, але ж не в розмірі річ!

Тюльпани вигравали найкращими кольорами; вони це добре знали й трималися рівно, щоб їх було краще видно. Вони не звертали ніякої уваги на молоденьку ромашку за парканом, але тим уважніше розглядала їх вона і думала: «Які вони пишні та прекрасні! Напевне, до них злетить ця чудова пташка! Яка я рада, що расту так близько і можу бачити всю їхню красу».

І тільки вона це подумала, як почулося: «Кві-кві», — і злетів жайворонок, але не до півонії і не до тюльпанів, — ні, він злетів низько в траву до простенької ромашки. Ромашка від радості так злякалася, навіть не знала, що їй подумати.

Маленька пташка кружляла навколо неї і співала:

— Ой, яка м'яка травичка! Ой, яка мила маленька квіточка із золотом у серці і в срібному вбранні!

Справді, жовта середина ромашки ясніла золотом, а білі пелюсточки навколо блискотіли, як срібло. Яка щаслива була маленька ромашка, — ні, цього ніхто їй уявити не може! Пташка цілувала її дзьобиком, співала для неї, а потім знову підносилась у блакитну височінь.

Напевне, минуло із чверть години, поки ромашка отямилась! Трохи соромливо, але щиро їй радісно подивилася вона на інші квіти в садку.

Вони ж бачили те щастя й ту честь, що їй припала, вони ж мусили зрозуміти, яка це була радість!

Але тюльпани виструнчились ще більше, ніж раніш, і такі колючі та червоні стали спересердя їх обличчя! Тупоголові півонії понадимались. Це добре, що вони не вміли розмовляти, а то б багато наговорили ромашці! Бідна маленька квітка побачила, що вони зовсім не в гуморі, і їй стало дуже прикро.

Другого ранку, коли ромашка знову щасливо простягла свої білі пелюстки, ніби маленькі ручки, до світла й повітря, вона впізнала голос пташки. Але голос бринів сумно, бо пташку спіймали й посадили в клітку коло відчиненого вікна.

Вона співала про вільні щасливі польоти, співала про молоде зелене жито на полях і чудові подорожі на своїх крилах — високо, в безмежні простори. Сумно було бідному жайворонку, полонений сидів він у клітці.

Маленька ромашка так бажала допомогти йому! Але що вона могла зробити? Це важко було придумати.

Квітка зовсім забула про те, як гарно навколо, як тепло гріє сонце і як розкішно біліють її пелюстки. Вона думала тільки про спійману пташку, якій нічим не могла допомогти.

— Тут ми можемо вирізати чудовий дерен¹ для жайворонка, — сказав один з хлопчиків і почав обкопувати землю чотирикутником навколо ромашки так, що вона опинилася посередині.

Ромашка... потрапила в клітку до жайворонка. Нещасна пташка голосно скаржилась про свою втрачену волю і билася крильцями об залізні ґрати клітки. Маленька ромашка не вміла розмовляти, не могла сказати жодного слова втіхи, хоч і дуже хотіла. Так минув ранок.

— Тут нема води, — стогнав спійманий жайворонок. — Вони всі пішли й забули мені лишити хоч краплину води. Моє горло пересохло, усе горить! Вогонь і лід усередині, повітря важке. Ах, я мушу вмерти, розлучитися з теплим сонячним промінням, зі свіжою зеленню, з усією красою.

І він встромив свій дзьобик у прохолодний дерен, щоб трохи освіжитися. Тут він помітив ромашку. Жайворонок нахилився, поцілував її дзьобиком і сказав:

— І ти зів'янеш тут, бідна маленька квіточко! Тебе і маленький жмут зеленої трави мені дали замість цілого світу, що я мав на волі! Кожна маленька травинка буде мені зеленим деревом, кожна твоя біла пелюстка — пахучою квіткою. Ах! Ви тільки нагадуєте мені, чого я позбувся!

Настав вечір, та ніхто не приносив води пташці. Вона витягла свої гарні крила і затремтіла; її пісня була жалібна — «п'ік-п'ік», — маленька голівка схилилась до

¹ *Дерен* — верхній шар ґрунту, укритий травою, пронизаний її корінням.

квітки, і серце пташки розірвалося від суму та муки. І квітка не могла, як учора, скласти свої пелюстки й заснути; вона схилилась додолу, знесилена й сумна.

Тільки на другий ранок прийшли хлопчики і, побачивши мертву пташку, гірко заплакали.

Поки вона жила й співала, про неї забували — залишили умирати в клітці від спраги, а тепер влаштували їй пишній похорон і проливали над її могилкою гіркі сльози.

А дернину разом з ромашкою викинули на загорошений¹ шлях. Ніхто й не подумав про квітку, яка найбільше від усіх любила бідну пташку і так хотіла її втішити.

Переклад Оксани Іваненко

- Назви персонажів казки. Скільки днів із життя ромашки описав казкар?
- Поділи текст на три частини відповідно до днів із життя ромашки. Знайди в першій частині описи цієї квітки. Порівняй їх. Який настрій був у ромашки? Кому вона найбільше зраділа?
- Прочитай перший опис квітів, які росли в саду. Якими їх побачила ромашка?
- Прочитай другий опис квітів. Поясни, чому ромашці стало прикро?
- Прочитай другу частину тексту. Чому ромашка забула про все, чому раніше раділа? Як вона потрапила в клітку? Що розповів їй жайворонок?
- Чому загинула пташка? Чи трапляється подібне в житті? Чому тоді твір є казкою?
- Прочитай третю частину тексту. Які почуття викликали в тебе описані події? З якою думкою звертається автор казки до читачів?

- Визначте настрій казки. Поміркуйте, чому автор так сумно її закінчив. Складіть власну кінцівку твору, використовуючи чарівні перетворення.

¹ *Загорошений* — тут: укритий пилом.

- Прочитай вірш української письменниці *Марії Познанської*. Порівняй образи ромашки у вірші й казці Ганса Крістіана Андерсена.

РОМАШКА

На стрункій високій ніжці
біля річки, на лужку,
у косинці-білосніжці
стрів я квітоньку таку.

Ясним оком жовтуватим
усміхалася мені.
Я хотів її зірвати,
а бджола сказала: «Ні!»

Звився жайворонок високо під *чисте, неначе нове, небо* і заспівав про те, що мертва *земля ожила знов, що сонце стало ласкавим, теплим, ясним...*

Михайло Коцюбинський

Чи знаєш ти?

Жайворонка якщо хтось і не бачив, то вже пісню його чув. Весною і на початку літа за містом, над полями повітря просто бринить від їхніх голосів. Побачити жайворонка непросто — він невеличкий, сіренький, на землі його не помітиш. У повітрі жайворонки теж швидко зникають з очей: ці птахи підіймаються до ста — ста двадцяти метрів, а на такій відстані їх уже не побачиш зовсім. Але ще важче вивчити спів жайворонка. Не просто почути, а саме вивчити — адже цей птах видає близько ста тридцяти звуків на секунду.

За Юрієм Дмитрієвим

- Що розповіли про жайворонка Михайло Коцюбинський і Юрій Дмитрієв? Визнач спільне й відмінне в цих розповідях. Порівняй їх із казкою Андерсена.
- Які з прочитаних творів ти пригадаєш, побачивши пташку в клітці? Як ти гадаєш, що відчувають птахи в неволі? Спробуй описати їхній настрій.

- Читаючи вірш української письменниці *Ірини Жиленко*, прислухайся до звучання слів. Поміркуй, які з них допомагають почути чалапання й сопіння стомлених гномів.

ВЕЧІР ГНОМІВ

Тишком-нишком, чапи-лапи,
в капелюхах, як гриби,
гноми шастають ночами —
чапи-лапи — сніг рипить...

Йдуть вони один за одним,
невдоволено сопуть,
сварять зорі, сніг, погоду,
і котів, і довгу путь.

Дуже добрий то народик.
Просто в них така вже мода:
добре вихований гном
мусить бути буркотуном.

Звісно, їм таки не з медом.
Ніч. Коти. Ще й мерзнуть вуха.
Червоніють між заметів
чудернацькі капелюхи.

У торбинках гноми ті
носять сонне конфеті¹.
Лиш сипнуть в шибки віконні —
дітям сняться сни казкові.

В них носи — смішні, червоні,
і хода у них чудна.
Але ти не бійся, доню,
як побачиш їх з вікна.

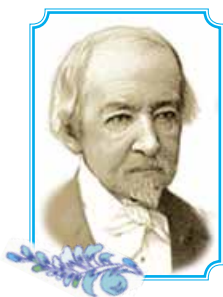

¹ *Конфеті* — різнобарвні паперові кружальця, якими обсипають один одного на балах і маскарадах.

То для них — страшна образа.
Пробурмочуть:
— Що за смішки!.. —
І, розсерджені, одразу
перетворяться на шишки.
Тишком-нишком,
ТИШКОМ-НИШКОМ...

ЗАХАРІАС ТОПЕЛІУС

Захаріас Топеліус — відомий фінський письменник. Творчість митця надзвичайно розмаїта, однак у Європі його знають на-самперед як казкаря. На створення казок Топеліуса надихала любов до народної творчості. Це почуття ще в дитинстві йому прищепив батько — збирач давніх фінських пісень.

КАЗКА ПРО СТАРОГО ГНОМА

(Скорочено)

Жив колись у підземеллі замку Обу старий-старезний гном із сивою бородою, такою довгою, що міг нею двічі обперезатися¹. Він мав десь років із сімсот і, певне, був найстаріший у тій місцевості.

Той гном був добрий домовик, хоч і мав свої примхи². Оселився він у баштовій печері — найглибшому підземеллі.

Гном влаштував собі справжній палац, зручний і розкішний. Не бракувало там і щербатих глеків, і непарних черевиків, і поламаних іграшок, і цебер³ без дна,

¹ *Обперезатися* — обв'язатися чим-небудь ніби поясом.

² *Прімха* — забаганка, дивацтво.

³ *Цебрó* — велика дерев'яна посудина у вигляді відра або зрізаної діжки.

і поїдених мишами книжок... Башта була дбайливо за-
снована павутинням різних візерунків.

Гном рідко покидав свій палац.

З Матсом Мюрстеном старий гном познайомився дав-
но, ще коли той був дванадцятирічним хлопцем.

Минали роки. Матс став сторожем у замку, постарів-
ся, мав уже вісімдесят років і гарненьку правнучку на
виданні. Цілими днями він вештався замком: то лаго-
див поламані віконниці, то скидав сніг чи спускав воду,
що збиралася на даху. Власне, крім гнома і Матса, ніхто
не піклувався про ту стародавню будівлю. А той замок
не раз горів, його руйнував час, вітер завивав у його ди-
марях, миші точили його підлогу, западали підземелля
й хилилися башти...

Одного разу гном побачив старого Мюрстена, і його
сімсотлітнє серце розтало — він не витерпів, зняв з голо-
ви смушеву¹ шапку, і сторож побачив його.

Щоправда, Матс Мюрстен мало не впав зі сходів,
як угледів маленького горбатого дідуса з довгою сивою
бородою, що приязно всміхався йому. Він уже хотів
перехреститися, коли гном спитав:

— Ти злякався мене?

— Ні, — відповів затиноючись сторож. — А з ким
маю честь...

Гном засміявся.

— Та ти ж уже не раз мав таку честь! Пам'ятаєш, хто
витяг тебе з підземелля в дитинстві? Хто гасив тобі свіч-
ку, як ти засинав над книжкою, і хто знайшов у воді
твої черевики, як ти впав із човна? Хто, як ти спав, ці-
лими ночами ходив по замку й заглядав, чи добре за-
мкнені двері? То я, Матсе. Ми таки давненько знайомі,
а тепер будемо й друзями. Чи не хочеш ти подивитися, як
я живу?

— А чого ж, можна, — погодився Матс, хоч серце
йому стислося.

¹ *Смушевий* — пошитий із хутра вівці або ягняти.

Він поліз за гномом у темряву, звідки віяло крижаним холодом і тхнуло... вологою.

— У вас, людей, химерний¹ смак. Усяк пнеться вище до сонця, — засміявся гном. — А мені найкраще тут. А яке в мене світло! Мурцю, де ти в біса ділася? Ходи, присвіти моєму приятеліві.

Гном відімкнув засновані павутинням іржаві двері, кицька стрибнула туди й освітила своїми іскристими очима золото, срібло, самоцвіти та інші коштовності.

Гном ласкаво поплескав сторожа по плечу:

— Бачиш, я не такий злидар, як ти, певне, думав. Усе це я чесно надбав. Щоразу, як у замку була пожежа або як його грабували вороги, я нишком ховав ці коштовності, бо вони б однаково згоріли чи дісталися розбійникам.

— А якби тебе хто пограбував? — запитав сторож.

Кицька зрозуміла його слова. Вона так блимнула очима, що старий перелякався. Гном мовчки підвів його

¹ *Химёрний* — який викликає подив, чудернацький.

до інших дверей. Там щось вило, наче тисяча диких звірів.

— Ось лихі люди, які зазіхали на моє добро, — прохрипів гном. — Усі вони стали вовками.

Матс Мюрстен був такий наляканий, що гном знову розвеселився:

— Пробач, — сказав він. — Я зовсім забув, що ти мій гість. Я б пригостив тебе квашеною павутиною чи маринованою водою з калюжі. Та, мабуть, ти до такого не звик. То я вже дам тобі вина. Ходи за мною.

— Дуже дякую, — сказав сторож. — Післязавтра в нас весілля. Виходить заміж моя правнучка. То, може, ти був би такий ласкавий і прийшов на весілля?..

— Я подумаю, — відповів гном.

Після цього сторож повернувся з темного підземелля і дав собі слово більше ніколи туди не ходити.

- Прочитай, який вигляд мав гном. Чому, побачивши його, Матс мало не впав зі сходів?
- Що гном запропонував Матсові? Як ти вважаєш, чому?
- Опиши оселю гнома. Чому він назвав смаки людей химерними?
- Що налякало Матса в підземеллі?

* * *

А тим часом у замку панувала метушня, бо Матс Мюрстен надумав улаштувати весілля правнучці в просторих замкових залах.

І диво дивне! За одну ніч у замку все було готове. Усі побиті вікна раптом стали засклені, усі поламані сходи полагождені. Люди чудувалися, а старий Матс знав, хто доклав до того рук.

І ось почалося весілля. Та гном, хоч і був серед гостей, але не показувався їм. Коли треба було наповнити келихи — чиясь невидима рука наповнювала їх, як треба було прислужитися молодій — хтось невидимий слугував їй.

Але найбільше диво сталося, коли почалось вінчання. Хтось невидимий надів молодій на палець каблучку з великим діамантом, а на голову — корону із самоцвітами. І знову люди вражено перемовлялися, казали, що, певне, сторож знайшов у замку скарб.

Коли гості сіли до столу, старий Матс відчув, що біля нього начебто примостився гном. А за деякий час той і справді пошепки озвався:

— Це корона давньої фінської королеви, що колись мешкала в замку Обу. Тільки ти нікому про це не кажи і взагалі не признавайся, що бачив мої скарбі.

І гном подався додому.

* * *

Усе було б гаразд, але старий Матс зовсім забув, що треба тримати язика на припоні. А тут, як навмисне, біля нього сіла тітка молодого, скупа-скупуща жінка,

яка стала говорити, що корона начебто крадена, і старий Матс, розсердившись, розповів їй про гнома та його скарбі.

Тітка покликала свого сина, і вони надумали негайно ж піти по скарби: боялися, що хтось їх випередить. Мати й син узяли ліхтаря і подалися до башти.

Коли це раптом лампа погасла, і вони опинилися в такій пітьмі, наче в мішку. І враз перед ними заблищало двоє зелених очей. То була кицька Мурця, але вони того не знали і дуже перелякалися. Та не встигли вони вилізти й на один щабель, як побачили маленького горбатого дідуся з довгою сивою бородою.

— Вітаю вас у своїй господі, — глузливо мовив він. — Дуже приємно, що ви заглянули до мене. Я вас тут і залишу назавжди.

Але гном покарав і сторожа за його довгий язик. Другого ранку замість золотої корони його правнучка знайшла в скрині іржавого казанка.

Переклад Катерини Штанько

- Як гном довів свою відданість другові Матсу? Розкажи, як він допомагав готуватися до весілля, що подавав нареченій.
- Чому гном покарав тітку молодого, її сина й сторожа? Як ти гадаєш, чи допомагатиме він після цього Матсові? Чи зможуть гном і сторож знову стати друзями?
- Як ти розумієш значення вислову *Тримати язика на припоні*?
- Розглянь малюнки до казки. Яким уривкам тексту вони відповідають?
- Які риси характеру споріднюють героїв вірша Ірини Жиленко (с. 42) та старого гнома з казки Топеліуса?
- Прочитайте в особах розмову гнома з Матсом Мюрстеном. За допомогою інтонації передайте почуття співрозмовників.

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН

Поезія Олександра Сергійовича Пушкіна стала гордістю й окрасою російської літератури. Серед численних шанувальників таланту митця чимало й дітей. Адже він — автор чудових віршованих казок, пройнятих любов'ю до усної народної творчості.

Відчуття краси й сили народного слова Пушкіну прищепила няня, з якою в нього склалися теплі, дружні стосунки. Орина Родіонівна знала безліч російських прислів'їв і приказок, пісень і казок. Цими скарбами вона щедро ділилася зі своїм вихованцем.

КАЗКА ПРО РИБАКА ТА РИБКУ

Жив старий із своєю старою
Біля самого синього моря.
Жили вони в ветхій землянці
Рівно тридцять літ і три роки.
Дід ловив неводом рибу,
А баба куделила пряжу.
Якось в море закинув він невід, —
Прийшов невід з самим баговинням.
Він удруге закинув невід, —
Прийшов невід з травою морською.
Як утретє закинув він невід, —
Витяг невід однісіньку рибку,
Золотую рибку, не просту.
Почала тая рибка благати,
Людським голосом промовляти:
«Відпусти мене, діду, до моря,
Дорогий дам за себе я відкуп:
Відкуплюся, чим тільки ти схочеш!»
Здивувався старий, налякався:

Він рибалив тридцять літ і три роки
Та не чув він, щоб риба говорила.
Відпустив він рибку золотую
Ще й сказав їй привітливє слово:
«Бог з тобою, рибко золота!'
Мені твого відкupu не треба,
Йди собі, рибко, в синє море,
Гуляй там собі на просторі!»

Повернувся дід до старої,
Розповів їй про диво велике:
«Я піймав був сьогодні рибинку,
Золоту рибинку, не просту,
По-нашому рибка говорила,
В синє море додому просилась.
Дорогою ціною відкуплялась,
Відкуплялась, чим тільки я схочу.
Не посмів я взяти відкуп з рибки,
Відпустив її так в синє море».
Почала баба лаяти діда:
«Ой, дурило ж ти, недотепа!
Не зумів взяти відкupu з рибки!
Було взяти від неї хоч ночви¹,
Адже наші, бач, зовсім побиті!»

От пішов дід до синього моря,
Бачить: море злегенька заграло.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла з моря рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Тут старий уклонився та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!
Бач, стара моя все докоряє,

¹ *Ночви* — довгаста посудина для прання білизни, купання, виготовлення тіста.

Не дає мені, старому, спокою:
Їй потрібні новісінькі ночви,
Бо наші, бач, зовсім побиті!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з Богом,
Будуть вам новісінькі ночви».
Повернувся старий до старої, —
А у баби новісінькі ночви!
Та ще дужче стара докоряє:
«Ой, дурило ж ти, недотепа!
Випросив, телепню, ночви!
А яка ж із ночов отих користь?!
Повертайся, дурню, до рибки,
Уклонися їй, випроси хату!»

От пішов дід до синього моря, —
Скаламутилось синєє море.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла до нього рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Тут старий уклонився та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!
Іще дужче стара мене лає,
Не дає мені, старому, спокою:
Хату просить баба сварлива!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з Богом.
Нехай так уже: буде вам хата!»
Пішов дід до своєї землянки,
А землянки нема вже й сліду!
Перед ним стоїть хата з світлицею¹,
З димарем мурованим, білим,
Ще й дубові, тесові ворота.
А стара сидить під віконцем

¹ *Світлиця* — світла парадна кімната.

Та чимдуж чоловіка картає:
«Ой, дурило ж ти, недотепа!
Випросив, телепню, хату!
Повертайся, вклонися рибиці:
Вже не хочу я бути селянкою,
Хочу быть стовбовою дворянкою!»

Знов пішов дід до синього моря, —
Неспокійне синєє море!
Золоту став він кликати рибку.
Припливла з моря рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Уклонився він рибиці та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!
Бач, стара моя зовсім здуріла,
Не дає мені, старому, спокою:
Вже не хоче быть вона селянкою,
Хоче быть стовбовою дворянкою».
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з Богом!»

Повернувся старий до старої,
Що ж він бачить? — Високі хороми,
А на ганку стоїть його баба,
В соболевій вона тілогрійці,
Грезетова на маківці кичка¹,
Ще й перлове намисто на шиї,
На руках самоцвітні каблучки,
На ногах — чобітки червоні.
Перед нею дбайливі слуги,
Вона б'є їх, за чуба тягає...
Каже дід до своєї старої:
«Здрастуй, пані-добродійко дворянко!
Чи теперечки ти вдовольнилась?»

¹ *Грезетова кичка* — давній головний убір заміжньої жінки з тканини із візерунком того самого кольору.

А стара на старого як гримне
Та на стайню до коней послала.

От і тиждень, і другий минає,
Іще дужче тут баба здуріла,
Знов до рибки старого посилає.
«Повертайся, вклонися рибці:
Вже не хочу я бути дворянкою,
Хочу вільною бути царицею!»
Дід злякався, почав благати:
«Що ти, бабо, чи ти сказала?
Ні ступити, ні мовить не вмієш,
То й смішитимеш ціле царство!»
Розгнівалась баба ще дужче,
Як ударить діда в обличчя.
«Як ти смів сперечатись зі мною,
Зі мною, дворянкою стовбовою?!
Йди до моря, кажу тобі честю,
А не схочеш — неволею підеш!»

Почвалав старенький до моря, —
Почорніло синєє море.
Золоту став він кликати рибку.
Припливла до нього рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Уклонився старий та й каже:
«Змилуйся, матінко-рибко!
Знову моя баба вередує:
Вже не хоче бути дворянкою,
Хоче бути вільною царицею!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з Богом.
Добре, буде царицею баба!»

До старої дідусь повернувся,
Бачить: царський палац препишний,

У палаці стару свою бачить, —
За столом сидить вона — цариця,
Служать їй бояри та дворяни,
Наливають їй віна заморські,
А на закуску — медяники солодкі.
Навкруги стоїть грізна сторожа,
За плечима — списи та сокири.
Як побачив дідусь, налякався,
В ноги він старій уклонився,
Мовив: «Здрастуй, грізна царице!
Чи ж теперечки ти вдовольнилась?»
І не глянула баба на нього,
Тільки гнати з очей його звеліла.
Тут підбігли пани та бояри,
Старого у шию заштовхали.
А на дверях сторожа надбігла
Та сокирами ледь не зарубала.
Ще й народ глузував із нього:
«Так і треба тобі, старий нечемо!
Це тобі, нечемо, наука,
Щоб не ліз не в свої сани!»

Ось і тиждень, і другий минає, —
Іще дужче баба здуріла,
Царедворців по діда посилає.
Розшукали старого, приводять.
Чоловікові й каже баба:
«Повертайся, вклонися рибці, —
Вже не хочу я бути царицею,
Хочу бути морською володаркою,
Хочу жити в окіяні-морі,
Щоб служила мені рибка золотая
І в мене була на побігеньках».

Не насмілився дід сперечатись,
Не наважився всупереч казати.

От іде він до синього моря,
Бачить — море сердито бушує,
Надимає розгнівані хвилі,
Ходять хвилі, і стогнуть, і виють.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла з моря рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Уклонився старий та й каже:
«Змилуйся, матінко-рибко!
Що робити з клятою бабою?
Вже не хоче вона бути царицею,
Хоче бути володаркою морською,
Щоб їй жити в окіяні-морі,
І щоб ти сама їй служила
І в неї була на побігеньках!»
Не сказала нічого рибка,
Лиш хвостом по воді майнула
І сховалась в глибокому морі.
Довго ждав старий біля моря,
Не діждався, пішов він додому.
Глянув — аж перед ним землянка,
На порозі сидить його баба,
Перед нею — розколоті ночви.

Переклад *Наталі Забіли*

- Назви́ головних героїв прочитаної казки. Розкажи про них, використовуючи слова *добрий, терплячий, ввічливий; лиха, сварлива, ненаситна*.
- Скільки разів старий звертався до рибки з проханнями? Які слова допомагають уявити море кожного разу, коли це відбувалося? Чому змінювався стан моря?
- Поділи казку на частини й придумай для них назви. Усно опиши малюнки, які б передавали зміст кожної частини. Які слова з казки допомогли тобі створити уявні малюнки?

- Чому твір Пушкіна про рибака та рибку належить до казок? Визнач основну думку твору.
- Кого з персонажів казки ти вважаєш позитивним, а кого — негативним? Обґрунтуй свою відповідь.
- Розглянь ілюстрації Михайла Іванова до казок Пушкіна. Кого із зображених казкових героїв ти можеш назвати? Що ти про них знаєш?

Чи знаєш ти?

Олександр Сергійович Пушкін написав п'ять віршованих казок: «Казка про золотого півника», «Казка про попа і наймита його Балду», «Казка про царя Салтана, про сина його славного й могутнього богатиря князя Гвідона Салтановича та про прекрасну царівну Лебедицю», «Казка про рибака та рибку», «Казка про мертву царівну та сімох богатирів».

ПЕТРО ЄРШОВ

Російський письменник Петро Єршов уславив своє ім'я у дев'ятнадцять років, створивши віршовану казку «Горбокони́к». Цей твір називають казкою дитини для дітей. Адже задум написати її виник у Єршова ще в одинадцять-дванадцять років. За словами автора, «Горбокони́к» — це твір, записаний від оповідачів з народу. Прочитавши його, Олександр Сергійович Пушкін сказав: «Тепер цей вид творчості я можу залишити».

ГОРБОКОНИК

(Уривки)

За горами, за лісами,
за широкими морями,
проти неба на землі
жив дідусь в однім селі.

У старенького три сини:
старший — з розумом хлопчина,
середульший — сяк-такий,
а найменший — геть дурний.
Хлопці сіяли пшеницю
та й возили у столицю:
бач, столиця та була
недалеко від села.

От чи скоро, чи не скоро
приключилося їм горе:
хтось у поле став ходити
і пшеницю толочить.
Про таку лиху пригоду
ще ніхто не чув ізроду;
стали думати і гадати,

як би злодія впіймать.
Та й надумали ходити
уночі той лан глядіти,
щоб його оборонить,
лиходійника зловить.

Почало ж ото смеркатись,
старший брат почав збиратись,
він сокиру й вила взяв
та й у поле почвалав.
Непогожа ніч настала;
боясть парубка напала,
і сховався молодець
у кошару¹ до овець.
Встало сонце із-за хмари,
вийшов тихо він з кошари...
Хлопці двері відчинили,
брата старшого впустили
та й питаються його,
чи не бачив він чого.

Старший брат перехрестився,
на всі боки поклонився,
кашлянув і проказав:
«Цілу нічку я не спав;
а було ж, мені на лихо,
і не тепло, і не тихо:
як звірюка, вітер вив,
дощ холодний ливма лив.
Ох, намучивсь я доволі!..
Ну, та все гаразд у полі».
Похвалив його отець:
«Ну, Данило, молодець!
Послужив ти службу щиру,
тобто, мовить до приміру,
не ловив у полі ґав,
лан як треба доглядав».

Ілюстрація
Миколи Кочергіна

¹ *Кошара* — загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня.

Почало ізнов смеркатись;
середульший став збиратись...

- Як ти гадаєш, чи відповідально поставився до свого завдання середній брат? Поясни свою думку.

І йому сказав отець:

«Ти, Гаврило, молодець!»

Стало втретє знов смеркатись,
час найменшому збиратись...

Тут Іван злізає з печі,
кобеняк¹ бере на плечі,
хліб за пазуху кладе,
вартувати лан іде.

Ніч настала; місяць сходить;
поле все Іван обходить,

на всі боки погляда
і під кущиком сіда:

зорі лічить, мов читає,
та окраєць уминає.

Враз опівніч кінь заржав...

Вартовий швиденько встав,
подививсь під рукавицю —
і побачив кобилицю.

Наче сніг, була вона —
чисто-біла та ясна,
грива хвилями спадала,
щирим золотом сіяла...

«Еге-ге! так он який
наш злодюжка!.. Ну, постій!

Жартувати я не вмію,
сяду враз тобі на шию!

Подиви, яка прудка!»

Скинув він кобеняка,
до кобили підбігає,
за хвоста її хапає

Ілюстрація
Миколи Кочергіна

¹ *Кобеняк* — вид чоловічого плаща з відлогою; каптан.

та й сідає на хребет —
тільки задом наперед.
Стрепенулася кобила
ще й очима засвітила,
шию лебедем звила
і зірвалася, як стріла.
В'ється змієм над полями,
висне птахом над ровами,
мчиться скоком вище гір,
лине чвалом¹ через бір²,
хоче скинути Івана,
щоб не став він їй за пана.
Та в Івана славний хист —
цупко держить він за хвіст.
Натомилася кобила
і отак заговорила:
«На мені ти вмів сидіть,
будеш мною володіть.
Дай лиш місце для спокою,
та ходи як слід за мною,
та щодня мене гляди,
в поле чистее води,
випускай гуляти в полі
на роздоллі ще й на волі.
Через три дні я заржу,
коней двійко породжу —
гриванів, яких донині
не стрічалося людині;
ще й конятко-малюка,
чверть аршина³ без вершка⁴,
на хребті з двома горбами

Ілюстрація
Миколи Кочергіна

¹ Чвал — швидкий біг навскач; галоп.

² Бір — тут: ліс.

³ Аршин — давньослов'янська міра довжини, яка дорівнює близько 70 см.

⁴ Вершок — міра довжини, яка дорівнює близько 4 см.

ще й з предовгими ушами.
Більших двох, як хоч, продай,
горбанька ж не віддавай
ні за яхонт¹, ні за гроші,
ні за царські розкоші.
В ясен день, у тьмі нічній
він товариш буде твій:
у мороз тебе зогріє,
влітку холодом обвіє;
в голод хлібом покріпить,
в спеку медом освіжить.
А мене, як час настане,
знов гулять пусти, Іване!»
Час минає, час летить...

Ілюстрація
Миколи Кочергіна

- Нікому не розповідаючи про те, що відбулося, Іван узявся доглядати кобилу. Однак згодом брати дізналися, що він має двох чудових золотогривих коней, і вирішили їх продати. Відтак у житті Івана розпочалися численні пригоди... Як ти гадаєш, хто став вірним товаришем героя і допоміг йому подолати всі перешкоди й небезпеки?
- Докладно дізнатися про пригоди Івана й Горбоконики ти зможеш, прочитавши казку в повному обсязі. А наразі ознайомся з переліком цих подій (автор завершує ним першу частину твору).

А тепер ми їх лишімо,
знову казку розпочнімо,
щоб потішити мирян², —
що накоїв наш Іван,
живучи на службі царській,
при конюшні володарській;
як він коней доглядав,

¹ *Яхонт* — коштовний камінь.

² *Миряни* — тут: люди.

як перо своє проспав,
як то він зловив жар-птицю,
як украв він цар-дівицю,
як перстеника шукав,
як на небі гостював,
як добивсь у сонця-світа,
щоб воно простило кита;
як од лиха він одвів
цілих тридцять кораблів;
як в окропі не зварився,
як він краснем ізробився...
Словом, річ ми поведем,
як зробивсь Іван царем.

Переклад *Максима Рильського*

- Прочитай зачин казки. Яка біда трапилася в родині дідуся?
- Розкажи про старших братів Івана. Чим вони схожі між собою?
- Як ти гадаєш, чому Івану пощастило? Якою він був людиною?
- За малюнком на с. 60 опиши коней, яких подарувала Іванові кобилиця.
- Що в казці чарівного? А що могло бути насправді?
- Підготуйся до виразного читання одного з поданих уривків казки (на вибір).

КОСТЯНТИН УШИНСЬКИЙ

Костянтин Ушинський відомий насамперед як видатний педагог. Його дитинство й гімназійні роки минули в Україні. Після закінчення Московського університету він працював викладачем.

Костянтин Дмитрович був переконаний, що, навчаючись за нудними й незрозумілими підручниками, діти не можуть здобути ґрун-

товних знань. А тому вирішив створити для них нові книжки. Так з'явилися «Рідне слово» й «Дитячий світ». Є в цих підручниках і казки – записані від оповідачів та складені самим автором.

Дитячі твори Ушинського відкривають великі й маленькі таємниці світу. Про витівки старої зими, про те, як сорочка в полі виросла, про Лисицю Патрикіївну та багато іншого ти зможеш прочитати в його книжці «Дітям».

ВИТІВКИ СТАРОЇ ЗИМИ

Розізлилася бабуся-зима: задумала вона всяке дихання зі світу зжити. Передусім почала до птахів добиратися: набридли їй вони своїм криком і цвірінканням.

Повіяла зима холодом, позривала листя з лісів і дібров і порозкидала його по дорогах. Немає куди птахам подітися: почали вони збиратися в зграйки, думоньку думати. Зібралися, покричали й полетіли за високі гори, за сині моря, в теплі краї. Зостався горобець, та й той під стріху забився.

Бачить зима, що птахів їй не догнати: накинулася на звірів. Запорошила снігом поле, завалила кучугурами ліси; одягла дерева в крижану кору і посилає мороз за морозом. Ідуть морози, один одного зліший, з ялини на ялину перестрибують, потріскують та виляскують, звірів лякають. Не злякалися звірі: в одних кожухи теплі, інші по глибоких норах поховалися; білка в дуплі горішки гризе; ведмідь у барлозі лапу ссе; зайчик стрибаючи гріється; а коники, корівки, овечки давним-давно у теплих хлівах готове сіно жують, тепле п'ють.

Ще дужче лютує зима — до риби добирається; посилає мороз за морозом, один за одного лютіший.

Морозенки жваво біжать, молоточками дзвінко постукують; без клинків¹, без підклинців по озерах, по річках

¹ *Клинóк, клин* — тут: загострений з одного кінця шматок дерева або металу.

мости будують. Позамерзали ріки й озера, та тільки зверху; а риба вся на глибину пішла; під крижаним дахом їй ще тепліше.

«Ну, стривай же, — думає зима, — дошкулю я людям», — і посилає мороз за морозом, один одного лютіший. Затягли морози візерунками шибки у вікнах; стугоняють¹ і в стіни, і в двері так, що колоди тріскаються. А люди затопили в грубах, печуть собі млинці гарячі та над зимою підсміюються. Трапиться кому по дрова в ліс їхати, одягне він кожуха, рукавиці теплі, взує валянки та як візьметься сокирою махати, то аж піт проймає. По дорогах, наче зимі на сміх, вálки² потяглися; від коней пара стовпом підіймається; візники ногами притупують, рукавицями поляскують, плечима пересмикують, морозці похваляють.

Найприкріше було зимі, що навіть малеча і та її не боїться! Ковзається собі на ковзанах та на санках, у сніжки грається, баб ліпить, гори будує, водою поливає та ще мороз кличе: «Прийди лишень підсоби!» Вщипне зима зі злості одного хлопчика за вухо, другого за носа, навіть побіліють; а хлопчик ухопить снігу, давай терти, — і запалає в нього обличчя немовби вогонь.

Бачить зима, що нічим їй не взяти: заплакала від злості. Із стріх зимові сльози закапали... видно, весна недалеко!

Переклад Івана Сподаренка

- Поділи казку на частини.
- Виразно прочитай ті частини тексту, які відповідають малюнкам (с. 65). Зверни увагу на велику кількість дієслів. З якою метою автор їх уживає?

- За змістом останнього речення прочитанного твору складіть нову казку.

¹ *Стугоніти* — стукати, ударяючи по чомусь; утворювати тривалий шум.

² *Вálка* — тут: група запряжених кіньми возів, які рухаються один за одним.

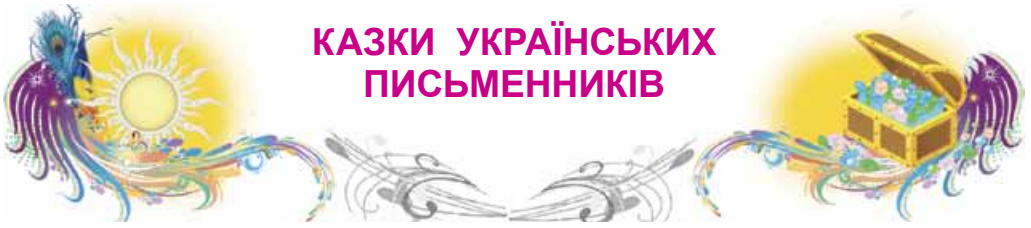
Повтори і пригадай

- Пригадай прочитані казки зарубіжних письменників. Назви казку, у якій невміння тримати язика на припоні призвело до втрати дружби.
- Яка казка закінчується докором людям: *Ніхто й не подумав про квітку, яка найбільше від усіх любила бідну пташку і так хотіла її втішити*? Хто автор цієї казки?
- Прочитай кінцівку з казки Пушкіна «Про золотого півника». Чи можна так закінчити казки Топеліуса, Андерсена, братів Грімм? Доведи свою думку.

«Казка — вигадка, проте щось тут, браття, не пусте!»

- Поміркуй, чому одні казки веселі, а інші — сумні. Наведи приклади казок, які вважаєш веселими, і тих, що видаються тобі сумними.

КАЗКИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Світову скарбницю літературних казок збагатили й українські письменники, зокрема, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Оксана Іваненко, Наталя Забіла. Серед їхніх казок є такі, що створені на основі народних, і цілком самостійні. Казки українських авторів захопливі, дотепні, багаті на вигадку та яскраві образи.

- Чи знаєш ти, як народжуються літературні казки і чому вони бувають веселими чи сумними? Дізнайся про це з розповіді української письменниці *Лариси Письменної*.

ЯК ЗАЖУРИВСЯ ВЕСЕЛИЙ КАЗКАР

Жив на світі веселий Казкар. І хоча він не мав довгої сивої бороди, як-то годилося мати поважному казкареві, проте він був справжній Казкар, справжній веселий Казкар. Його дуже любили діти, діти й думки. Діти — за веселі казки, а думки за те, що він таки був справжній Казкар, хоч і не мав довгої сивої бороди.

Думки приходили до Казкаря й обсідали його щільним колом. Різні: веселі й добрі, похмурі й лихі, бо думки дуже схожі на людей. Казкар вибирав з-поміж них ті, що найбільше припадали до душі, а саме — веселі й добрі, лихих і похмурих він не любив. Брав, складав одну до одної, доки не збирав повну казку думок. І тільки тоді, коли нікуди було примостити жодної думки, Казкар ставив крапку. А крапка — то казці кінець.

Але веселі думки хоч і схожі на людей, та не в усьому, бо завжди люблять сміх і радість і дуже бояться сердитого гамору. Навіть найвеселіші полохливо ховаються,

якщо чують крик чи сварку. Бо ж вони все-таки думки, а не люди і приходили до Казкаря тільки разом зі сміхом.

Коли світило сонце, думки приходили до Казкаря найвеселіші, бо сонце веселе, і під вікном Казкаря збиралися діти. Казкар любив дітей, бо це ж для них, а не для кого іншого, він писав свої веселі казки! Поки вони мирно гралися та сміялися, усе було гаразд. Але як починали сваритися (а таке, що гріха таїти, бувало частенько), усі думки вмить злякано розліталися. Це було просто жахливо! Тільки-но Казкар ухопить якусь веселу думку за хвостик, аж тут з-за вікна: «Це моє!» — «Ні, моє!» — «Ось я тобі! Ану, йди звідси!» — «Сам іди звідси!..» І думка сполохано тікає, залишивши в руці Казкаря самий лише хвостик. А що таке хвостик? Одне-два слівця, і нічого більше, хвостик — то хвостик і є...

Визирне Казкар з вікна, почне дівтору мирити, та куди, ніхто й не чує: заведуться, посваряться, самі плачуть. Зітхає Казкар, а думки тікають...

Тікають думки, і казки немає...

Спробував він, коли діти посваряться, зачиняти вікно, щоб не чути недоброго гамору. Та як його не почувеш — аж шибки дзвенять. Хоч плач: не те що веселі, а й усякі думки втікають.

Зате коли небо насупиться хмарами й піде дощ, дітлахи поховаються, веселий Казкар широко розчиняє вікно і впускає до хати тишу. І відразу ж до нього злітаються цілі зграї думок. Казкар вибирає з них найкращі, складає одну по одній, доки не складе гарної казки. Гарної, тільки ж сумної, бо на небі не видно сонця, а під вікном не сміються діти.

І сталося лихо: з того часу полюбив веселий Казкар дощ та негоду, бо тоді ніхто не половав думок і він міг писати для дітей казки. Сумні казки. Веселий Казкар, що так любив сонце, почав радіти з дощу та негоди. Було йому соромно, і він нікому про те не признавався, бідний веселий Казкар. Тепер він став сумним Казкарем. Посумнішали й діти без веселих казок.

Якось вони посварилися знову, і стало їм дуже нудно. Зазирнули у вікно до свого Казкаря, бачать: сидить він сумний-сумнісінький і пише сумну-невеселу казку...

І чому він такий? — задумались. Їм було про що думати.

ІВАН ФРАНКО

Український геній Іван Франко здобув визнання не лише на батьківщині, а й далеко за її межами. Діяльність цього митця була надзвичайно різноманітною. Він писав вірші й прозу, перекладав з багатьох мов світу, був ученим, громадським і політичним діячем. Саме тому його називали «академією в одній особі».

Особливе місце у творчості Франка посідають твори для дітей. Він написав близько п'ятдесяти казок, двадцять з яких увійшли до збірки «Коли ще звірі говорили». Автор зазначав: «Оці байки, що зібрані в тій книжечці, то старе народне добро». Справді, більшість творів збірки мають за основу народні казки — російські, сербські, грецькі, індійські. Водночас усі вони пройняті щирим українським духом. Адже «на чужий позичений рисунок» Франко, за власним висловом, «наклав наші українські кольори».

ЛИСИЧКА І ЖУРАВЕЛЬ

Лисичка з Журавлем дуже заприятелювали. От Лисичка і кличе Журавля до себе в гості:

— Приходь, Журавлику! Приходь, любчику! Чим хата багата, тим і вгощу.

Іде Журавель на прошений обід, а Лисичка наварила кашки з молочком, розмазала тоненько по тарілці та й поставила перед Журавлем.

— Призволяйся¹, не погордуй. Сама варила.

Журавель стук, стук дзьобом — нічого не спіймав. А Лисичка тим часом лиже та й лиже кашку, аж поки сама всієї не з'їла. А коли кашки не стало, вона й мовить:

— Вибачай, кумочку, більше не маю чим угощати.

— Спасибі й за те, — пісним голосом промовив Журавель. — А ти б, Лисичко, до мене завтра в гості прийшла.

— Добре, Журавлику, прийду, чому не прийти, — каже Лисичка.

Другого дня приходить Лисичка, а Журавель наварив м'яса, буряків, квасольки, картопельки. Покришив дрібненько, склав у високий глечик з вузькою шийкою та й поставив на столі перед Лисичкою.

— Їж, кумонько. Не погордуй, любя моя, — припрошує Журавель.

Нюхає Лисичка — смачно пахне. Встромляє голову в глечик — не йде голова. Пробує лапкою — не витягне. Крутиться Лисичка, скаче навколо глечика, а Журавель їсть собі шматочок за шматочком, поки всього не виїв.

¹ *Призволятися* — пригощатися.

— Вибач, любонько, — каже, випорожнивши глечика, — чим хата багата, тим і рада, а більше на цей раз нічого немає.

Розсердилася Лисичка, не подякувала за гостинність. Вона, бачите, думала, що на цілий тиждень наїється, а тут прийшлося додому йти, облизня спіймавши. Відтоді й зареклася Лисичка з Журавлем приятелювати.

- Прочитай, як Лисичка запрошувала Журавля в гості. Чи щирими були її слова? Доведи свою думку.
- Як Лисичка поводитися зі своїм гостем під час обіду? Як ти оцінюєш її дії?
- Як Журавель пригощав Лисичку? Чому він так робив?
- Чому розпалася дружба Лисички й Журавля? Чи схвалюєш ти їхню поведінку? Поясни свою відповідь.
- Як ти гадаєш, на чиєму боці автор? Обґрунтуй свою думку.

Не роби іншому того, чого сам не любиш.
Хто згоди хоче, той згоду має.

Українські прислів'я

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Лесю Українку знають у всьому світі. Її поезію перекладено багатьма мовами.

У дев'ять років Лариса Косач (так насправді звали поетесу) почала складати вірші, а в тринадцять — друкуватися. За порадою мами свої твори вона підписувала псевдонімом¹ Леся Українка, що став її другим ім'ям.

Дитинство Лесі минуло в селі Колодяжному на Волині. На все життя полюбила вона волинські луки, тихі лісові озера, соснові бори. І казку народну...

¹ *Псевдонім* — вигадане прізвище чи ім'я, яким письменник підписує свої твори.

Давно в дитячий любий вік,
в далекім ріднім краю
я чула казку. Чула раз,
а й досі пам'ятаю.

«Чи знаєте ви, що я люблю казки й можу їх вигадувати мільйони...» — зізнавалася письменниця.

- Прочитай назву віршованої казки Лесі Українки. Як ти гадаєш, про кого і про що йдеться у творі?

КАЗКА ПРО ОХА-ЧУДОДІЯ

В тридев'ятім славнім царстві,
де колись був цар Горох,
є тепер на господарстві
мудрий пан, вельможний Ох.

Сам той Ох на корх¹ заввишки,
а на сажень² борода,
знає край і вдовж, і вширшки,
і кому яка біда.

Чи хто правий, чи неправий,
чи хто прийде сам, чи вдвох, —
всіх приймає пан ласкавий,
тільки треба мовить: «Ох!»

На зеленому горбочку
спершу він людей приймав,
потім сів у холодочку,
звідти голос подавав.

А як з ранку та й до ранку
стали люди обридять,
Ох зробив собі землянку,
Оха більше не видать.

Але хто те місце знає,
де трухлявий пенъ і мох,

¹ *Корх* — міра довжини, що дорівнює ширині долоні.

² *Сажень* — стародавня одиниця довжини, яка дорівнює близько 2 м 13 см.

той приходить і волає
або й тихо каже: «Ох!»
Хоч би навіть ненароком
теє «ох!» промовив ти,
знай, що вилізе те боком, —
вороття вже не знайти!

Бо затагне з головою
трясовиця¹ мохова
і з душею, ще живою,
під землю похова.

Під землею ж там — палати,
де вельможний Ох сидить,
гарні, пишнії кімнати,
срібло-злото скрізь ряхтить²;
дорогії самоцвіти,
наче зорі, миготять,
скрізь заморські дивні квіти,
по клітках пташки сидять;
золотії грають рибки
в кришталевих скриньочках;
і ведмеді ходять дїбки
в рукавичках, жупанках³.

Враз тебе там обморочать
блиск і пахощі міцні,
попугаї заторочать
приказки якісь дивні.

І безглузді очі втупить
в тебе рибка, мов чига...
Тут ведмедів гурт обступить,
кожен лапу простяга, —
той бере тебе за руку,
той торкає за плече;

¹ *Трясови́ця* — болото.

² *Ряхті́ти* — мерехтіти.

³ *Жупано́к, жупа́н* — старовинний верхній теплий одяг.

боронь боже ворухнутись! —
кров одразу потече.
Бо крізь білі рукавички
враз проб'юються пазурі
гачкуваті, мов гаплички¹, —
так і вп'юються, мов щури.
Тож, коли вже раз попався, —
наче в пастку бідна миш, —
то сиди, мов прикувався,
не рушай, мовчи та диш!
Вийде Ох: «Вітай в гостині!
Чи волієш нам служити?
Чи волієш, може, нині
головою наложити?»

Скажеш: «Я служити не згоден», —
зараз цок тебе в лобок,
якщо ти носить не годен
рукавички й жупанок.
Стань на службу — подарують
рукавички й жупанець,
привітають, пошанують, —
тільки ж там тобі й кінець!
Вічно будеш пробувати
у підземному дворі,
більш тобі вже не видати
ані сонця, ні зорі.

Де поткнешся — всюди брами,
під замком та під ключем...
Десь далеко хтось часами
озивається плачём.

Спів на плач відповідає,
плач на спів, так без кінця...
Кажуть, бранка² там ридає,
жде юна́ка-молодця;

¹ *Гапличо́к, гаплі́к* — металева зачіпка, що пришивається проти петлі одягу.

² *Бра́нка* — полонянка.

коло неї там Жар-птиця
співом душу потіша,
та сумна міцна темниця,
смутна в дівчини душа.

Якби хтів їй волю дати
хто з хоробрих юнаків,
мусить перше розрубати
сімдесят ще й сім замків...

Вже вам казка обридає?
Що ж! хто має «кладенець»,
хай замки ті розрубає, —
буде казочці кінець.

- Про кого йдеться в казці? До якої української народної казки вона подібна? Порівняй назви й початок цих творів.
- Де жив Ох? Як до нього потрапляли люди?
- Прочитай опис підземного царства. Чим воно небезпечне для людей?
- Пригадай народну казку про Оха. Чи легко було вивратися дідовому сину від Оха? Хто йому допоміг? Як закінчуються обидві казки?
- Які думки викликала в тебе казка Лесі Українки?
- Яким ти уявляєш Оха з казки Лесі Українки? Намалюй його.

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ

Усе своє життя Василь Сухомлинський присвятив педагогіці. Він навчав дітей мислити, відчувати, творчо сприймати навколишній світ.

Василь Олександрович вважав, що «джерелом дитячого розуму» є природа, тому створив Школу під Голубим Небом. Уроки для

своїх вихованців він часто проводив біля річки, у полі, у лісі та в інших мальовничих місцях.

«Теплий літній вечір. На голубому небі спалахує перша зірочка. Щодня до мене приходять діти, — писав Сухомлинський. — Ми сідаємо під столітнім дубом. Замоває село, засинає степ, із саду долинають таємничі звуки, спить озеро. Увесь світ навколо нас спить, лише зірочка в небі мерехтить та цвіркун співає.

Це і є наша Школа під Голубим Небом. Діти приходять у світ казки. У ці прекрасні літні вечори ми стаємо поетами — складаємо казки. Все, що ми бачимо, здається нам у ці дивовижні години казкою».

- Читаючи казки Василя Сухомлинського, спробуй зрозуміти, яке значення в людському житті має вміння фантазувати.

ДІД ОСІННИК

У темному лісі живе дід Осінник.

Спить на сухому листі й сторожко прислухається до пташиного співу. Як тільки почує сумну журливу пісню — курли-курли, — підводиться й каже:

— Прийшла моя година. Відлітають до теплого краю журавлі.

Виходить з лісу дід Осінник — сивий, у сірому дощовику. Де пройде, там листя жовтіє й опадає на землю. Виходить на узлісся, сідає, прихиляється до дуба й тихо-тихо щось мугиче.

Це не пісня, а осінній вітер... Коли дід співає, його борода росте, розвівається за вітром. Ось вона вже простяглась луками. Посіріли луки.

— Осінній туман, — кажуть люди.

І не здогадуються, що це ж борода діда Осінника.

- Коли прокидається дід Осінник? Розкажи, яким ти уявляєш цього героя, і намалюй його.

- Чи сподобалася тобі казка? Чому саме? Придумай інше ім'я для діда Осінника й склади про нього власну казку.

СНІГУРОНЬЧИНА ПІСНЯ

Після дощової, сльотавої осені настала зима. Випав сніг, лягли на землю замети. Річки й струмочки позамерзали. Але серед білих заметів якимось дивом збереглося маленьке озерце; вода в ньому не замерзла. Її не бачив Дід Мороз.

Прилетіла до озера Снігуронька, напилася й радо заспівала. Співає вона про те, що прийшла нарешті зима, діти кататимуться на санчатах, дятел стукатиме в мерзлий сосновий стовбур.

Снігуроньчину пісню почув Дід Мороз. Підійшов тихенько, став над озерцем. Снігуронька співає, а озерце замерзає. Замерзає й Снігуроньчина пісня.

Полетіла Снігуронька. Пішов у ліс Дід Мороз. Стало тихо.

До замерзлого озерця прийшла маленька дівчинка. Побачила крижану бурульку, взяла її й понесла в хату. Відтанула бурулька. І почула дівчина радісну пташину пісеньку. Це відтанула Снігуроньчина пісня.

- Поміркуй, чому казка має таку назву. Визнач тему твору.
 - Поділи текст казки на частини. Про що йдеться в кожній з них?
 - Як ти гадаєш, пісеньку якого птаха почула дівчинка? Склади продовження казки.
 - Перекажи близько до тексту ті частини казки, у яких ідеться про пісню Снігуроньки.
 - Визнач настрої казки. Доведи свою думку.
 - Виконай одне із завдань (на вибір):
1. Прочитай описи зими в казках Василя Сухомлинського та Костянтина Ушинського. Порівняй їх.

2. Намалюй зиму за прочитаними творами. Передай її характер.

3. Виконай малюнок, який об'єднає образи осені й зими, створені Василем Сухомлинським.

ОКСАНА ІВАНЕНКО

Оксана Іваненко написала понад п'ятдесят книжок. Вона любила дітей, у шістнадцять років влаштувалася на роботу до дитячого будинку. Тоді й казки для малечі почала складати.

«Коли я пишу казку, — розповідала письменниця, — я живу мріями моїх героїв: пташок, комах, кисточок, берізки, верби. Я вже не можу думати про щось інше. А ще в цей час завжди для мене лунала музика».

Збірка Оксани Іваненко «Лісові казки» стала однією з найулюбленіших серед читачів. Герої її творів живуть у власному світі, де фантазія схожа на реальність, де відбуваються різноманітні пригоди й вирують почуття. А тому з ними завжди цікаво...

Коли твір відкриває свої таємниці

*Під час читання розмірковую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

СИНИЧКА

(Скорочено)

А синичка на зиму і не заснула, і не відлетіла.

— Ти замерзнеш тут, чепурушко, — казали солов'ї, які відлітали найраніше. — Летимо швидше з нами!

— Ти вмреш з голоду, під снігом нічого не знайти, — говорили журавлі. — Нам сумно, але треба летіти! — І вони жалібно закурликали.

— Нам набридає в одному місці, — заявили, збираючись у дорогу, граки. — Тепер ми летимо за кордон, а наші північні родичі прилетять сюди. Так уже ми, граки, виховані: влітку — вдома, взимку — мандрівка.

— Може, й тобі хочеться летіти? — спитала з острахом лісова яблунька, на гілках якої умостилася синичка. — Ах, як сумно, коли всі відлітають, коли йде сніг і виє хуртовина! Та нехай усі дерева скажуть тобі: синички ще ніколи не кидали нас, навіть у найлютіші морози... Але, звичайно, як хочеш...

— Ні, ні, — заспокоїла її синичка, — я нікуди не полечу від тебе. Адже зимували тут і тато і мама, лишаються брати і сестри. І дивись, скільки ще гостей налетіло з півночі зимувати в наш ліс... Мабуть, не така вже й страшна зима, як усі кажуть. — І вона застрибала по гілках, заглядаючи в усі щілинки, чи не заховалися де-небудь якийсь черв'ячок чи гусінь, бо вона й хвилинки не могла посидіти без роботи.

Синичка співала весело:

Зіні-зіні-зіні-зі!
Не боюся я зими.
Ти, зимо, не лякай,
я не кину рідний гай!

І всім деревам зробилося спокійніше. Та, мабуть, сама зима чула, як хвалилася синичка. Вона заскреготіла, зарипіла від люті. О! Це було добре чути по всьому лісі. Усі струмочки й річки кригою вкрилися. А вранці прокинулася синичка і побачила, що весь ліс у снігу: і доли сніг, і на гілках сніг — скрізь сніг.

- Назви персонажів казки. Хто з них хвилювався за синичку?
- Чи знала синичка, які труднощі чекають на неї взимку? Доведи свою відповідь словами з тексту.
- Прочитай опис зимового лісу. Доведи, що авторка наділила зиму людськими рисами.

— І що там зима виробляє? — питає сонечко у хмар.

— Та є в лісі птичка-невеличка, зветься синичка, не хоче вона зимі коритися — усе стрибає та співає.

— Ану, гляну, що то за пташка, — мовило сонечко і глянуло. Бачить: справді, чепурна та гарна манісінька пташка по снігу ніжками чеберяє, і видно, холодно їй і голодно, а стрибає.

— Ну й мила пташка, зими не боїться! — сказало сонечко і засміялось.

А як сонечко засміється, то всі вже знають — враз тепліше стає. І всі вгору починають дивитись. І синичка голівку підвела. Бачить — сонечко до неї сміється. Весело їй стало, і так голосно вона заспівала, що аж сонечко почуло:

Зіні-зіні-зіні-зінь,
а вже сонце і теплінь!
Сонце, сонечку, світи,
не ховайся за хмари ти!

Ну, звичайно, після такої пісеньки сонечко вже не могло заховатися. І навіть коли вже брів у ліс вечір, воно затрималось, тому й день став трошки довший.

Замість високих кучугур з'явилися великі прозорі калюжі. Дерева прокидалися від холодного зимового сну...

По снігу забігали весняні комашки, і навіть торішні метелики прокинулися. І сонечко сяяло, і струмки дзюрчали, і навіть вітри од рук відбивалися — не хотіли вже сердито дуги, а почали грати з деревами та струмками і самі стали теплі й лагідні. Махнула зима рукою, зарипіла вночі востаннє та й подалася на північ. Струмки вмивали землю, вона вкривалася зеленою травицею, зацвітали перші квіти, набухали бруньки на деревах, летіли додому пташки.

— Ти жива, маленька? — весело гелготали гуси.

— Ти не замерзла, крихітко? — курликали журавлі. — От і ми вдома!

А коли у молодій берізки вже так розпустилися листки, що на них могли вміститися крапельки роси і з них можна було напитися, прилетів і соловей.

Соловей співав краще від усіх у лісі. Перша його пісня завжди була про далеку мандрівку, про теплі розкішні гаї з надзвичайними квітами й золотими плодами. Маленька синичка слухала і згадувала люту зиму, вітри, кучугури снігу. Може, й справді краще відлітати туди?

Та старий дуб ніби знав, про що думає синичка, і лагідно бурмотів:

— А зиму все ж таки ти прогнала, і про весну ти перша заспівала.

Це почув соловей. І друга його пісня була про рідні ліси, які в сто разів кращі від найрозкішніших південних садів. І ця пісня ще була хвалою маленькій, веселій, сміливій пташці, що не побоялася зими.

Синичці зробилося соромно, і вона щось зацвірінчала. До неї приєдналась друга, третя, четверта пташка.

Вони цвірінчали, що тепер весна, усім добре й радісно і не треба думати про сніг і холод.

Ліс увесь шумів, і струмки гомоніли. І хоч найкраще співав соловей, але в радісному лісовому хорі чути було і ніжний спів маленької синички.

- Які звуки природи тобі вдалося «почути», читаючи казку? Які картини виникли у твоїй уяві?
- Знайди і прочитай лагідні слова, якими називали синичку.
- Виконай одне із завдань (на вибір):
 1. Розкажи, як синичці вдалося пережити зиму.
 2. Знайди в казці опис весни. Розкажи, коли прилітає соловей.
 3. Уяви, що синичка всім дарує свою весняну пісню. Про що вона заспівала б?
- Які почуття викликала в тебе казка? Визнач основну думку твору.

- Прочитай вірш *Анатолія Качана*. Поміркуй над тим, що від твоєї небайдужості інколи може залежати чийсь життя.

КРИХТА ХЛІБА

З лісосмуг, де свищуть сніговиці,
Де не стало корму і тепла,
Перебрались лагідні синиці
У садки до нашого села.

В завірюху, ожеледь, морози
Стукають синиці у вікно,
З горобцями ділять на дорозі
Крихту хліба мерзлу і зерно.

Пригощав пташок я з годівниці
І почав нарешті відчувать,
Що для когось крихта — це дрібниця,
А для пташки — жить чи замерзать.

- Прочитай акровірш¹ *Леоніда Глібова* і дай відповідь на запитання, поставлене в його назві.

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
а сонечко прогляне,
сніжок води злякається,
тихенько тануть стане, —
і здалеку бистресенько
вона до нас прибуде,
кому-кому любесенько,
а дітям більше буде.

- Розкрий зміст художнього означення *лиха* (зима) словами з казки Оксани Іваненко «Синичка».

¹ *Акровірш* — вірш, у якому перші літери рядків утворюють слово або речення.

Повтори і пригадай

- Пригадай прочитані літературні казки. Назви їхніх авторів.
- Визнач, із яких казок наведені рядки.

«Казкар любив дітей, бо це ж для них, а не для кого іншого, він писав свої веселі казки!»

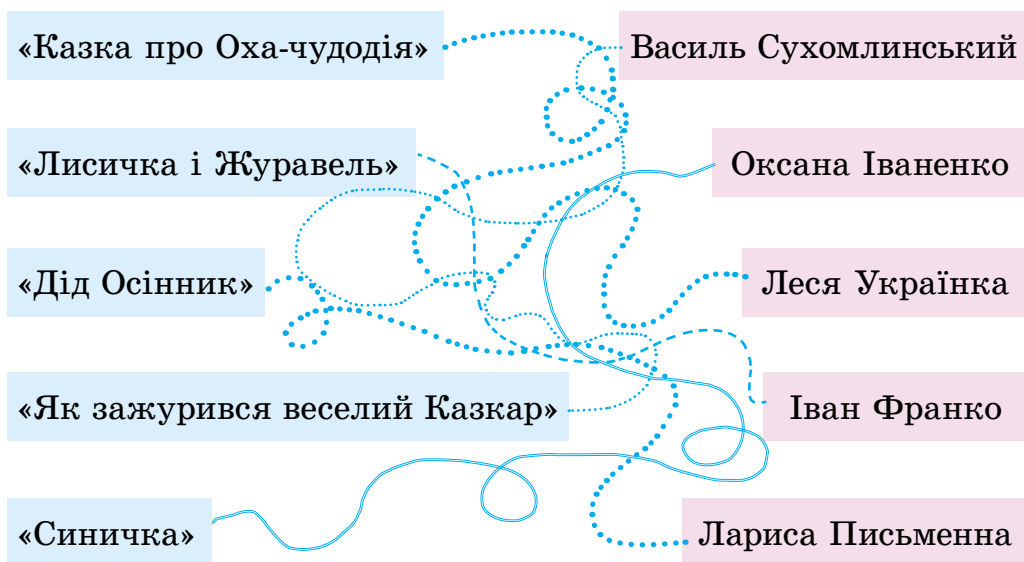
«Відтанула бурулька. І почула дівчина радісну пташину пісеньку».

«Ах, як сумно, коли всі відлітають, коли йде сніг і виє хуртовина!»

«Всіх приймає пан ласкавий,
тільки треба мовить: “Ох!”»

«Приходь, Журавлику! Приходь, любчику!»

- Знайди неправильні «доріжки» від назви казки до її автора.

- Які з прочитаних казок українських письменників нагадали тобі народні?
- Назви літературну казку, яка тобі найбільше сподобалася. Перекажи її зміст.

ЛЕГЕНДИ. БАЙКИ. П'ЄСИ

 Легенда — це народне оповідання казкового, фантастичного характеру про життя й діяльність визначної особи або незвичайну, важливу подію.

Легенди належать до усної народної творчості, але можуть бути й літературними, тобто створеними письменниками.

 ІВАН ЛИПА

Іван Липа був письменником, лікарем, громадським і політичним діячем. Своє щастя він убачав у праці задля добра людей, насамперед у лікуванні дітей.

Перу Івана Львовича належить чимало творів для юних читачів. Є серед них і легенди.

Письменник стверджував, що життя — це боротьба. Тому хотів, щоб діти зростали сильними й мужніми.

ЛАДА ПРЕКРАСНА

(Скорочено)

В одній теплій і багатій країні жили могутні, жваві й хоробрі люди, що вічно сварилися, вели поміж собою війни, нікому не хотіли коритися, не визнавали над собою ніякої влади і тільки сонцю високому поклонялися, тільки перед ним схиляли свої голови.

І хоч які були вони горді й могутні, та не почували себе щасливими, бо бракувало їм ладу та єдності.

Ото і з'явилася між ними Лада Прекрасна.

Легка й прозора, як світле марево¹, купалася вона в сонячному промінні, зодягалася в квітки польовії. Її присипляли мелодії степових коників та цвіркунів, а співи пташок будили зі сну.

Як мрія чарівна, стала з'являтися Лада між молоддю скрізь, де тільки її кликали, і все з піснею величною...

І коли вона співала, усе нишкло. Слухало й раділо, і бадьорилося, дивлячись на неї побожними очима в німому зачаруванні.

І перш ніж стихала пісня, вона зникала, як білий туман.

І ніхто не знав, звідки вона прийшла.

Одні казали, що із синього моря, яке обіймало землю і вічно співало їй пісні.

¹ *Марево* — тут: витвір уяви, видіння.

Інші — що злетіла своїми бистрими річками з гір високих шумливих, повних краси і звірів. Треті — що народилася із широких степів і з самих надр землі.

Та всі помітили, що з її появою люди стали єднатися, брататися. Покинули чвари й війни і склали одну велику всенародну рідню.

А коли в цій великій рідні де-небудь і виникали сварки, там зараз же з'являлася Лада Прекрасна і своєю піснею, що проникала в саму глибіню душі людської, відганяла лють і зло, горе й тугу, обдаровувала всіх любов'ю... Тоді запеклі вороги мирилися і схилялися перед її величною красою, мимохіть корилися і самі склали на честь Лади похвальні пісні.

Так вона вела людей до щастя, до світла і панувала над ними, як всевладна чарівниця, як вища ідея.

Саме тому народ був щасливий. Веселі співи лунали по широких степах, по високих горах і перепливали аж за синє море.

А на північ від цих людей були нетрі темні й глибокі.

Тут по лісах дрімучих жили похмурі люди...

І панував над ними дикий Коструб, що блукав по непролазних нетрях із товстим костуром¹, зігнувши спину, як ведмідь, дивлячись у землю.

Одного разу вийшов Коструб зі своїх лісів і помандрував далі й далі, аж на південь, далекий і теплий. Ішов похмурий, як туга...

Ненароком побачивши Ладу Прекрасну, Кострубонько остовпів з подиву, бо зроду не бачив такої краси. У дикому божевіллі він постановив узяти її собі у невільниці.

Минали роки.

І от якось із самих надр землі полилася пісня про Ладу Прекрасну та про злого Коструба.

¹ *Костур* — тут: груба палиця, на яку спираються при ходьбі.

Десь далеко в степах, коло синього моря, де мріють стародавні могили, почув цю пісню юнак, і його гаряче серце запалало полум'ям відваги, а мозок палкий утворив прекрасну мрію, мрію про порятунок Лади.

І пішов юнак шукати слідів Лади Прекрасної. Ішов степами, лісами та болотами аж на північ холодну. І зайшов у край далекий, у ліс глибокий та темний, де серед снігу стояв терем, оточений гострим частоколом. Перед брамою в два ряди лежали дванадцять сірих вовків з вогняними очима й блискучими зубами і стерегли терем.

Тут юнак у вікні побачив Ладу Прекрасну, і серце його запалало полум'ям гарячим. Полум'я того юнацького вовки так перелякалися, що всі забігли в ліс.

Тоді юнак зайшов у терем і привітав Ладу, що була зодягнена у шкури звірячі. Сумна й змарніла, а все ж прекрасна.

І в захопленні, у зачаруванні її красою юнак молив і благав:

— Вертай до нас, Ладо Прекрасна! Без тебе зорі поблякли, сонце ховається в хмари, степи вкрилися порохом, а ріки пересохли...

І Лада відповіла:

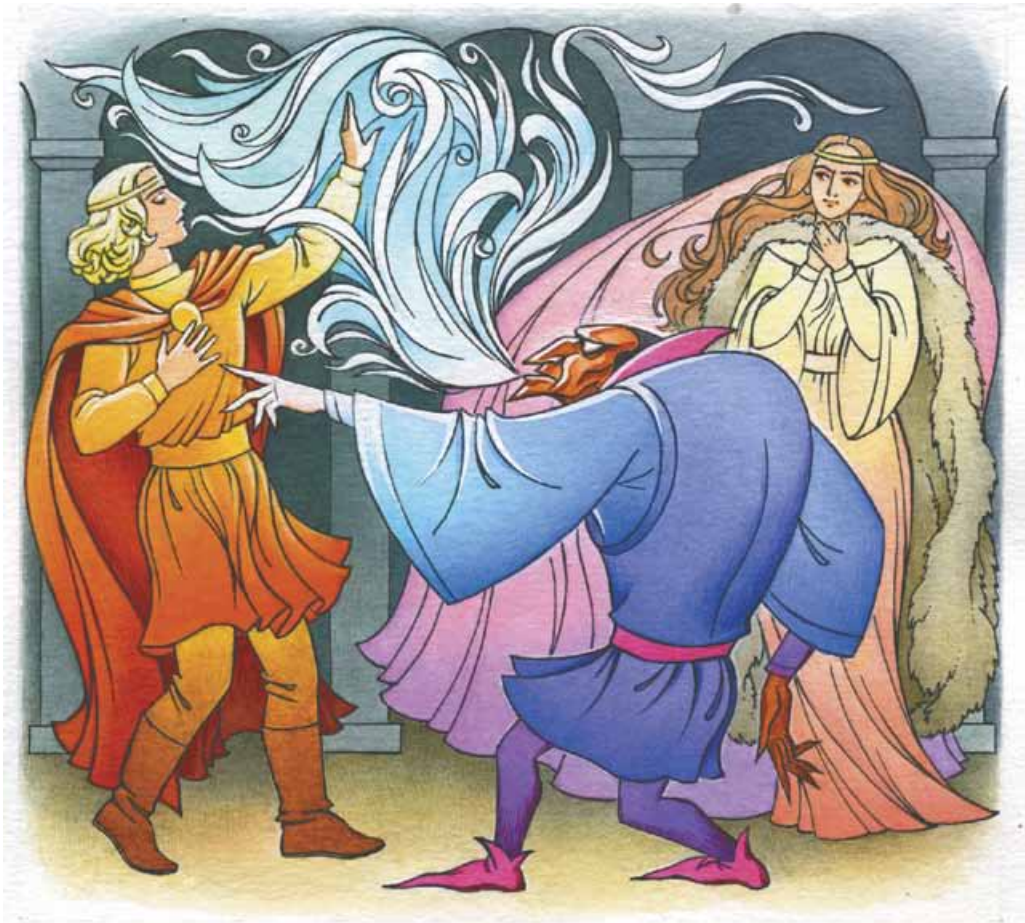
— Ні, не вернуся! Там люди забули про мене. Їм байдуже, що я невільниця в злого Коструба. Вони знову стали жорстокі, знову чвари та війни між ними.

— Вернися, Прекрасна! Люди тебе не забули, вони тебе виглядають... Земля бажає порятунку, і вже степи, гори й море співають пісню величну про світлу Ладу...

Аж з'явився Коструб. Юнак почав палити його полум'ям свого завзятого серця, та Коструб дмухнув крижаним подихом — юнак упав знесилений, і полум'я його згасло.

Умираючи, юнак благав пташок співучих:

— Летіть, малесенькі, у край мій рідний, проспівайте там пісню про мою загибель.

І коли пташки співучі рознесли вістку по степах, по горах, як загинув юнак у боротьбі за Ладу Прекрасну, зібралось стосот юнаків сміливих і вірних і пішли по його слідах на північ, де ліси темні, щоб визволити Ладу Прекрасну.

Побачивши силу непереможну, Коструб утік у глибокий ліс і там сховався у проваллях¹.

Та Лада сказала юнакам:

— Я повернуся тоді, коли зорі загоряться ясним промінням, коли сонце вийде з-за хмар, коли оживуть ріки, а пустині хвилюватимуть золотим колосом, коли гори зазеленіють, а люди знову стануть великою ріднею.

¹ *Провалля* — глибока западина, яма.

І, сумно похиливши чо́ла, стосот юнаків пішли назад. Дружно почали творити вони нове життя... І от розкувалися ріки, засіялися житом-пшеницею степи, засадилися деревами гори. На ясному небі зійшло сонце, й люди з'єдналися у велику рідню.

Коли країна розквітла, як колись, тоді знову виступили в похід стосот юнаків, а перед себе послали гінця до Лади Прекрасної.

Вона сиділа біля вікна свого терема, сумна й скам'яніла. І прилітали верхівці один по одному до неї.

Перший гінець сказав:

— Світла Ладод! Уже зорі в нашому краї стали ясні й променисті!

За ним прискакав другий:

— Сонце вийшло з-за хмар, і сміється, й радіє!

Примчав третій:

— Ріки ожили, побігли берегами. Вертайся до нас, Ладод Прекрасна.

Четвертий:

— Степи вкрилися зеленими рунами¹, час вертатися, Ладод Прекрасна.

П'ятий:

— Гори зазеленіли, закучерявилися. Іди ж, іди!

Шостий:

— Понад шляхами, понад стежками, на всіх полях зацвіли барвисті квіти. Іди ж до нас!

Сьомий:

— Люди об'єдналися у велику родину, тебе виглядають, тебе кличуть, Прекрасна! А стосот юнаків у дорозі за тобою і вже довіку стерегтимуть тебе від злого Коструба. Іди ж бо, іди!

Тут Лада вся просіяла, як сонце, покинула сумний терем і пішла з посланцями назустріч юнакам.

¹ *Ру́на* — тут: молоді, густі сходи посівів.

І коли вступила на степи, повні збіжжя¹ золотого й квітів яскравих, скинула з себе шкури звірів, знов одяглася в польові квіти й заспівала свою величну пісню.

Скрізь по степах широких, скрізь по горах високих люди почули ту пісню і радістю переповнилися їхні душі...

* * *

Лада Прекрасна живе тут і досі, бо вже стосот юнаків сміливих і вірних стережуть її від злого Коструба.

Скрізь, де її кличуть, з'являється до людей — світла, мов зоря, прозора, наче марево, чарівна, як мрія.

І її веселі співи лунають по всьому краю і перелітають аж за синє море.

• Розкажи, звідки й чому з'явилася Лада Прекрасна. Як вона змінила життя людей?

• Прочитай опис Лади, розглянь малюнок на с. 85. А якою уявляєш Ладу Прекрасну ти?

• Перекажи уривок твору, якому відповідає малюнок на с. 88.

• Чому Лада не хотіла повертатися з північної країни?

• Чи погоджуєшся ти з думкою, що Лада повернулася тоді, коли люди самі побудували нове життя? Поясни свою відповідь.

• Підготуйся до вибіркового переказу. Знайди в тексті, прочитай і запам'ятай усі рядки про Ладу Прекрасну. Розкажи про неї.

• Як ти гадаєш, чого в легенді більше: реального чи казкового? Чи живе Лада серед нас сьогодні? Чому ти так вважаєш?

• Доведи, що твір «Лада Прекрасна» є легендою.

Чи знаєш ти?

За уявленням давніх слов'ян, Лада — це богиня долі, краси, любові, радості й благополуччя. Її вважали покровителькою дівчат і жінок. Ладу зображували молодою, ніжною й надзвичайно вродливою дівчиною із золотистим волоссям, у вінку з квітів.

¹ Збіжжя — тут: рослини хлібних злаків.

БАЙКИ

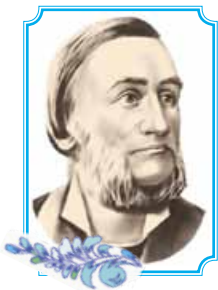

Байка — це невеликий за обсягом віршований твір з повчальним змістом. У ній ідеться про звірів, птахів, комах, риб, рослини, що поводяться, як люди. Змальовуючи вчинки персонажів байки, письменник висміює людські вади.

Байку починає або закінчує *мораль* — повчальний висновок.

ЛЕОНІД ГЛІБОВ

Леонід Глібов любив рідний край, його мальовничі краєвиди й мелодійні пісні, поважав людей праці.

Перу цього письменника належать численні вірші, загадки, жарти. Однак найпомітніше місце в його творчості посідають байки. Глібов написав сто сім байок, і чимало з них увійшло до кола дитячого читання. Твори для дітей письменник друкував під псевдонімом Дідусь Кенир.

Мораль байки

КОНИК-СТРИБУНЕЦЬ

У степу, в траві пахучій,
Коник, вдатний молодець,
і веселий, і співучий,
і проворний стрибунець,
чи в пшениченьку, чи в жито,

досхочу розкошував¹
і цілісінькеє літо,
не вгаваючи, співав;
розгулявся на всі боки,
все байдуже, все дарма...
Коли гульк — аж в степ широкий
суне злючая зима.
Коник плаче, серце мліє;
кинувсь він до Мурав'я:
— Дядьку, он зима біліє!
От тепер же згину я!
Чуєш — в лісі ворон криче,
вітри буйнії гудуть?
Порятуй, порадь, земляче,
як се лихо перебуть!
— Опізнився, небораче², —
одказав земляк йому, —

¹ *Розкошувати* — тут: жити безтурботно.

² *Неборак* — бідолаха.

хто кохав життя ледаче,
 непереливки¹ тому.
 — Як же в світі не радіти?
 Все кругом тебе цвіте, —
 каже Коник, — пташки, квіти,
 любе літечко на те;
 скочиш на траву шовкову —
 все співав би та співав... —
 На таку веселу мову
 Муравей йому сказав:
 — Проспівав ти літо боже —
 вдача вже твоя така, —
 а тепер танцюй, небоже,
 на морозі гопака!

- Назви персонажів байки. Чому, на твою думку, автор обрав саме цих комах?
- У яких словах зосереджено **мораль байки** (тобто повчальний висновок)? Вислови своє ставлення до кожного з персонажів твору.
- Уяви, що Муравей залишив Коника в себе. Як би тоді закінчилася байка?

- Прочитай, як написала про коників-стрибунців українська поетеса *Євгенія Горєва*. Порівняй персонажів її вірша з Коником із байки Глібова. Придумай мелодію і заспівай про зелених коників.

ЗЕЛЕНІ КОНИКИ В ТРАВІ

Зелені коники в траві,
 два коники в траві.
 А в коників є скрипки дві,
 є скрипоньки в них дві.
 В одного скрипонька дзвенить,
 у другого співа.

¹ *Непереливки* — важко, скрутно.

А хто ж то музики їх вчить?
Зелена трава.

Зелені коники в траві,
два коники в траві.
А в них є гойдалки не дві,
не дві, а двісті дві.

Вони й вночі, як всі поснуть,
гойдаються — диви!
А де ж ті гойдалки беруть?
В зеленої трави.

Зелені коники в траві,
два коники в траві.
Якби-то їм та брички дві,
якби їм брички дві.

Вони б тоді до цирку вдвох, —
хто зможе, то злови! —
Коли б не жаль їм так, що — ох!
зеленої трави.

- Порівняйте прочитану байку з казками про тварин. Що між ними спільного й чим вони відрізняються?
- Вивчіть напам'ять і виразно прочитайте один одному байку Леоніда Глібова «Коник-стрибунець».
- Прочитайте, як описав ранок у степу Панас Мирний. Складіть запитання до виділених висловів і поставте їх один одному.

Ранок... *Вітрець легенький дихнув; поблизу в траві засюрчав коник; десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась-полилася, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня.* Недалеко від неї розкочується друга; перепели в траві розпочали перегукування; коники один перед другим навперейми сюрчали. Рушився більший вітрець і пішов-похилив по траві, котячи непримітну хвилю, виграючи срібною росю.

Панас Мирний

П'ЕСИ

П'еса — це твір, призначений для постановки на сцені. Зміст п'еси передається за допомогою розмов персонажів — *дійових осіб*. Примітки автора щодо їхньої зовнішності й поведінки, а також щодо обставин дії подаються в дужках або окремими рядками. Такі примітки називаються *ремарками*.

П'еса, у якій багато казкового, називається **п'есою-казкою**.

ЛЕСЯ МОВЧУН

Леся Мовчун – талановита авторка поезій, п'ес, казок і оповідань для дітей.

Задовго до першого класу майбутня письменниця навчилася читати й писати. Відтоді книжки стали її найбільшим захопленням. Мала Леся любила вірші Стельмаха, Павличка, Воронька, гуморески Глазового та

Олійника, українські казки й казки народів світу, оповідання Нестайка та Носова.

**Дійові особи.
Ремарки**

ГОРІХОВІ ПРИНЦЕСИ

За мотивами англійської народної казки

(Уривок)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Казкар, Онук, Джоан, Ніколь, Мачуха,
Чарівниця, Фея 1, Фея 2, Слуги, Ельфи, Феї.

Сцена 1

Онук. Діду, а можна послухати казку?
Дозволь!

Казкар. Що ж, розповім.
Жив на світі Король.
Донечку мав — яснооку Джоан.
Врода її непідвладна словам!
Тільки ж ото, як на світі ведеться,
ниточка щастя то в'ється, то рветься.
Вмерла у них Королева-матуся.
Рік у скорботі минув. — Оженюся! —
вирішив мудрий Король. І в покої
Інша дружина ввійшла із дочкою.
Юну принцесу всі звали Ніколь.
Донькою визнав її сам Король!

Онук. Мачуха теж полюбила Джоан?

Казкар *(хитаючи головою)*.
Кинула погляд — і тісно бровам
стало на хмурім обличчі її.
Розпочалась колотнеча в сім'ї.
Тільки Джоан і Ніколь, дві сестри,
раді життю, мов привабливій грі.
Ділять турботи і сум — до кінця.
(Гладить по голові Онука і зітхає).
Буде печальною казка оця.

- Спробуй передбачити, як розвиватимуться події в дідусевій казці.
- Прочитай переказ опущеної частини п'єси і порівняй його зі своїм варіантом розвитку подій.

На прохання мачухи зла чарівниця зачаклувала Джоан. Обличчя дівчини перетворилося на телячу мордочку. Ніколь, щоб урятувати Джоан, пішла з нею до іншого царства. А там захворів син Короля. Сестри пообіцяли вилікувати його.

К а з к а р. Ось уже й ніч. А що темна й глибока!
Сестри вартують і сплять упівока.
Десь о дванадцятій Принц таємничо
встав. Як сновида з поблідлим обличчям,
вийшов з палацу — принцеси за ним.
Лісом ідуть — непроглядно-густим.
Принц у печеру заходить, а з неї
Ельфи летять і випурхують Феї.

С ц е н а 7

Ельфи і Феї оточують Принца веселим
і гомінким натовпом.

Ельфи і Феї. Нум веселитись! Танцюй до знемоги!
З радістю в танець ведуть тебе ноги!

Ніколь і Джоан спочатку ховаються за деревом, потім
заходять у печеру і причаюються в темному куточку.

Фея 1. Подружко, знаєш мою таємницю?
(Шепоче щось на вухо Феї 2).

Фея 2. Ну і хитренька! Дай цмокну у щічку!
Принц бідолашний вже з нами довіку?

Фея 1 *(показує яблуко).*
Ще таємницю відкрию велику:
тільки відкусить він яблуко це —
стане рум'яним у нього лице,
погляд — блискучим, а розум бадьорим.
путь на цей бал не згадає ніколи!

Фея 2 *(показує лорнет¹).*
Маю і я, мила Феє, секрет:
десь є на світі Джоан чи Джанет —
мусить обличчя своє затуляти,
бо голова в неї, наче в теляти.
Чари знімає цей срібний лорнет —
хай лиш торкнеться до нього Джанет.

¹ *Лорнét* – окуляри в оправі з ручкою.

Джоан (*тихо*).

Як же у Фей відібрати оте?

Ніколь (*тихо*).

Біля печери ліщина росте.

Вийдемо, люба, горішків нарвати.

Джоан (*лукаво*).

Вміємо трохи і ми хитрувати!

Джоан і Ніколь, нарвавши горішків, висипають повні жмені на землю в печері, і ті котяться під ноги Феї 1 і Феї 2. Обидві Феї, намагаючись зібрати якомога більше горішків, випускають з рук яблуко і лорнет. Джоан і Ніколь піднімають чарівні предмети і тікають з печери.

Казкар (*добродушно сміється*).

Кмітливі принцеси горішків нарвали.

Таку веремію¹ зчинили на балі!

Фея 1. Дивися: горіхи! Лови, піднімай!

У мене — дві жмені.

Фея 2. А в мене нема...

Казкар. Покинули Феї скарби чарівні.

Ніколь (*радісно*).

Це яблуко — Принцу.

Джоан (*підхоплює*).

А лорнет — то мені!

З Джоан і з Принца спадають чари.

Казкар. Сивий Король вранці думав, що сниться

брязкіт, і гамір, і сміх у світлиці.

Радість була невимовна й велика!

Принц усміхався. Джоан гарнолика —

поруч з Ніколь, мов ясний промінець.

¹ *Веремія* – тут: метушня.

Онук. Діду, дідусю! Оце вже кінець?

Казкар. Так, мій онучку!

Онук. Шкода! Дуже мало.

Казкар. Казка в житті довго-довго тривала.

Принц одружився з Джоан. А Ніколь
взяв за дружину могутній Король.

- Назви дійових осіб п'єси-казки. Де розміщено перелік їхніх імен?
- Знайди в тексті **ремарки**. Поясни їхню роль у творі.
- Яку казку розповів дідусь? Чи сподобалася вона онуку? А тобі?
- Що допомогло дівчатам подолати труднощі (*уміння дружити, кмітливість...*)?

- Розіграйте сцену з прочитаної п'єси-казки (на вибір).

Повтори і пригадай

- Прочитай, вставляючи опущені слова: *Скрізь, де її кличуть, з'являється до людей – світла, мов ... , прозора, наче ... , чарівна, як ...*. Про кого так сказав автор? Чому письменник обрав саме такі слова?

- Для чого в тексті п'єси потрібні ремарки?
- Уяви, що дивишся театральну виставу. Як ти гадаєш, хто, крім акторів, причетний до її створення?

- Уявіть, що готуєте спектакль за байкою Леоніда Глібова «Коник-стрибунець». Продумайте, якими будуть костюми, декорації (живописне оформлення місця дії на сцені), якими рухами супроводжуватимуться слова персонажів. Розіграйте байку за ролями.

- Чим байка відрізняється від п'єси? А чим вони схожі?
- Чи виникало в тебе запитання, як насправді зимує коник-стрибунець? До якої літератури слід звернутися, щоб знайти на нього відповідь?

СВІТ ПОЕЗІЇ

Блакитні свічки вечора, веселка над пшеничним полем, срібні сльози зажуреної вербички, жалібна пісня коника у прив'ялій траві... Наш світ сповнений краси. І, мабуть, найтонше відчують її поети.

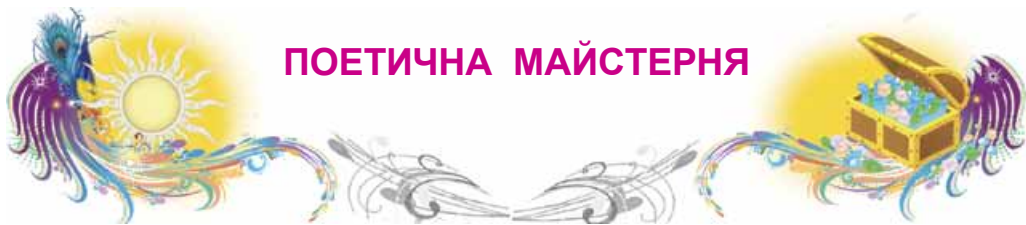
Вони зображують життя по-особливому: не просто розповідають про певне явище або подію, а діляться з нами своїми враженнями від побаченого, почутого, пережитого. Поетичні твори — це картини, зіткані з почуттів, настроїв митця, образів, народжених його уявою. Такі твори називаються **ліричними**, або **лірикою**.

Утім, поет передає не лише особисті переживання. Адже те, що він відчуває, про що пише, близьке багатьом. Образ людини, чий внутрішній світ розкрито в ліричному творі, називають *ліричним героєм*.

Поетичні твори, у яких зображено олюднену, одухотворену природу, належать до *пейзажної лірики*. Авторські роздуми й почуття відтворено в них за допомогою різноманітних *художніх засобів*: епітета, порівняння, уособлення, звукопису тощо.

Ілля Остроухов. Золота осінь

ПОЕТИЧНА МАЙСТЕРНЯ

Тихий, привітний *вечір заходить у гості до кожної оселі, засвічує вогники...*

• Читаючи вміщені далі поезії про вечір, зверни увагу: у всіх цих творах змальовано одну й ту саму картину природи, але кожен митець побачив її по-своєму.

Пейзаж

Павло Тичина

ПАСТЕЛІ¹

(Уривок)

Коливалося флейтами²
там, де сонце зайшло.
Навшпиньках
підійшов вечір.
Засвітив зорі,
Прослав на травах тумани
і, на уста поклавши палець,
ліг.
Коливалося флейтами
там, де сонце зайшло.

¹ *Пастель* — тут: картина, виконана м'якими кольоровими олівцями без оправы.

² *Флейта* — духовий музичний інструмент у вигляді дерев'яної трубки.

Архип Куїнджі. Червоний захід на Дніпрі

- Який пейзаж змалював поет?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що від створеної у вірші картини віє спокоєм? Поясни свою відповідь.
- Як поет розповів про прихід вечора? На чому наголошують слова *навшпиньках підійшов*?
- Розглянь картину Архипа Куїнджі «Червоний захід на Дніпрі». Знайди у вірші рядки, які могли б стати її другою назвою. За допомогою яких кольорів художник зобразив вечір?
- Визнач, голосно чи тихо, швидко чи повільно треба читати вірш «Пастелі». Прочитай його виразно.

Уособлення

Володимир Сосюра

* * *

Спокоєм повіті
сплять простори нив,
і свічки в блакиті
вечір засвітив.

Щось шепоче вітер,
спить в ставку вода,
і в вікно розкрите
місяць загляда.

• Назви́ слова, за допомогою яких поет олюднює вечір, ниви, вітер, воду і місяць. Це прийом **уособлення**.

• Доведи, що описана в поезії картина наповнена спокоєм, тишею.

• Порівняйте прочитані вірші про вечір. Простежте, якими словами його описують різні автори. Доповніть подані речення.

За Павлом Тичиною

... підійшов вечір,
... зорі.

За Володимиром Сосюрою

Вечір ,
місяць ... у

Вечоріло. Блакитне небо наче *оперезалося широким рожевим поясом*. В останньому промінні сонця грала дрібненька мушва́ і, мов сітка, мигтіла перед очима.

Михайло Коцюбинський

• Знайди в тексті порівняння. Чому автор порівнює мошок із сіткою?

Епітет

Наталя Забіла

ЗІРОЧКИ

Ледве ясне сонечко
скотиться додолу,
ледве вечір присмерком
вкриє ліс і поле,
як на небі синьому,

понад цілим світом,
ми, веселі зірочки,
вогники засвітим.

Безліччю ліхтариків
сяєм над землею,
сонну землю пестимо
ласкою своєю.
У степах мандрівникам
і плавцям у морі
ми дорогу вкажемо
в синьому просторі.

А маленьким діточкам,
що лягають спати,
ми хорошу казочку
будем повідати,
щоб їм сни приснилися
радісні й бадьорі:
квіти та метелики
і блискучі зорі.

• Назви дії зірочок. На прикладах доведи, що Наталя Забіла зобразила зірки як живих істот. Якими властивостями поетеса їх наділила?

• Які слова-ознаки використовує поетеса, описуючи сонечко, зорі, сни? Зауваж, що такі слова називаються епітетами.

• Що сказано про сонце у віршах, які ви прочитали? Доповніть подані речення й порівняйте їх.

За Павлом Тичиною

Коливалося флейтами,
там, де

За Наталею Забілою

... сонечко
... додолю.

Марійка Підгірянка

ВЕЧІР ІДЕ

Сонце спить давно вже
за білою горою,
а вечір зорі ниже
ниткою золотою.

Мороз ходить по дворі,
на льоду іскри креше,
на снігу світить зорі,
на вікнах квіти пише.

А місяць сіє світло
по стінах, по помості¹ —
так тихо, так привітно
йде вечір до нас в гості.

- Вдумайся у зміст заголовка. Розкажи, як поетеса описує прихід вечора.
- Доведи, що вечір, сонце, мороз зображено як живих істот. Який художній засіб використала для цього авторка?
- Якими словами з вірша Марійки Підгірянки можна доповнити рядок із твору Павла Тичини: *Нашипиньках підійшов вечір?*

- Порівняйте, як у прочитаних віршах описано появу зірок на вечірньому небі. Доповніть подані речення.

За Павлом
Тичиною
Вечір ...
зорі.

За Марійкою
Підгірянкою
Вечір ...
ниже

За Володимиром
Сосюрою
Вечір ...
... в блакиті.

- Складіть казку «Зустріч із Вечором», використовуючи художні засоби з прочитаних віршів.
- Складіть розповідь від імені Вечора «Як я приходжу на землю».

¹ Поміст — поверхня з дощок, покладена на основу.

- Прочитайте напам'ять по одному з віршів про вечір (на вибір).

- Читаючи наступні вірші, звертай увагу на те, які почуття передано в кожному з них.

Замилування красою природи

Микола Вороний

* * *

Ущухла буря.
Розійшлись хмарки,
і скрізь панує тиша урочиста...
Душа всміхнулась,
знов прозора, чиста,
і отрясає перли¹-слізоньки
в разок намиста².

- Із чим поет порівнює сльози? Чим, на твою думку, вони були викликані?
- Знайди у вірші уособлення.
- Чи погоджуєшся ти з твердженням, що вірш про-йнято **замилуванням красою природи**? Поясни свою думку.

Тривога

Ліна Костенко

* * *

Шипшина важко віддає плоди.
Вона людей хапає за рукава.

¹ *Пёрли* — коштовна прикраса.

² *Разок намíста* — тут: нанизані на нитку намистини.

Вона кричить: — Людино, підожди!
О, підожди, людино, будь ласкава,

не всі, не всі, хоч ягідку облиш!
Одна пташина так мене просила!
Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.
І просто осінь щоб була красива.

- Чому шипшина *важко віддає плоди*? Поясни зміст двох останніх рядків вірша.
- Який художній засіб застосовує поетеса, описуючи зустріч шипшини з людиною?
- Чи можна назвати настрій вірша Ліни Костенко **три-вожним**? Поясни свою відповідь.
- «Намалюй» словами осінь із шипшиною і без неї. Яка осінь красивіша?

Чи знаєш ти?

Шипшина — надзвичайно корисна рослина. Вона є джерелом життєво необхідних вітамінів. Шипшина має не тільки лікувальні властивості, з неї готують варення, джем, повидло.

Із плодів шипшини виготовляють також цукерки, мармелад, вітамінні напої, а з її пелюсток — різноманітні парфуми.

Замилування переплітається зі смутком

Ганна Чубач

ЗУПИНЮСЯ НАД РІКОЮ

Зупинюся над рікою —
замилуюся красою,
де вербичка невеличка
плаче срібною росою.
Де всі зорі розкотились,
і ніхто їх не збирає.

Лиш у травах, ледь прив'ялих,
коник жалібно співає.
Не зітхну і не заплачу.
Зупинюся і постію.
Сльози зовсім мало значать
в порівнянні із красою.

- Чим милується ліричний герой? Опиши його душевний стан.
- Як поетеса передала красу природи? Які художні засоби для цього застосувала?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що спілкування з природою і розуміння її краси допомагають людині подолати **смуток**? Поясни свою відповідь.

Спокій

Вадим Скомаровський

ПІСЛЯ ГРОЗИ

Гроза ущухла. Мокре листя хлипа.
Сунична грядка мліє у теплі.
Парує стежка, пахне медом липа,
і бджоли тьмяно світяться в гіллі.

Звелась веселка над пшеничним полем,
явивши в барвах неповторний світ,
і мирний грім за синім видноколом
муркоче тихо, наче сонний кіт.

- Яка картина виникла у твоїй уяві під час читання вірша? Якими звуками і запахами вона наповнена?
- Чи можна стверджувати, що вірш сповнений відчуттям **спокою**? Обґрунтуй свою думку.
- За допомогою яких художніх засобів автору вдалося створити чарівний поетичний пейзаж?

Ігор Калинець

ЗІРКА

Заслухалась зірка цвіркуна,
вихилилась через віконце —
хотіла ружечку¹ кинути
та й сама впала.

Підібрав її лопух,
думав, що світлячок.
Сидить зірка на листкові,
до неба високо,
до землі чужинно.

Ще й очі
як у Дзвінки.
— Як ти називаєшся?
А вона:
— А я цвіркуна слухала.

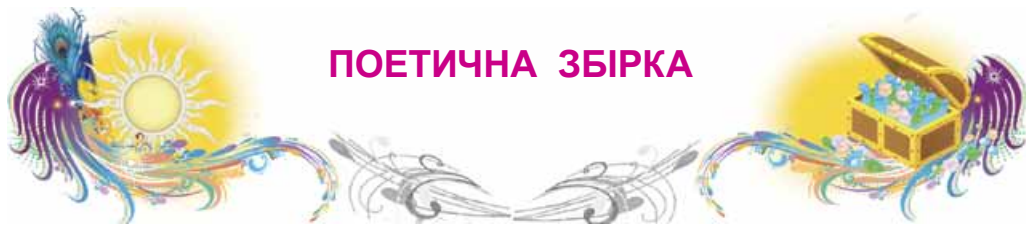

- Чим описана в поезії картина нагадує казку?
- Чи сподобалася тобі зірка? Що ти можеш про неї розповісти?
- Як у вірші передано захоплення зірки піснею цвіркуна? Прочитай відповідні рядки.
- Що зображено на малюнку до вірша? Прочитай відповідні рядки тексту.

- Придумайте і виконайте малюнок, який об'єднав би прочитані вами вірші Вороного, Костенко, Чубач, Скомаровського й Калинця.
- Які рядки поезій Ігоря Калинця та Ганни Чубач співзвучні за змістом? Прочитайте їх.

¹ Ружа — троянда.

ПОЕТИЧНА ЗБІРКА

ОЛЕНА ПЧІЛКА

Олена Пчілка — це псевдонім Ольги Драгоманової-Косач. Вона писала вірші й казки для дітей, збирала народні казки, прислів'я, дитячі пісні, ігри. Деякі із цих творів ти можеш прочитати в книжці «Годі, діточки, вам спать».

Олена Пчілка — вимоглива і мудра мати, яка виховала видатну письменницю Лесю Українку й допомогла розкритися її таланту.

* * *

Діброва¹ смутная вже листячко ронила,
додолу у журбі клонилася чолом;
зима, скрадаючись, повіяла крилом
і снігом — біллю білою її покрила.

Дібровонька тоді, шумлячи, зголосила:
— О зимо! Не лякай безрадіним кінцем!
Не покривай мене холодним тим вінцем,
нехай моя пишає² ще краса і сила!
Най³ гордим поглядом іще я подивлюсь,
нехай в промінні багрянця⁴ ще палає,
нехай востаннє світлом сонячним уп'юсь,

¹ *Дібро́ва* — ліс, у якому переважає дуб.

² *Пиша́ти* — тут: розквітати.

³ *Най* — нехай, хай.

⁴ *Багряні́ця* — тут: багряне листя.

Василь Полєнов. Ранній сніг

най пташка хоч одна ще заспіває!.. —
І перший сніг на вітті розтопивсь,
неначе слізьми гіркими поливсь...

- Який пейзаж змалювала письменниця? Що зобразив художник?
- Прочитай вірш кілька разів уголос. Вслухайся у звучання слів *смутная, у журбі, зголосила* (тобто *заплакала*). Поміркуй, чому діброва засумувала.
- Про що діброва просить зиму? Прочитай рядки, які свідчать про те, що зима відступила.
- Прочитай вірш виразно, передаючи за допомогою інтонації його журливий настрій.

* * *

Новину́ сьогодні зранку
день вчорашній нам приніс:
білі стріхи¹, білі призьби²,
біле поле, білий ліс.

¹ *Стріха* — нижній край солом'яної покрівлі, який звисає над стіною.

² *Призьба* — невеликий земляний насип уздовж стін хати знадвору.

Ліс стоїть такий поважний,
мов дідусь старий та сивий,
поглядá на шлях широкий,
на просторі білі ниви.

• Яка картина природи виникла у твоїй уяві під час читання вірша? Який настрій вона викликала в тебе? Які барви в ній переважають?

- Знайди у вірші порівняння й уособлення.
- Прочитай поезію виразно, передаючи за допомогою інтонації її радісний настрій.
- Вивчи вірш напам'ять.
- Виконай одне із завдань (на вибір):

1. Порівняй прочитані вірші Олени Пчілки. Яку картину природи зображено в них? Який настрій вони викликають?

2. Придумай назви до віршів Олени Пчілки.

АНДРІЙ МАЛИШКО

Чому, сказати, й сам не знаю,
живе у серці стільки літ
ота стежина в ріднім краю,
одним одна біля воріт.

Так Андрій Малишко оспівав стежку, що колись водила його до школи. Цей вірш, як і багато інших творів Андрія Самійловича, було покладено на музику.

Поет згадував, що в українську пісню був закоханий змалечку, ніколи з нею не розлучався. Можливо, цією любов'ю він завдячував матері, яка вщерть наповнила його дитинство своїм співом.

Пісня надихала митця на створення поезій, які він часто писав, уже вчуваючи чарівну мелодію. Піснями стали понад сто віршів поета.

* * *

Вихопивсь дощик поміж заграв¹:
 чоботи сині, синя сорочка,
 сині мелодії понапинав
 з неба широкого аж до лісочка;
 синіми стрілами закресав²,
 сині листочки дрібно писав —
 людям, озерам, лукам за обрій,
 ох, і смішний же!

І добрий-добрий!

І запрозорились водні гущі,
 і посміхнулися темні пущі³,
 навіть дуби, із важкої породи,
 чухали голови від насолоди.
 ...Вихопивсь дощик поміж заграв.

- Яким кольором насичена описана у вірші картина природи? Чому поет обрав саме цей колір? Знайди в тексті епітети.
- Якими людськими властивостями поет наділив дощ, пущі, дуби? Як називається цей художній засіб?
- Прочитай перші чотири рядки вірша. Знайди у виділених словах співзвучні прикінцеві частини. Це **рими**.
- Знайди рими в наступних рядках вірша. Чим особливе римування в цьому творі?
- Який настрій викликав у автора дощ? Доведи свою думку словами з поезії.
- Вивчи вірш напам'ять.

¹ *Заграв* — відблиск яскравого світла.

² *Закресати* — тут: почати сліпуче виблискувати.

³ *Пуща* — великий, густий, дрімучий ліс.

ДМИТРО БІЛОУС

В одній з розмов Дмитро Білоус сказав: «Не хочу здаватися ні кращим, ні гіршим. Хочу бути самим собою». Таким він був і в житті, і в літературній творчості.

Для дітей поет писав цікаво, розважаючи й навчаючи водночас. У його творах, де немає надокучливих настанов, кожен неодмінно знаходить щось нове й цінне для себе. А переконатися в цьому можна прочитавши книжки «Пташині голоси», «Упертий Гриць», «Про чотириногих, рогатих і безрогих», «Лікарня в зоопарку», «Турботливі друзі», «Сад на Лисій горі», «Веселий Кут», «Гриць Гачок».

Коли твір відкриває свої таємниці

*Під час читання розмірковую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

Чи знаєм ми наші обряди і звичаї,
чи їх не затьмарили впливи чужі?
Пригадую: скільки краси таємничої
у Щедрому вечорі, святі душі!

І скільки пориву в розміренім цокоті
копит за вікном, у розгоні саней...
А в хаті наш батько сідає на покуті¹,
і ми за столом, ціла купа дітей.

Між батьком і нами — кутя і крученики,
шкваркі й холодці — все аж очі вбира,

¹ *По́куть* — в українській селянській хаті — куток навпроти печі.

ячня, ковбаси, в макітрі¹ — вареники,
коржів, пирогів отакенна гора!

І як наша мати зуміла наставити?
Ось батько з-за тих пирогів до рідні
(навмисне пригнувшись):

— Чи ви мене бачите? —

А ми в один голос: — Не бачимо! Ні...

— Видать, — каже батько, — були
неледачими...

Помолимо ж Бога та вдарим чолом,
щоб ви мене, діти, й на той рік не бачили,
як сядемо знов за святковим столом.

Вертаюсь до мови тії чарівничої
і щиро бажаю, щоб вічно жили
такі дорогі родові наші звичаї
і гнулися в нас від достатку столи.

- Яке свято описано у вірші? Чи святкує твоя родина Щедрий вечір? Як саме?
- Які страви згадано у вірші?
- Прочитай батькове побажання дітям. Як ти його розумієш?

Чи знаєш ти?

Зі Щедрим вечором пов'язано багато звичаїв. Наприклад, перед святковою вечерею батько сідав за стіл, а діти виходили з хати. Тим часом мати клала біля чоловіка стільки пирогів, щоб його не було видно. Після цього запрошувала дітей. Якщо вони не бачили батька за пирогами, це вважалося хорошою прикметою: весь рік у родині буде достаток.

- Прочитай уривок з вірша *Степана Жупанина*. Розкажи, як поет передав настрій, викликаний зимовими святами.

¹ *Макітра* — великий круглий глиняний посуд із широким отвором.

На білих конях віхола
в село моє заїхала.
Цок-цок-цок...

Село дзвенить копитами,
снігами-оксамитами.
І світиться домівками
з веселими щедрівками.
Тпру!..

У давнину Щедрий вечір, який у зв'язку зі зміною календаря нині припадає на 13 січня, супроводжувався обрядом щедрювання.

Напередодні Нового року діти (переважно дівчатка) обходили хати односельців і виконували величальні пісні — щедрівки.

Ой сивая тая зозуленька.
Щедрий вечір, добрий вечір,
добрим людям на здоров'я!
Усі сади та й облітала.
Щедрий вечір, добрий вечір,
добрим людям на здоров'я!

- Які щедрівки ти знаєш? Спробуй прочитати одну з них напам'ять.

- Проведіть конкурс знавців щедрівок.

ПЕТРО ОСАДЧУК

Сенс свого життя Петро Осадчук визначив одним реченням: «Вище України тільки небо, але й небо над Україною — Україна!» Він переконаний, що поет тільки тоді поет, коли відчуває себе кровинкою рідного народу, його вразливим нервом.

Петро Осадчук — автор понад двадцяти поетичних збірок. Для юних читачів пише просто й цікаво. З-під його пера вийшли дитячі збірки «Ясний світ», «Все співає і росте», «Театр перед мікрофоном».

СТЕЖКА

Біг я стежкою до хати —
дощ хапав мене за п'яти.

Біг я стежкою щодуху —
дощ дзвенів мені над вухом:

«Я заллю тебе водою,
як зрівняюся з тобою,

під ногами в тебе, хлопче,
скоро річка захлюпоче!»

Але стежка — молодчина! —
прудко бігати навчила.

Я домчав-таки до хати —
дощ не зміг мене піймати.

І тому зі злості в шибку
барабанив швидко-швидко.

І тому в супрязі з вітром
нагинав додолу віти.

Але згодом до кімнати
сонце впурхнуло крилате.

І побачив я, що злива
стежку геть усю залила,

І вона тремтить, неначе
під водою тихо плаче...

Жаль, що я не зміг сховати
свою стежечку до хати.

- Як хлопчик тікав від дощу? Чому він дякував стежці за те, що дощ його не наздогнав?
- Як поет описав дощ? Якими ти уявляєш хлопчика, дощ і стежку?

Споришева стежечка,
стежечка-мережечка,
що водила нас
ще у перший клас.

Тамара Коломієць

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

Поетичне слово Дмитра Павличка проникливе й щире. Чимало його віршів стали піснями. Одну з них – «Два кольори» – напевне, знаєш і ти.

Є в доробку Дмитра Васильовича й твори для юних читачів. Серед них «Золоторогий Олень», «Дядько Дощ», «Де найкраще місце на землі». Звертаючись до дітей, поет сказав: «А я маю надію на вас – як ви підростете, на нашій землі буде більше світла!»

ВІТРЯК

Стоїть на пагорбі вітряк,
де поле неокрає.
Хотів би він літати так,
як вертоліт літає.

Такі ж у нього крила є,
як мають вертольоти.
Але йому робить своє —
на хліб зерно молоти.

І лиш тоді, коли згаса
робота опівночі,

вітряк злітає в небеса,
де зір палають очі.

Він лине в зоряну блакить —
над тишею дзвінкою,
за ним Чумацький Шлях¹ лежить,
посипаний мукою.

• Із чим поет порівнює вітряк? Прочитай відповідні рядки.

• Які слова у вірші свідчать про те, що Чумацький Шлях схожий на туманну світлу смугу? Як ти гадаєш, чому автор не говорить про це прямо? Спробуй пояснити, навіщо митці створюють поетичні образи.

Уночі,
як Чумацький Шлях *сріблисту куряву простеле*,
вийди на Дніпро!

Павло Тичина

Білий вірш

НА ЩАСТЯ

Є на світі море,
а в морі — острів,
а на острові — місто,
а в місті — площа,
а на площі — вершник,
а під вершником — кінь,
підкований золотими підковами.
Ходять по площі люди,
та ніхто не цікавий знати,
що то за кінь, що за вершник,
скільки століть стоять вони.

¹ Чумацький Шлях — величезне скупчення зірок, яке ми бачимо неозброєним оком.

Та знайшовся допитливий хлопчик,
підійшов і спитався: — Хто ви? —
Вершник усміхнувся.
А кінь хлопчикові
віддав на щастя
всі чотири підкови!

- Як ти гадаєш, з якою метою поет розповів цю історію?
- Спробуй довести, що «На щастя» — білий вірш, тобто вірш без рими.

- Принесіть на урок дитячі поезії Дмитра Павличка. Прочитайте один одному вірші, які вам найбільше сподобалися.
- Самостійно знайдіть відомості про те, як і чому підкова стала символом щастя.

ВОЛОДИМИР КОЛОМІЄЦЬ

Володимир Коломієць народився в учительській родині. Мама його знала безліч народних пісень, казок, прислів'їв. Вона й передала синові у спадок це мовне багатство. Поет згадує, що перший свій вірш склав у третьому класі. Ішов дощ. У хаті було похмуро й димно. Аби розважитися, хлопчик уявляв ліс, ведмедя. От звір зліз на дерево...

От гризе глей... Ох, не витримав, упав: «Якби-то пасіку він мав, такого меду б не займав!»

Володимир Коломієць видав кілька поетичних збірок для дітей: «Зозулині черевички», «Дід глід і глоденятко», «Ярмарок див», «Весела оселя», «Лесикова сопілка» та інші.

Чимало творів Володимира Коломійця перекладено іншими мовами, зокрема вірменською, російською, білоруською, англійською. Сам поет теж працює в галузі поетичного перекладу.

- Прочитай назву вірша і спробуй здогадатися, про кого в ньому йтиметься.

СИВЕ СОНЕЧКО

Ніжаться в постелі
дітлахи веселі,
на лежанці-простяганці
потягусеньки уранці...

Але хто це там клопочеться,
зранку-ранечку тупочеться —
прибирає, варить їсти,
там — з грибами, там — до тіста,
і над ночвами гне спину,
і спішить до магазину,
ледь несе важку корзину?..
Ох, робото, ох, турбото.
Хто то? Хто то? Хто то?

Раптом стало дітям соромно,
раптом діти — помагать...
«Ой, бабусю, сиве сонечко», —
обнімати! Цілувать!

- Як ти гадаєш, чи зміниться щось наступного дня в поведінці дітей і бабусі? Що саме?
- Чи звертається поет до кожного з нас? Доведи свою відповідь.

- Тюхтій — незграба, неотеса. Торохтій — базіка, балакун. Як ти гадаєш, що їх може об'єднувати?

ТЮХТІЙ І ТОРОХТІЙ

Товаришували двоє.
Звався один — Тюхтій,
другий звався — Торохтій.
Один одному вдячні обоє.

Бо що той не каже, то цей вірно слуха,
соловіє¹, розвісивши вуха, —
ну й Тюхтій! — тюхтіям всім на подив,
незворушний за будь-якої погоди.
А Торохтієві ж і догódить такий!
Дай лишень набалакатись, не перебий.
**Язик йому на веретені ходить,
торохтить Солоха, наче бочка з горохом:**

«Карась-караць-лин...
Карась-караць-лин...
Я у батька мудрий син».

А який там мудрий, коли того розуму трохи.
От куняв Тюхтій, як завше,

¹ *Соловіти* — тут: ставати в'ялим, сонним.

і схід сонця, й грозу проспавши.
І, за гудзик його вхопивши,
Торохтій **натріщав зо три копи** вже.
Коли це... та й бува ж бо! —
Жар-птиця влетіла
і присіла... Єй-ей, не брешу... Присіла!
Може, раз на тисячу років трапляється,
що жар-птиця комусь на диво з'являється.
Глянь! хай світло ув очі бризне.
Хоч пір'їну-мріїну затисни!

Глянь! Жар-птиця жахтить¹...
Та наш Торохтій ніяк не вибалакається —
аж язик полискує.
А Тюхтій носом посвистує — спить.

І зорила² на них жар-птиця, зорила —
засміялась... Та й полетіла.

Ех... один проспав диво з див,
другий — про-то-рохтів.
Обоє рябоє!

• Прочитай, як описано у вірші Тюхтія й Торохтія.
Якими їх зобразив художник?

- Чи схожі між собою герої вірша? Чим саме?
- Чому Тюхтій і Торохтій упустили жар-птицю — шанс на успіх у житті? Знайди відповідь у тексті.
- Як ти розумієш виділені вислови?

• Доповніть речення, скориставшись художніми образами Володимира Коломійця.

Устане раненько, нагодує, теплом зігріє мене
бабуся —

Щоб не прогавити своє щастя, не будь ... і

¹ *Жахтіти* — яскраво світитися.

² *Зоріти* — пильно вдивлятися.

АНДРІЙ М'ЯСТКІВСЬКИЙ

Андрій М'ястківський – автор багатьох прозових і віршованих творів. Однак найбільше вражають його поетичні пейзажі.

Їх треба читати вдумливо, вслухаючись у звучання слів, уявляючи зображене. Тоді за словами оживуть чудові казкові картини.

* * *

Курличуть хмари, тьохкає вода,
дерева казку шепчуть на світанні,
і вітер, ставши на далекій грані,
всю землю, мов колисанку, гойда.

У тім гойданні повилася путь,
як буйний хміль по схиленій тичині¹,
а біля хати, при вікні одчиненім,
жовтогарячі соняхи цвітуть.

Зронив обручку місяць в джерело,
зронили хмари білі квіти в полі.
Блакитний півень став на видноколі,
блакитний півень, золоте крило.
В леваді ходить згадка молода,
збирає на стежках зірниць давні,
і восени для мене, як у травні, —
курличуть хмари, тьохкає вода.

- Словами з тексту доведи, що поет описує світанок, милується його красою.
- Якими кольорами й звуками сповнено змальовану в поезії картину природи?
- Знайди у вірші порівняння.
- Яким художнім засобом є виділені в тексті слова?

¹ *Тичина* — довга палиця, жердина для підтримування витких рослин.

- До поданих слів добери епітети з вірша: *хміль, соняхи, півень*.
- Спробуй знайти в тексті загадку й відгадати її.
- Визнач, які рядки римуються у вірші. Чим особливе таке римування?
- Які рядки з вірша тобі найбільше сподобалися? Вивчи їх напам'ять.

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ

Микола Вінграновський бачив навколишній світ по-особливому. Особливе і його художнє слово... У дитячих творах Вінграновського «казка на білих лапах іде вночі по дорозі», «грим умив озерам очі», «хмара спить високо». Велике і мале тут завжди поруч: ластівка й ластовенятко, стежка й стеженятко, зорі й

зоренятко.

Побувати в поетичній казці Вінграновського ти зможеш, читаючи книжки «Літній ранок», «Літній вечір», «Ластівка біля вікна», «На добраніч».

* * *

Лазить сонечко в травах,
скаче коник за коником гоном,
і метелик з метеликом
в піжмурки грають на мить,
лиш одна біла чапля
з малиновим волом¹
у зеленій воді
на сріблястій нозі стоїть.

- Про кого йдеться у вірші? Обери одного з персонажів і розкажи, як його можна намалювати.
- У яких рядках змальовано життя в русі? Прочитай.

¹ *Воло* — відвисле місце під шиєю в багатьох птахів.

- Якими барвами сповнено описаний пейзаж?
- Що із зображеного у вірші тобі доводилося спостерігати? Який настрій навіюють такі картини природи?

* * *

Приспало просо просеня,
й попростувало просо,
де в ямці спало зайченя
і в сні дивилось косо.

Йому сказало просо: «Спи,
заплющ косеньке око.
Залізли коники в снопи,
і хмара спить високо.

Заснув у хащі сірий вовк
і лапою укрився.
Твій сірий вовк в воді намок
і спати завовчився.

Заснуло поле і горби,
і на дорозі пустка.
В солодкім сні біля води
росте твоя капуста.

Заплющ косеньке око й ти,
підстав під вуха лапку.
Як будеш спать — будеш рости,
маленьке зайченятко».

- Хто розмовляє із зайченям? Що просо розповіло зайчикові?
- Знайди у вірші слова, які звучать ніжно, лагідно. Як авторові вдалося надати їм пестливого забарвлення?
- Знайди у вірші уособлення.
- Прочитай рядки, у яких описано сон зайчика. Що надає цьому опису зворушливого звучання?
- Як треба читати вірш: голосно чи тихо? Чому? Прочитай вірш виразно.

Коли твір відкриває свої таємниці Під час читання розмірковую, уявляю, придивляюся, прислухаюся

ГРІМ

Була гроза, і грім гримів,
він так любив гриміти,
що аж тремтів, що аж горів
на трави і на квіти.

Грім жив у хмарі, і згори
він бачив, хто що хоче:
налив грозою грім яри,
умив озерам очі.

А потім хмару опустив
на сад наш на щасливий
і натрусив зі сливи слив,
щоб легше було сливі.

Та тут до грому навздогін
заговорила груша:
«Трусніть і грушу, дядьку грім,
бо важко мені дуже...»

І дядько грім сказав собі:
«Потрушу я і грушу.
Бо небеса вже голубі
я покидати мушу».

- Назви персонажів вірша. Хто його головний герой?
- Які дії, властиві живим істотам, виконують персонажі вірша? Як називається цей художній засіб?
- Прочитай вірш уголос, вслухаючись у звучання слів. Якими звуками сповнений твір?
- Прочитай слова: *гроза, грім, гримів, тремтів, горів, у хмарі, згори, яри, груша, трусніть*. Які звуки в них найчастіше повторюються? Що вдалося передати автору

за допомогою повторення саме цих звуків? Як називається такий художній засіб?

- Знайди у вірші інші слова, які допомагають «почути» грім.

Грім гуде з переколом, *мов де по горах величезне каміння качають*; грюкне, *мов упаде щось*, та й замовкне. А тут луна по всьому небі, по всіх кутках величезної хмари.

Григорій Квітка-Основ'яненко

- Доведи, що у вірші «Грім» і в рядках із твору Квітки-Основ'яненка «вчувається» гуркіт грому.

Повтори і пригадай

- Як називаються вірші, у яких змальовано картини природи? Прочитай один з них напам'ять.
- Хто написав вірш про смутну діброву? Назви автора вірша «На щастя».
- У яких віршах поети розповіли про дощ? Чи однаковий настрій цих творів? Поясни свою думку.
- У якому вірші вечір *підійшов навшипиньках*, а в якому — *зорі ниже ниткою золотою*?
- Які художні засоби ти знаєш? Наведи приклади з вивчених творів.
- Знайди у віршах Миколи Вінграновського слово, утворене самим автором.
- Прочитай рядки з віршів. Назви їхніх авторів.

«Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.
І просто осінь щоб була красива».

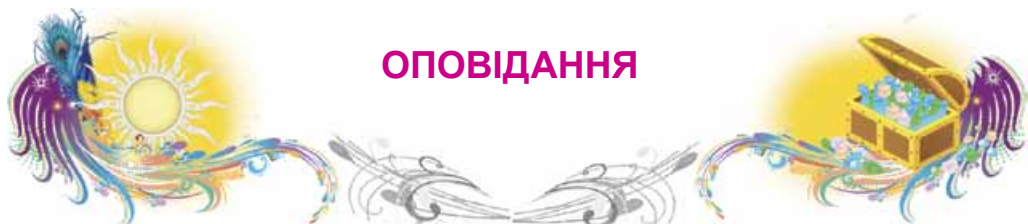
«Лиш у травах ледь прив'ялих
коник жалібно співає».

«Стоїть на пагорбі вітряк,
де поле неокрає».

- Пригадай, що таке рима. Наведи кілька прикладів з вивчених творів.

СВІТ ПРОЗИ

ОПОВІДАННЯ

Невеликий за обсягом твір, у якому описано одну подію із життя персонажа, називають **оповіданням**.

Розповідаючи про своїх героїв, письменник може симпатизувати одним, підсміюватися з інших, сумувати з кимось із них тощо. Автор має свій погляд на те, про що пише. Коли читатимеш оповідання, одні герої тобі подобатимуться більше, інші — менше. Ти матимеш власну думку щодо описаних подій.

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

Полтавська земля, яка зростила талановитого письменника Олександра Копиленка, дала йому творчу наснагу, наділила любов'ю до природи, людей і життя.

У творах для дітей Копиленко багато розповідав про природу. Він вважав, що тільки та людина, котра знає і любить тварин, може бути по-справжньому порядною, шляхетною, доброзичливою. У змальованих письменником ситуаціях тварини поводяться точно так, як у природі. «Мені хотілося, — згадував митець, — дати дітям щось таке, щоб вони читали, щоб було правдою...»

Олександр Копиленко видав понад сто книжок. Та чи не найголовнішою в його житті стала збірка оповідань про природу «Як вони поживають».

РОЗБИШАКА ЧИВ

(Скорочено)

Це я дав йому ім'я — Чив. Чив жив над вікном другого поверху того будинку, що навпроти мене. Там у стіні була якась щілина. Чив вигнав звідти старого горобця-боягуза й оселився сам.

На порозі його оселі я вперше й побачив Чива. Це було ясного осіннього ранку. Сходило скупе осіннє сонце, і Чив, сидячи на порозі, співав свою немудру пісеньку. Чив співав значно краще, ніж інші горобці, яких мені завжди доводилося слухати навколо.

Я ж забув сказати, що Чив — це звичайний собі горобець. Та ні, своєю вдачею Чив відрізнявся від інших горобців. Скажімо, я помітив, що Чив вродливіший за тих горобців, серед яких він жив.

Сидів я і працював біля вікна, а Чив відпочивав у себе на порозі. Раптом він прилетів, сів по той бік шибки, безстрашно глянув на мене швидкими гарними очима: спочатку одним оком, потім другим. Щось клюнув і зухвало цвірінкнув — чив-чив! Далі, витягнувши шию, Чив зазирнув до мене на стіл і знову вдоволено — чив-чив!

Тільки був Чив зухвалий розбишака. Сидить він у себе на краєчку щілини й озирає весь видимий світ. Йому вже не хочеться їсти, а кортить затіяти бійку. Чив бачить купу свіжого сміття у дворі. Там є щось смачне, бо статечний¹ горобець поспішає до купи зі своєю тихою сіренькою горобчихою.

Чив миттю падає теж на ту саму купу й під самим носом у статечного горобця клює смачні наїдки. Чив нічого не дає статечному горобцеві. Той образився й настобурчив пір'я. Цього лише й чекав Чив. Він присідає на ліву лапку, а правим крилом знизу вгору б'є статечного горобця в бік. От уже й зчинилася сварка. Підскочили ще троє сусідів-горобців і стали на боці ображеного.

¹ *Статечний* — розсудливий, розважливий у вчинках, поважний.

Усі вони гуртом пішли в наступ на Чива. Та він не злякався. Він майже ліг на землю грудьми, розкрив крила, настовбурчив сердито чубчик і завзято оборонявся від п'ятьох. Він не дозволить себе ображати!

- Чому автор назвав горобчика Чивом? Де оселилася пташка?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що письменник симпатизує Чиву? Доведи відповідь рядками з тексту.
- Знайди в оповіданні уривок, якому відповідає малюнок. Як ти гадаєш, чи засуджує автор поведінку Чива? На чиему він боці: Чива чи п'ятьох горобців?

Чи знаєш ти?

Мало хто знає, що, погрожуючи ворогові, горобчик видає звук, який нагадує гарчання собаки (тільки набагато тихіше). Знайшовши крихту хліба, горобець раптом починає голосно цвірінкати, ніби хоче скликати всю зграю. І зграя справді прилітає, а цей горобець часто залишається без їжі — крихту відберуть у нього спритніші птахи.

Серед птахів немає «егоїстів»: знайшов один їжу — й відразу повідомляє всіх інших. Ну, а якщо їжі мало, він усе одно кличе решту, бо птахи не можуть зміркувати, вистачить їжі всім чи ні.

За Юрієм Дмитрієвим

- У якому з текстів про горобців розкрито характер цієї пташки, а в якому подано наукові відомості про неї? Обґрунтуй свою відповідь.

ЮРІЙ СТАРОСТЕНКО

Юрій Старостенко зізнавався: «Коли я пишу для дітей про нашу прекрасну природу, я відчуваю, що знайшов своє місце в житті». Письменник народився в Білорусі, але в одинадцять років разом із сім'єю переїхав до столиці України. Він змалечку любив природу, тож у своїх оповіданнях із захопленням розповідає про тварин, рослини, наділяє їх людськими властивостями. Про це йдеться і у творах для дітей зі збірки «Лісові розмови».

ХТО ЦЕ ТАКИЙ?

Хоча й осінь надворі, горобина ще не достигла. Та Мишкові байдуже: йому вже і в роті терпко, а він знай жвакає. Знизу ягоди пооб'їдав, а ті, що вгорі, не може дістати. «Ану ж, — гадає собі, — на дерево вилізу». Тільки-но сп'явся, а тонкий стовбур як похилиться, ведмідь — бух у кущі!

Тепер ходить лісом — і сьак-так спереду, а ззаду хто-зна на кого скидається, так йому кожуха задерло.

— І що воно за опудало? — перемовляються звірята.

— Мабуть, то не з нашого лісу.

- Перекажи зміст оповідання від імені Мишка. Що трапилося з ведмедем?
- Визнач тему твору (про що в ньому йдеться).

І ТРАПИТЬСЯ Ж ТАКЕ...

Від самого ранку купалися за лісом сірі хмари і все погрожували звідти своїм холодним подихом: ху-у-у...

— Тікай, Мишку, — гукали всі, — бо зараз як війне снігом!

А він знай ягодами ласує: то горобиною, то калиною... Сніг пішов уночі. На ранок таке зробилося... Ні стежки,

ні доріжки, скрізь однаково біло. «Ой лишенько, — злякався ведмідь, — як же тепер барліг шукати?» Він туди, він сюди — нема шляху! А тут ще хтось сокирою: клюк-клюк, а гавкучий собака десь: гав! гав!.. Сів він під ялинкою і аж тремтить увесь.

— Так йому й треба, — каже головний снігур, — бачили, як горобину пообскубував?

— Дивіться на нього, ненажеру! — гукнула сорока. — Не клопочися, Мишку, біжи за мною! — Сама пурх-пурх, а ведмідь човг-човг слідом мокрими п'ятами. Так і дісталися барлога.

А вже знає сорока, що навесні Мишко їй обов'язково віддячить. Скільки хоч натрусить м'якенької шерсті на гніздо пискляткам.

- Яка пригода трапилася з Мишком? Хто йому допоміг? Визнач тему оповідання.

- Знайди в тексті слова, що наслідують звуки природи. З якою метою автор використав їх?

- Поміркуй, чим оповідання Юрія Старостенка подібні до казки. А чим відрізняються від неї?

- Складіть оповідання «Зустріч Мишка із сорокою навесні».

- Що розповів письменник про клопоти ведмеда?

ГРИГІР ТЮТЮННИК

У своєму щоденнику Григир Тютюнник писав: «Оповідання – найближче до поезії, до почуття. Питають часто, над якою темою працюю. Ніколи не працював над темою. Завжди працюю над почуттями, що живуть навколо мене і в мені». Саме тому твори цього митця надзвичайно цікаві. Вони хвилюють, їх хочеться читати й перечитувати. Їхні герої викликають співчуття і сміх, любов і розчарування.

На думку Григора Тютюнника, «письменник обирає собі тему найближчу, найріднішу його життєвому досвіду і — неодмінно — своєму ідеалові людини в тому часі, у якому він живе». Для самого ж Григора Михайловича найважливішою темою була доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших проявах. Тема добра й любові є основною і у творах Тютюнника для дітей.

БУШЛЯ

Одного разу, коли Арсен, як завжди, рибалив біля своєї верби, припустив дощ. Вода в річці зробилася сірою та непривітною. Перестало виспівувати й витьохкувати птаство всяк на свій лад, лише дятел стукотів десь недалеко по корі всохлого дерева. Не клювало, бо в дощ риба залягає на дні й спить. Арсен прикрив голову та плечі лантухом, який завжди носив із собою про дощ, і дивився на воду. По ній густо **витанцьовували дощові спичаки** й здіймалися великі прозорі бульбахи. Дивився, дивився Арсен на той танок дощу по річці та незчувся, коли й заснув.

А тут летіла бушля — велика довгонога й довгошия птаха, що любить ховатися попід очеретом та лепешкою й вичікувати, доки мимо пливтиме рибинка: то вже вона її неодмінно вхопить своїм зубатим дзьобом.

Покружляла бушля над Арсеном, а він і не зворухнеться, бо спить, — подумала, напевне, що то пень, та й сіла йому на голову. Сіла, учепилась кігтями в лантушину й теж задрімала під дощем.

Довгенько так вони сиділи обоє: Арсен — у човні, бушля — на Арсенові.

Ось уже й сонце крізь хмари проглянуло, і дощик ущух, і птахи знову заспівали, а вони сплять — розморило на дощ обох.

Першою прокинулася бушля. Кліпнула очима, звелася на ноги і... збудила Арсена. Хотів був старий підняти голову — несила, важке щось тисне її вниз.

Тільки ворухнув рукою, щоб помацати, що воно за диво, а бушля як закричить: «Ка-а-й...» — мов людина.

Ударила крильми діда по вухах, раз і вдруге — не зніметься, бо кігті в лантушині заплуталися. Аж похолод од страху Арсен. Та й собі в крик:

— Рят-у-йте-ж-бо-що-воно-за-лиха-година!

Бушля кричить, і Арсен кричить. А довкіл, ні в лісі, ні на річці, ані лялечки, тільки луна котиться.

Нарешті бушля таки злетіла, хоч і подряпала кігтями дідову голову. Побачивши птаху, що метнулася від нього понад водою, Арсен отямився; поторкав руками здряпану голову й сказав:

— Я тобі пеньок чи що? — і заходився мотати вудки.

А вдома не втримався, розказав бабі про свою пригоду з бушлею. Посміялися вдвох та й годі. І, може, пригоду цю забули б, якби Арсениха не переповіла її сусідці, а сусідка — своїй сусідці... Доки все село знало.

Тепер, як іде Арсен вудити, рибалки гукають йому з-під круч:

— Поспішайте, діду, поспішайте, бо ондечки над вагою вербою вже бушля кружляє... Жде!

— Ану ж, діду, розкажіть, як ви з бушлею кричали!..

Арсен і не сердиться. Усміхнеться хіба та й каже:

— Отак і кричали: вона по-своєму, а я по-своєму.

Відтоді й по сей день Арсена звать у селі не інакше як Бушля.

- Про кого йдеться у творі? Хто його головний герой?
- Знайди в тексті опис бушлі.
- Яка кумедна подія трапилася з Арсеном? Які почуття викликав у тебе цей випадок? Визнач тему твору.
- Поясни значення виділеного вислову.
- Чи гнівався Арсен на бушлю та селян, що сміялися з нього? Доведи свою думку словами з оповідання.
- Як ти гадаєш, чому письменник саме так закінчив розповідь про діда Арсена? На якій думці він наголосив?

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

Дитячий письменник Всеволод Нестайко завжди оповідає про своїх героїв з доброю усмішкою. Він щирий із читачами і ніколи не змушує їх беззастережно приймати авторські думки й оцінки. Однак не важко помітити, що письменник на боці добрих,

чесних, відкритих людей. Не приховує він і того, що засуджує нечесність, боягузтво, заздрість...

ПРОСТО ОЛЕСЬ ДРУГ

(Скорочено)

Вони були навіть схожі один на одного. Обидва кирпаті, сіроокі й біляві. Тільки Олесь вищенький на зріст і худіший...

Дружать вони давно, ще з дитячого садка. Четвертий рік. І жодного разу не сварилися. Усі, хто їх знає, кажуть, що їх водою не розіллеш. Разом вони готують уроки, разом ходять у кіно, разом улітку відпочивають в таборі. Завжди і всюди разом.

І поклялися Олесь і Костик взагалі ніколи в житті не розлучатися. Професію вони собі вже обрали. Будуть моряками далекого плавання. Звичайно, на одному кораблі. Правда, спочатку вони думали стати капітанами, та коли дізналися, що двох капітанів на одному кораблі не буває, вирішили бути штурманами або навіть просто матросами.

Це літо вони провели в таборі на березі Азовського моря. Скільки вони там цікавого побачили, взнали й пережили, — важко розказати.

Та ось літо минуло. За кілька днів — до школи.

Хоч і шкода розлучатися з веселим і славним літом, але настрої у хлоп'ят добрий. Їм дуже хочеться до школи. А тут ще новина! Виявляється, батьки їм приготували подарунок. Першого вересня у Костика й Олеся буде новенька шкільна форма. Оце здорово! Форма! Майже як у справжніх моряків!

Костик і Олесь по кілька разів на день запитували батьків: «Ну як? Скоро? Коли вже буде форма?» Хлоп'ятам здавалося, що справа просувається надто повільно, і вони хвилювалися. А що як до першого вересня щось трапиться?

Друзі вже уявляли собі, як вони прийдуть першого вересня до школи в новеньких формених костюмах і яке це справить враження на однокласників.

До першого лишалося два дні.

Між іншим, Костикові шили форму в майстерні на площі Перемоги, а Олесю мали купити готову.

Увечері Олесь сказав Костикові:

— Завтра вранці, як одержиш, зараз же одягай і виходь. Я теж одягну. Побачимо, як воно буде. Гаразд?

— Гаразд! — відповів Костик. Хіба він знав, що таке станеться?!

Прокинувся Костик дуже рано і відразу став підганяти маму: «Ну, ходім, ходім уже!»

Нарешті о десятій годині вони пішли. Приходять — черга.

Та несподівано захворів майстер. Треба було чекати. А Олесю купили форму.

- Як ти розумієш виділений вислів?
- Як ти гадаєш, чи одягне Олесь форму першого вересня?

Костик і Олесь мешкають на одній вулиці, майже поруч. Щоранку, щоб іти разом до школи, зустрічаються вони на розі біля аптеки.

От і зараз... Раптом Костик зупинився і здивовано звів брови. На розі стояв Олесь. Але... Де ж його форма?.. Олесь був у своїх звичайних сірих штанях і синій курточці, у якій він іще торік ходив до школи.

Якусь мить хлоп'ята мовчки дивляться один на одного.

— А... а де ж твоя форма? — запитав нарешті Костик.

— Та... Знаєш... мені... я вчора ввечері випадково... компот перекинув... Штани залив... і сорочку. От досада! Мама тепер пере... Другого-третього буде готова... — Олесь якось дивно всміхнувся і почервонів.

Костик пильно подивився йому прямо в очі. Олесь не витримав і відвів погляд.

І Костик раптом збагнув. Олесь усе вигадав, ніякого компоту не було, а просто... Просто Олесь друг, і більше нічого...

— Олесь! Ех, Олесь!

Костик нічого більше не міг вимовити.

- Визнач тему прочитаного оповідання.
- Чому Олесь не одягнув нової форми?
- У яких рядках зосереджено основну думку твору? Прочитай.
- Розкажи про хлопчиків — спочатку про Олеся, а потім про Костика.
- На основі прочитаного обміняйтеся думками про те, хто такий справжній друг.

МИКОЛА ТРУБЛАЇНИ

Миколу Трублаїні (справжнє прізвище — Трублаєвський) називають письменником-мандрівником. Маршрути його подорожей пролягли через моря й океани до таємничих північних земель.

Багатючими враженнями від мандрівок ділиться Микола Трублаїні в пригодницьких творах для дітей. Це збірка оповідань «Пустуни на пароплаві», а також книжки «Шхуна “Колумб”», «Лахтак», «Мандрівники» та інші.

Пригоди

ЯШКА І МАШКА

Наш пароплав ішов теплими південними морями. Якось ми зупинились біля берегів Африки. До нас на човні підплив негр. Він продав морякам двох мавпочок.

Руденькі мавпочки були завбільшки як кішки. Їх узяли на мотузочки і потягли на пароплав. Звірята впи-

ралися, вищали, мотали головами, дригали лапками, махали хвостами — не хотіли залишати негра. Тоді сивий боцман¹ схопив їх руками і забрав на палубу.

Пароплав рушив у дальшу путь. Мавпочки швидко звикли до нового місця. Незабаром вони стали улюбленицями команди. Моряки назвали їх Яшкою і Машкою.

Яшка любив чіплятися хвостом за перекладини і, звисаючи головою вниз, розгойдувався, ніби вправний фізкультурник.

Машка раз у раз під час сніданку плигала на стіл, хапала грудку цукру й миттю зникала.

• Яку подію описав автор? Чи симпатизує він мавпочкам? Доведи свою думку.

• Прочитай назву оповідання. Спробуй передбачити, які пригоди чекають на мавпочок.

ОМАР

Матроси купили великого омара. Це великий морський рак. У нього довжелезні й тонкі, мов соломинки, вуса.

Яшка підбіг до омара й зупинився. Подивився і од цікавості почав чухатись. Потім нахмурився і ляснув рака лапкою. Омар стиснув клешнями його лапку. Мавпа зойкнула, заверещала. На той вереск прибіг боцман і розняв ракові клешні. З криком Яшка побіг геть.

Від спеки омар загинув. Метрового омара покладали сохнути на сонці. Гарний рак, мов розмальований синьою, червоною, зеленою фарбами, з широко розставленими вусами, лежав під тропічним сонцем.

Випадково під час роботи боцман опинився біля омара. Він застав там Яшку. Мавпа обламувала омару вуса. Вона шматувала їх, ніби дражнячись, і викидала геть. Але клешнів не зачіпала. Мавпа їх боялася.

¹ *Боцман* — помічник капітана корабля.

— Опікшись на молоці, води боїшся, — сказав усміхаючись боцман.

- Як відбулося «знайомство» Яшки з омаром? Чим завершилося їхнє «спілкування» для мавпочки?
- Як поведився Яшка біля омара, що сушився на сонці?
- Поміркуй над словами боцмана. Як ти їх розумієш?

- Прочитай назву оповідання. Спробуй згадатися, кому дістанеться шоколад. Чому ти так вважаєш?

ШОКОЛАД БОЦМАНА

(Скорочено)

Наш боцман сховав у шухляді стола дві коробки шоколаду. Якось, виходячи з каюти¹, він не причинив дверей...

- Розглянь малюнок і склади продовження оповідання.

¹ *Каюта* — житлове приміщення на кораблі для команди та пасажирів.

Та ось мавпа випустила коробку, а сама метнулась на щоглу¹. Боцман радісно схопив коробку і відкрив її. Матроси заглянули туди й зареготали. Коробка була порожня. Машка ж сиділа на щоглі, доїдала шоколад і пищала від задоволення.

• Якою ти уявляєш Машку на початку оповідання? Спробуй описати почуття Машки в ті хвилини, коли вона сиділа на щоглі.

• Які **пригоди** (несподівані, непередбачені події) трапилися з Яшкою і Машкою під час морської подорожі?

• Уявіть себе режисерами. Як би ви побудували сценарій кінофільму за прочитаними творами Миколи Трублаїні? Яким би показали автора оповідань, яку роль йому відвели?

ЄВГЕН ГУЦАЛО

Євген Гуцало говорив: «Здається, я писав завжди». Це було природним станом його душі. Він жив у слові і словом...

Від початку своєї творчості Гуцало писав про дітей, про неповторний, дивовижний світ, у якому живе маленька людина.

Євген Гуцало – письменник надзвичайного таланту й неабиякої працездатності. Для дітей митець створив книжки «Олень Август», «Пролетіли коні», «З горіха зерня», «Дениско», «Зелене листячко з вирію», «Саййора», «Жовтий гостинець», «В гості до білого світу», «Співуча колиска з верболозу», «Без дороги ходить дощ», «Діти Чорнобиля».

• Читаючи уривок з оповідання Євгена Гуцала, зверни увагу на особливості мови твору.

¹ *Щогла* — високий стовп на судні для встановлення вітрил, підняття прапора.

ПРЕЛЮДІЯ¹ ВЕСНИ

(Уривок)

У той лютневий день, перебуваючи під магічним впливом загадок, мені хотілось розмовляти з природою саме їхньою образною мовою, сповненою таємничої краси. Задерши голову до сонця, що розкошувало над селом, я сказав йому: «Ти — золота верба, стоїш посеред села, розпустила гілля на ціле Поділля!» Підставляючи пригорщі під сонячні промені, наче намагаючись схвати для себе назавжди дэцицю² їхнього сяйва, я сказав їм: «Ой ви ж золоті батоги з-за лісу та з-за пралісу!»

Йдучи над скрижанілою річечкою в заметених берегах, я звертався подумки до неї: «Доки лежатимеш у старій постелі та й у новому вбранні? Скидай із себе вбрання, що з води народилось і води боїться. Згадай, ти ж бо річка, й не гоже, щоб твою воду у решеті носили! Пора вже тобі прокидатися скоро, крутитись гадюкою, щоб ніхто не переступив, пора як день, так і ніч бігти без коліс, без ніг, пора цвісти без насіння, хай знову тебе в решеті не носять!»

Півень стояв на порозі у хліві, стріпував крильми, наче поривався летіти понад мерехтливим сяйвом снігів. Я спинився на вулиці, дивлячись на золотаво-рудого півня.

«Гей, ти! — казав йому подумки. — Уже кличеш весну?» Півень, черкнувши гострими крильми червоні шпори³ на лапах, заспівав-засурмив, випинаючи груди.

«Еге ж, голубчику, більше всіх кричиш, а менше всіх робиш», — мовив я докірливо вголос, бо перебував

¹ *Прелюдія* — тут: те, що передує головному.

² *Дэциця* — тут: трохи.

³ *Шпóра* — тут: роговий загострений наріст на лапах у деяких птахів, що є засобом захисту чи нападу.

у доброму й грайливому настрої, то чом не погомоніти з птицею.

Півень заспівав на порозі хліва ще завзятіше, й скоро йому відповіли по сусідству.

Я глузував з нього: «Радий, що з білого каменя народився, радий, що на голові червоний вінець, що від крику земля тремтить?»

Каркнула ворона у верховітті ясена, я запитав у неї: «Коли вже матимеш сито, не руками звите?»

Перехилившись через цямрини¹, набирала молодиця воду з колодязя цинковим відром: ліз карасик через перелазик та у воду — плюсь!.. Темна вода погойдувалась у відрах, коли молодиця йшла через білу дорогу: два пси замочили ноги, води напилися і додому подалися.

¹ Цямрина — верхня частина колодязного зрубу, складена з дерев'яних колод.

Так я ходив по селу, так розмовляв із білим світом, і білий світ розумів, бо, либонь, така мова найпрístupніша для нього. Уже сизо вечоріло в садах, уже ось-ось за лісом, за пралісом мали повиснути золоті клубки, себто — зійти зорі. Уже скоро в бабиній хатині мала повиснути хліба країна¹, щоб собаки гавкали й не могли дістати, — себто мав зійти місяць за селом.

Прелюдія весни вичаровувала гостру красу загадкової природи, що всміхалася таємницями.

- Чим особливий прочитаний тобою твір?
- Знайди в тексті загадки. Поясни їх.
- Що художник зобразив на малюнку? Які ще малюнки можна запропонувати до оповідання Євгена Гуцала?

- Перегляньте прочитане оповідання Євгена Гуцала. Визначте тему твору.
- Чи згодні ви з думкою, що письменник уміє спостерігати за природою, описувати її? Доведіть свою відповідь прикладами з тексту.

ЮРІЙ ЗБАНАЦЬКИЙ

«Уже багато років я не заходжу щоденно до класу, не вітаюся зі своїми учнями. Я розмовляю з ними у своїх оповіданнях, повістях. Незрима ниточка на все життя зв'язала мене зі школою. Я не втомлююся розмовляти зі своїми читачами-школярами» — так писав про себе Юрій Збанацький. «Незрима ниточка», про яку говорить письменник, — це його любов до дітей.

Широку популярність серед юних читачів здобули такі твори Збанацького, як повість «Таємниця Соколиного бору», збірка оповідань «Крилатий гонець», казки та інші.

¹ *Країна* — край, крайок відрізаного хліба.

Коли твір відкриває свої таємниці
*Під час читання розмірковую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

ЛЕЛЕКИ

(Скорочено)

Скільки я пам'ятаю, у нас на городі, за хатою, на старезному суховерховому в'язі жили лелеки.

Одного прохолодного ранку я побачив, що наші лелеки кружляють над селом. Не можна було не задивитися на те, як вони викручували велике-велике живе коло. Хоч би й не хотів, то заспіваєш:

— Колесом, колесом, чорногузе, колесом.

Але я мусив перервати свою пісеньку. У чому справа? Чому в наших лелек не виходило оте чудове осіннє коло? Чому молоді розгублено снують у небі, а старі лелеки повертаються до гнізда?

Тільки тепер я помітив, що не всі пташата кинули гніздо. Одне з них сиділо на місці й заздрісно дивилось у небо. Аж затанцювало на гнізді, коли до нього повернулися батьки. Лелеченя, видно, ждало сніданку. Але старі лелеки не принесли з собою нічого. Вони посідали на гнізді та почали щось розповідати лелечаті. Клекотіли на все село, усе переконували в чомусь ліниву дитину. То витягували довгі шиї, то припадали дзьобами до лелечати. Мабуть, говорили: «А досить-но тобі, ледарю, сидіти на гнізді, розпростуй свої крильця, летімо з нами в небо».

І старі лелеки справді замахали крильми, знялися з гнізда. Лелеча зосталось на місці.

Зробивши коло над нашим городом, старі знову впали на гніздо. Знову щось наказували лелечаті. Воно сиділо знічене, уже й їсти не просило в батьків. А ті, помахавши під носом у лелеченяти широкими крильми, знову знялися в повітря. Зажурене лелеченя сиділо в гнізді.

Тоді старі знову повернулися до нього. Тепер вони вже клекотали сердито, невдоволено. Але їй те не допомогло. Розгнівані батьки кинули лелеченя і швидко полетіли в небо.

Довго вони кружляли в блакиті над селом, так високо, аж були ледь-ледь помітні для ока, а зажурене лелеченя сиділо нерухомо, уткнувшись носом у гніздо.

Десь аж в обід принесла лелечиха малому скупий сніданок. Нагодувала, покартала трохи, просила летіти разом, та швидко плюнула на все та їй полетіла в луг.

Увечері лелеки повернулися до гнізда. Скільки тут було радості, скільки танців, як вони заливались на все село веселим клекотінням. І тільки одне лелеченя сиділо сумне, немов чуже на гнізді.

Так було і в наступні дні. Старі й молоді лелеки разом із сонцем відлітали в луг, високо кружляли в небі, поважно ходили по покосах, виловлювали прудких жаб у зеленій отаві¹. А найменше лелеченя сумувало вдома. Воно то сідало, то зводилось на довгі ноги, ходило по краю гнізда, допитливо поглядало вниз. Ніяк не могло зважитися злетіти вгору.

Лелечиха не забувала своєї впертої дитини. Носила їжу, подовгу вмовляла летіти разом з нею. Лелеча винувато згинало шию, пробувало стріпувати крильми і не відривалося від свого гнізда.

Якось уранці лелеки довго кружляли в небі. Було їх дуже багато. Видно, з усього села зібралися до гурту. Лелеча мовчки спостерігало за тим рівним, плавним льотом своїх родичів і сумувало наодинці. Його цього разу не забули батьки. Принесли їжу, марно переконували піднятися на крила. Лелеча не послуhalо батьків.

Тоді вони знялися вгору, швидко приєдналися до того плавного пташиного кола і, кружляючи, відпливли

¹ *Отáva* — трава, що відростає на місці скошеної.

за село. Три дні минуло, а лелеки не з'явилися. Я зрозумів — жди похмурої осені, а за нею й лихоманки-зими.

Одиноке лелеча сиділо на гнізді. Воно було голодне й зажурене. Я вже не знав, що з ним і робити. Жаль було пташини — загине з голоду, уперте.

Та ось на четвертий день, так в обід, на гніздо прильотом впала стомлена стара лелечиха. Вона, видно, здалека повернулася, але не забула принести своїй ледачій дитині їсти. Лелеча жадібно глitalo їжу, а лелечиха дивилася на нього сумовита, мовчазна.

Відпочивши трохи, лелечиха почала вмовляти свою дитину. Вона ніжно-ніжно так клекотіла, припадала дзьобом до лелечати, пробувала навіть зіпхнути пташеня з гнізда. Лелеченя вперто не здійсало на крила.

І тоді лелечиха покинула гніздо. Але вона не рушила навздогін своїх. До самого вечора носила лелечаті в гніздо їжу. І ночувати з ним лишилася. Притулилася до нього близько, усю холодну ніч гріла своїм материнським теплом.

А на світанку з жалібним клекотом вона знялася з гнізда і полетіла на південь. Її кликав той далекий і загадковий край, який усі зовуть ірієм. Лелеченя зосталося одне.

Ненадовго йому вистачило тієї їжі. Сиділо голодне, настобурчивши пір'я. Ждало маму. А вона більше не прилітала.

І тоді я не витримав. Поліз на в'яза, дістав із гнізда упертого птаха. Коли зніс його на землю, ми побачили: та воно ж калічка! Одне крильце в нього чомусь зовсім засохло, зовсім безсиле.

Живе тепер те лелеченя в школі, у живому куточку. Ми його годуємо і доглядаємо. Воно, мабуть, дуже задоволене. Жде весни.

А разом з ним ждемо весни і ми. Хай тільки зйдуть сніги, хай заспівають жайворонки! Я відразу ж чоботи з себе та й полізу на того в'яза. Посаджу на гніздо леле-

чення, а там і старі лелеки повернуться! Ото буде радості, ото щаслива буде лелечиха! Хіба ж не правда?

- Якими спостереженнями із життя лелек поділився з тобою автор? Коли він розповідає про лелек із захопленням, а коли — з тривогою?
- Яке горе спіткало лелечу сім'ю? Які думки й почуття викликала в тебе розповідь про це? Простеж, як змінювався настрій у лелеченяти.
- Якою була лелечиха? Що тебе найбільше вразило в її поведінці?

- Прочитай, що розповіла про лелек *Галина Демченко*. Знайди в тексті наукові відомості про цих птахів.

ЛЕЛЕКИ

(Скорочено)

Яке щастя мати дужі, міцні крила! Це добре відчув молодий Лелечич, коли вперше з батьками піднявся в осіннє небо і закружляв білою хмаринкою над гаями, людськими оселями, плавнями.

Розкинув він тоді на всю широчінь свої крила, мов хотів обняти увесь світ, що відкрився перед ним.

Синє небо загартувало його для далеких мандрівок і навчило над усе любити землю і той куточок на старій вербі, обабіч старого саду і білої хатини, де він виріс і змужнів.

Колись добрий чоловік поклав на ту вербу колесо. Відразу пара лелек змостила на ньому гніздо і щороку виводила дітей. Господар веселої хатини разом з ними зустрічав і проводжав теплі дні.

Ось і зараз він стояв серед двору з маленькою чорнявою донькою і, приклавши долоню до очей, слідкував, як у блакиті неба вели прощальний хоровод лелеки.

— Відлітають, — сказав батько доньці. — А там скоро і холодів виглядай...

Через кілька днів дівчинка разом з татом ішла вздовж берега річки...

Тільки-но перед ними виринула широка зелена луговина, дівчинка ледве не скрикнула від здивування. Ніколи їй не доводилося бачити стільки лелек разом. Уся луговина водночас забіліла, немов від снігу.

Білі мовчазні птахи з чорними каймами крил, на високих червоних ногах або походжали, або копирсалися довгими червоними дзьобами в мокрій, болотяній траві, чи стояли...

Це так щороку, кожної осені, з усіх усюд збираються величезною зграєю лелеки.

Молодий Лелечич також був тут. Він, як і всі його однопіткі, відрізнявся від старших птахів тільки темним дзьобом і темними ногами, які ще не встигли зчервоніти.

Лелечич знав — усі злетілися сюди, щоб підготуватися до далекої подорожі.

Вони разом пробудуть деякий час, поки звикнуть одне до одного, здружаться, а тоді найстаріший поведе їх довічним шляхом на зимівлю, у вирій.

Та сонячна погода раптово змінилась. З півночі повіяв різкий вітер. Сірі холодні хмари затягли прозоре небо. Нічого хорошого все це не віщувало.

Ватажок занепокоївся. Він закружляв над луговиною, наказуючи всім підніматися на крила.

Щоб уникнути навісної зливи, усією зграєю вирішив піднятися вище хмар, прорвати їх, і першим ринувся вгору. Молоді лелеки знеслились. А Лелечич зовсім ослаб і почав відставати. Він ніяк не міг зараз пробитись крізь хмари.

Тоді ватажок, від зіркового ока якого ніщо не могло сховатись, усім наказав знижуватись і повернув до села.

Старі лелеки бігали по прогалинах і часто-часто, як могли, махали без упину крильми. Молодь почала і собі повторювати за ними. Усі пожвавішали. Пір'я підсохло, крила відпочили і кликали летіти далі.

А один сидів журний і невеселий.

Тоді старі птахи по черзі підбігали до нього, махали перед ним крильми, запрошуючи робити так само.

Лелечич наважився махнути раз, потім другий. Кров швидше запульсувала, і приємне тепло розлилося по тілу. Він замахав частіше. А ще через хвилину бадьоро забігав разом з усіма. «Я вже сильний, я вже відпочив! Бачите, як махаю швидко й вправно крильми! Я готовий летіти!» — говорили всі його збуджені й чіткі рухи.

Відлітаючи, лелеки ще раз попрощалися з рідною стороною, до якої неодмінно повернуться і принесуть весняне тепло, радість гаям і людям.

- Розкажи, як лелеки збиралися в далеку дорогу і яке лихо спіткало лелечу зграю. У чому виявилася турбота й справжня дружба між птахами?

- Поміркуй, що могло б статися з молодим лелекою, якби до нього поставилися байдуже.

- Порівняйте оповідання Юрія Збанацького та Галини Демченко про лелек. Якою темою їх об'єднано? Що спільного й відмінного в поведінці птахів у цих творах?

- Поділіться один з одним враженнями від оповідання Юрія Збанацького «Лелеки».

ВАСИЛЬ ЧУХЛІБ

Василь Чухліб — автор численних оповідань для дітей, які читають не лише в Україні. Їх перекладено англійською, азербайджанською, білоруською, казахською, литовською, російською й словенською мовами. Твори цього письменника мудрі й добрі. Вони закликають відкривати таємниці природи, оберігати красу землі.

У книжках «Хто встає раніше», «Чи далеко до осені», «Тарасикова знахідка» та інших Василь Чухліб розповів про різноманітні випадки із життя дітей. Описані в них події письменник часто брав із життя власних дітей.

• Читаючи оповідання Василя Чухліба, поміркуй над тим, як його персонажі ставляться до описаної події.

РАВЛИК

— О, тату, равлик! — вигукнула Тетянка. — Та який великий!

Присіла над ним, заспівала.

— Равлику-Павлику, де ти був? Хм! Не відповідає, сховався у свою хатинку...

— Бо ти ж його злякала.

Тетянка посиділа тихенько і, коли равлик вигулькнув, знову до нього:

— Равлику-Павлику, куди йдеш?

Равлик цього разу не сховався, заворушився і поповз через стежину.

— Тепер зрозуміло, куди він прямує! — сказав тато. — Недавно ж дощ пройшов. Та захопив тільки ту частину гаю, що через стежку навпроти. А равлик, мабуть, захотів пити.

— Це ж поки він туди добереться!

І Тетянка взяла равлика та перенесла через стежину. Він завмер на якусь хвилину, а потім розвернувся і поповз назад. І якраз туди приповз, звідкіля взяла його Тетянка.

— Бач, упертюх який! Не любить, щоб допомагали, — насупила брови Тетянка.

— Може, і важко йому, але ж **кожному хочеться самому здолать свою дорогу**, — мовив тато.

І вони пішли своєю стежиною, а равлик — своєю.

• Про яку подію із життя Тетянки розповів автор? Що тебе зацікавило у творі?

• Як ти розумієш зміст виділених слів?

• Розкажи про описану в оповіданні зустріч від імені Тетянки, а потім — від імені равлика. Чи збігаються їхні погляди на те, що сталося? Поясни свою відповідь.

• Прочитайте оповідання в особах. За допомогою інтонації передайте здивування, радість, невдоволення Тетянки та розсудливість тата.

ДМИТРО ЧЕРЕДНИЧЕНКО

Дмитро Чередниченко — відомий український письменник і перекладач. Він є автором художніх книжок для дітей та шкільних підручників.

Твори Дмитра Чередниченка приваблюють читачів захопливим, дотепним змістом і сміливою вигадкою.

ХЛОПЧИК ІВАСИК І ДІДУСЬ ТАРАСИК

Був собі хлопчик Івасик, якого дуже любив дідусь Тарасик. Любив, доглядав, бо Івасик часто мудрував. Ідуть ото вони луками як рівні, тільки й того, що дід висо-окий, а хлопчик низе-енький, дід бородатий, а внук

навіть безвусий, у діда долоня, як сонях, а в хлопчика долонька, як ромашка. Ідуть собі, розмовляють, над не-легкими загадками вдвох метикують. А найбільше тих загадок в Івасика виникає.

— Діду, ді'!.. А куди ховаються рибки від дощу?

— А й справді — куди? Треба буде, онучку, дослідити. Ось підемо в дощ до річки та й засядемо в куцах, в куширах¹ та й будемо спостерігати... Ми їх неодмінно застукаємо зненацька.

— О, діду! Ді'!.. А яким молоточком і по якій кувалдочці зозуля кує? Чуєте? Ку-ку, ку-ку... Ось прислухайтесь: день-дзень, день-дзень...

¹ *Кушір* — водяна кропива.

— Ти знаєш, онучку, я вже давненько над цим задумався. Я вже й підкрадався та придивлявся. От-от, здається, побачу. Ось вона, зозулька, й замахнулася, ось у очах мелькнуло — і вже чую: ку-ку, день-дзень...

— То, може, разом, діду, ми дослідимо?..

— Авжеж, Івасику. Авжеж...

Якийсь час ідуть вони мовчки. Дідусь думає про своє, Івасик — про своє. Івасиковій ручці, що як ромашка, тепло й затишно у дідовій руці, що як сонях. Коли це хлопчик просто засипає діда своїми загадками, наче в горіховій скриньці їх набрав.

— Діду, ді'!.. А шука спершу під лінійку собі стежку виміряє, що так рівно шугає?..

— Діду, ді'! — не дає онучок дідові й слова на відгадку сказати. — А коли риби ходять у школу, то в чому вони зошити носять?

— Я...

— Ні, діду. Ні... А в шуки є пропелер, що вона так швидко плаває?.. Діду, ді'!.. А риби вранці вмиваються?.. Ой діду... А жирафа така, як телевежа? Що, вона мультики показує?.. — і хлопчик замовк.

— Ну й багато ж ти мені загадок назагадував!.. Як мені їх розгадувати? По черзі?..

— Стривайте, діду, стривайте... А на що схожий човник?

— На...

— На вербовий листок, діду. А тополька на що схожа, га? Ану, діду, відгадайте...

— На...

— На пір'їну, діду! Бачте, яка зелена пір'їна стоїть. Одна, друга, третя... А разом — наче зелений гребінець. Ой діду, — струмок. Як же ми перейдемо?

І хлопчикові стало страшно: коли не перейдуть струмка, то як же вони потраплять додому?

— Тепер ти, внучку, відгадай цю загадку.

— На крилах перелетимо...

— А в тебе є крила?

— Нема-а-ає...

— Ну, що ж, тоді вилазь на діда верхи та й поїдемо.
Дід Тарас підкотив холоші, посадив собі хлопчика на плечі та й:

— Но-о, конику. Но!..

Перебрів той струмок, вийшов на стежку, порослу кучерявим споришем, і погуцакав до села:

— Додому, конику, додому!..

Івасик глянув на небо: і маленькі, як він, рожевуваті хмарки також додому пливли.

- Знайди і прочитай опис зовнішності Івасика й дідуся. Який художній засіб використав у ньому письменник?
- З якими запитаннями хлопчик звертався до дідуся? Як можна знайти відповіді на них?
- Словами з тексту доведи, що загадки Івасика сипалися, як з мішка горох.
- Який малюнок ти запропонуєш до кінцівки оповідання?

ОЛЕГ БУЦЕНЬ

Олег Буцень змалечку писав вірші і мріяв про подорожі — не ближче як у джунглі Африки чи на Південний полюс. «Та не так часто діється, як у дитинстві мріється» — так сказав у зрілому віці письменник, адже його дитинство перервала війна, і фантазії довелося змінити на шинель і гвинтівку.

Олег Буцень є автором дитячих книжок «Що розповів Калачик», «З ранку до вечора», «Так чи не так» та інших. Герої його творів кмітливі й винахідливі мрійники, що нагадують самого письменника.

- Прочитай оповідання, уявляючи, що відбувається. Стеж, як змінюється настрої хлопчика.

АЙСТРИ

Побачив Сергійко у дворі сестру Юлю й одразу до неї:
— Дивись, які насінинки, — і розтулив кулак. —
Із них айстри будуть. Дядько Семен мені дав.

— Дай мені, — попросила Юля.

— Не дам, я сам посаджу!

Дуже схотілось Юлі виростити свої квіти. Вона вже давно про це мріяла.

— Хочеш, — запропонувала вона братові, — бери за них мої кольорові олівці.

Повагався трохи Сергійко і згодився: виміняв олівці на чотири насінинки, а решту собі залишив.

Посадила Юля насінинки в горщик. Щодня поливала. А як з'явилися стебельця — горщик на балкон поставила, щоб і сонце пестило квіти, і дощик напував. Чудові в неї вирости айстри! А Сергійкові насінинки так і лишилися лежати в коробочці.

Прийшли якось до мами гості, побачили квіти та й кажуть:

— Гарні які! Де ви їх дістали?

Почервоніла Юля від похвали і зніяковіло усміхається.

А тут Сергій де не візьмись:

— Це мої айстри.

— Як це твої? — здивувалась Юля.

— А я ж тобі насінинки дав! Пам'ятаєш?

— Так то ж насінинки, а не квіти.

— Ну то й що? Значить, і квіти мої.

— Так чи не так?

- А як вважаєте ви? Поділіться своїми міркуваннями один з одним.

ПОВІСТЬ

Прозовий твір, у якому описано декілька подій із життя багатьох персонажів, називається **повістю**. Повість значно більша за обсягом, ніж оповідання.

Теми цих творів різноманітні: дружба, навчання, ігри, пригоди тощо. Іноді з героями повістей трапляються комічні, смішні випадки — і ми від душі сміємося. Однак вони можуть опинитися і в складній, навіть трагічній ситуації — отож потребуватимуть нашого співчуття.

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ

Михайло Стельмах — відомий український письменник. Дещо про дитинство митця, його маму й дідуся ти дізнаєшся, прочитавши уривок з повісті «Гуси-лебеді летять». Цей твір автобіографічний, адже в ньому автор описує власне життя.

ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ

(Уривки)

* * *

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюся до їхнього маяння, прислухаюся до їхнього співу, і мені так хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила...

— От і принесли нам лебеді на крилах життя, — говорить до неба і землі мій дід Дем'ян.

— Життя? — дивуюся я.

— Еге ж: і весну, і життя. Тепер, внучку, геть-чисто все почне оживати: скресне крига на ріках та озерах, розмерзнеться сік у деревах, прокинеться грім у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю.

— Діду, а які у сонця ключі?

— Золоті, внучку, золоті.

— І як воно відмикає ними землю?

— А ось так: якоїсь доброї години гляне сонце із свого віконечка вниз, побачить, що там і земля, і люди, і худібка, і птиця помарніли і скучили за весною, та й спитає місяця-брата, чи не пора землю відімкнути. Місяць кивне головою, а сонце посміхнеться і на промінні спустить у ліси, у луки, у поля й на воду ключі, а вони вже знають своє діло!

— Діду, а куди лебеді полетіли?

— На тихі води, на ясні зорі, — пересміявшись і споважнівши, урочисто каже дід і йде до вчорнілої катраги¹ майструвати колеса.

А я стою серед подвір'я і по-своєму перебираю дідові слова. Переді мною, наче брама, розчиняється діброва, до мене наближаються далекі тихі води і прихилені до них зорі. Це в тих краях, де я ще не бував. І покотилась туди моя стежина, мов клубочок.

* * *

На човнику й веслі від нас від'їхав травень. Він прихопив із собою сині дощі, зелений шум та солов'їний спів. І в село через тини заглянуло літо.

Мати каже, що найбільше див у світі робиться влітку на світанні. Це саме тоді, коли мені так хочеться спати. От і зараз, насурмонений і заспаний, я стою посеред хати, не знаючи, де й що шукати. А матір, уже оброшена,

¹ Катрага — легка будівля, сторожка.

прийшла з городчика та й лагідно-лагідно кладе мені на плечі руку, а очима показує на розчинене вікно й таємниче питає:

— Михайлику, ти нічого не чуєш?

Дід, глянувши на матір, пускає посмішку в бороду й мовчить. А я дивлюсь на сизий від роси горóдець, на розпатлані дерева саду, прислухаюсь до всього. Але чую тільки вранішню журбу роси.

— Не чуєш, як літо пішло нашим горóдом? — дивується мати.

— Ні, — кажу я з жалем, але враз уявляю собі, як десь неподалік у квітчастій, кинутій на плечі хустці широко бреде туманом літо. І од мене зразу відлітає сон.

— Ось ходімо подивимось хоч на його сліди, — так само таємниче говорить мати.

Ми виходимо з оселі. Мати посміхається, а я позіхаю. Біля самого порога з нами вітається аж задимлена росою вишня.

— Ось бачиш, сьогодні літечко торкнулось руками до ягід, і вони почали паленіти.

Я дивлюсь на вишні, і в них справді то тут, то там паленіють розпухлі щічки.

І все це диво зробило літо за одну-однісіньку ніч і пішло собі далі, щоб на світанні, коли я сплю, знову заглянути до нас. Як би мені припилънувати його?

- Добери заголовки до прочитаних уривків з повісті.
- Прочитай опис польоту лебедів. Як ти розумієш вислів *Принесли нам лебеді на крилах життя?*
- Знайди в тексті рядки, у яких ідеться про травень, літо, вишню. За допомогою яких художніх засобів авторові вдалося зобразити їх як живих істот?
- Розкажи, якими ти уявляєш Михайлика, його маму й дідуся.

Повтори і пригадай

- У яких творах описано пригоди мавпочок? Хто автор цих оповідань?
- Які цікаві відомості про життя тварин і птахів є в оповіданнях Олександра Копиленка, Юрія Старостенка, Юрія Збанацького, Галини Демченко?
- Назви героїв оповідань Григора Тютюнника, Василя Чухліба, Олега Буценя, Дмитра Чередниченка. Якими ти їх уявляєш?

- Оберіть оповідання, у якому багато діалогів. Розподіліть ролі й прочитайте його в особах.
- Прочитайте уривок і визначте, з якого він твору. Доведіть свою думку.

«Перехожі мимохитъ озиралися і, всміхаючись, дивилися на двох хлопчиків, які, обнявшись, ішли вулицею, розмахували портфелями, наспівували щось веселе.

Напевно, перехожі думали, що це йдуть брати... Адже вони схожі один на одного. Обидва кирпаті, сіроокі й біляві. Тільки Олесь вищенький на зріст і худіший».

- Розкажіть про улюбленого героя з прочитаних творів за пам'яткою, поданою на першому форзаці.

СВІТ ГУМОРИСТИЧНИХ ТВОРІВ

Читаючи деякі вірші, повісті й оповідання українських і зарубіжних письменників, ти смієшся. Це твори, у яких про серйозне говориться з добродушною усмішкою, а вади й кумедні риси в характерах і поведінці героїв доброзичливо висміюються. Їх називають гумористичними.

ГУМОР У ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

ГРИЦЬКО БОЙКО

Грицько Бойко — автор понад п'ятдесяти книжок. Він умів підмічати й поетично осмислювати кумедні пригоди, що трапляються з дітьми. Його смішинки про малят і звірят, шкільні й спортивні веселинки, скоромовки-спотиканки, загадки дуже дотепні. Поет адресує їх тим, хто цінує влучне й гостре слово, любить і розуміє гумор.

ОТАКИЙ У МЕНЕ НІС

Не горбатий, не кирпатий —
я звичайний маю ніс,
та мені він так багато
неприємностей приніс.
Де я тільки не буваю,
що я тільки не роблю, —
через ніс отой страждаю,
різні прикрощі терплю.

Отакий у мене ніс:
через нього — все навкіс!

До сніданку мама й тато
починають умовляти:
— Випий, золотко, хоч трошки
жиру риб'ячого з ложки! —
Я, звичайно, не мовчу,
відвертаюсь і кричу...

А вони до мене: — Просим!
І чого ти **крутиш носом?**

Отакий у мене ніс:
через нього — все навкіс!

Все привіз мені мій брат:
безкозирку, і бушлат,
і тільняшку, і штани
отакої ширини!
Разом з братом я крокую,
примовляю: — Раз, два, три! —
Та спіткнувся... Раптом чую:
— **Носа вгору не дери!**

Отакий у мене ніс:
через нього — все навкіс!

По сніжку біжать санчата:
будем з гірки ми з'їжджати.
От і гірка, ми рядком
на санчатах із Рябком
полетіли, покотились
і... в заметі опинились.
А дружків аж сміх бере:
— **Гляньте! Носом він оре!**

Отакий у мене ніс:
через нього — все навкіс!

Дав я Петрикові м'яч,
а тепер мені хоч плач —
він м'яча не повертає —
і щодня мене питає:
— Хочеш, завтра поверну? —
І отак усю весну...
Мама каже: — То, виходить,
він тебе за **носа водить?**

Отакий у мене ніс:
через нього — все навкіс!

Утекли в сусіда з клітки
із кролем вухаті дітки.
Я погнався, а вони
через просо — в бур'яни.
Я за ними у бур'ян,
кроленята — під паркан...
А сусід гукає з проса:
— Що ж ти випустив з-під носа!

Отакий у мене ніс:
через нього — все навкіс!

Взяв я вудку — і до річки,
з братом сів на бережку.
Та не ловляться плотвички,
не тріпочуть на гачку.
Я нічого не спіймав,
біля вудки задрімав.
Тут почув я голос брата:
— Щось ти носом став клювати!

Отакий у мене ніс:
через нього — все навкіс!

Ось дідусь струга кілок —
робить вулик для бджілок.
Я підказую йому:
що, до чого, як, чому...
А дідусь мені ласкаво:
— Йди до саду, погуляй...
Як не знаєш добре справи,
свого носа не встромляй!

Я образився до сліз:
— Ну і дався вам мій ніс!
Не ступив ніде ні кроку,
щоб із ним не мав мороки.
Я терплю від нього й досі...
А дідусь: — Не треба сліз!

Зарубай собі на носі, що не винен в цьому ніс.

- У які комічні ситуації потрапляв хлопчик?
- Прочитай виділені в тексті вислови. Чи зрозумів хлопчик, що вони означають? А ти?
- Перевір, чи правильно ти розумієш значення сталих висловів.

Крутити носом — вередувати.

Дерти вгору носа — зазнаватися.

Орати носом — падати обличчям у що-небудь.

Водити за ніс — обдурювати кого-небудь, не виконуючи обіцяного.

Випустити з-під носа — проґавити.

Клювати носом — засинати сидячи, час від часу опускаючи на мить голову.

Встромляти носа — втручатися не в свої справи.

Зарубати собі на носі — добре, надовго запам'ятати.

МИКОЛА НОСОВ

Російський письменник Микола Носов народився в Києві, у сім'ї актора. Зберігши родинну традицію, він працював режисером, створив чимало мультиплікаційних, навчальних і наукових фільмів.

Однак відомим його зробили збірки гумористичних оповідань «Пригоди Незнайка та його друзів» і «Фантазери». Герої цих творів — дотепні, кмітливі мрійники й вигадники.

ВИТІВНИКИ

Ми з Валею витівники. Ми завжди витіваємо якісь забави.

Одного разу ми читали казку «Троє поросят». А тоді почали забавлятися. Спочатку ми бігали по кімнаті, стрибали і кричали:

— А я вовка не боюсь!

Потім мама пішла до крамниці, а Валя сказала:

— Давай, Петрику, зробимо собі хатку, як у тих поросят, що в казці.

Ми стягли з ліжка ковдру й завісили нею стіл. Ось і вийшла хатка. Ми залізли в неї, а там темно-темно!

Валя говорить:

— От і добре, що в нас своя хатка! Ми завжди будемо тут жити й нікого до себе не пустимо; а якщо сірий вовк прийде, ми його проженемо.

Я кажу:

— Шкода, що в нас у хатці нема вікон, дуже темно!

— Нічого, — мовить Валя. — Адже в поросят хатки бувають без вікон.

Я питаю:

— А ти мене бачиш?

— Ні. А ти мене?

— І я, — кажу, — ні. Я навіть себе не бачу.

Раптом мене хтось як схопить за ногу. Я як закричу! Вискочив з-під столу, а Валя за мною.

— Чого ти? — питає.

— Мене, — кажу, — хтось схопив за ногу. Може, сірий вовк?

Валя злякалась і бігом з кімнати. Я — за нею. Вибігли в коридор і двері зачинили.

— Давай, — говорю, — двері тримати, щоб він не одчинив.

Тримали ми двері, тримали.

Валя й каже:

— Може, там нікого нема?

Я питаю:

— А хто ж тоді мене за ногу торкав?

— Це я, — відповідає Валя, — я хотіла знати, де ти.

— Чого ж ти раніше не сказала?

— Я, — каже, — злякалась. Ти мене злякав.

Відчинили двері. У кімнаті нікого нема. А до столу підійти однак боїмося: а що як з-під нього сірий вовк вилізе!

Я говорю:

— Піди зніми ковдру.

А Валя мовить:

— Ні, ти піди!

Я кажу:

— Там же нікого нема.

— А може, є!

Я підкрався навшпиньках до столу, смикнув за край ковдри і бігом до дверей. Ковдра впала, а під столом нікого нема. Ми зраділи. Хотіли полагодити хатку, тільки Валя каже:

— А що як знову хтось за ногу схопить?

Так і не гралися більше в «трое поросят».

Переклад Івана Сподаренка

- У яку казку гралися Петрик і Валя? Про що в ній ідеться?
- Про що розмовляли діти, коли залізли в хатку?
- Розкажи, що трапалося потім. Що з описаного викликає сміх?

- Знайдіть в оповіданні діалоги. Прочитайте їх в особах, передаючи інтонації героїв.

АСТРІД ЛІНДГРЕН

Шведська письменниця Астрід Ліндгрєн змалечку була веселою, мала багату уяву, хист до жартів і вигадування цікавих історій. Ставши матір'ю, Ліндгрєн розважала своїх дітей різноманітними оповідками і, на прохання доньки, записала одну з них. Згодом цей рукопис отримав першу премію в конкурсі дитячих книжок. Твір був виданий

під назвою «Пеппі Довгапанчоха» і мав великий успіх у читачів. На сьогодні його перекладено понад шістдесятма мовами світу, зокрема й українською.

Астрід Ліндгрєн — авторка більш як сорока повістей. Є серед них і такі, де дія відбувається у світі, створеному уявою самих героїв, наприклад «Малий і Карлсон, що живе на даху».

МАЛИЙ І КАРЛСОН, ЩО ЖИВЕ НА ДАХУ

(Уривок)

Для Малого то була важка мить, мамі не сподобалось, що її тюфтельками прикрашають вежу з кубиків, і вона, звичайно, не мала сумніву, що то все зробив Малий.

— Карлсон, що живе на даху... — почав був Малий, але тато суворо перебив його:

— Годі, Малий, ми більше не хочемо слухати твої вигадки про Карлсона!

Боссе й Бетан глузливо засміялися.

— Ну й Карлсон! — мовив Боссе. — Йому конче забaglосся щезнути саме тоді, як ми прийшли знайомитися з ним!

Малий сумно з'їв тюфтельку й заходився збирати розкидані кубики. Тепер про Карлсона не варто було більше й мови заводити. Але без нього в домі здавалось так порожньо, так сумно.

— А тепер ходімо пити каву й забудемо про Карлсона, — сказав тато й ласкаво поплескав Малого по щоці.

Каву завжди пили перед каміном у вітальні. Так було й цього вечора, хоч надворі стояла тепла, ясна погода, а липи на вулиці вже вбралися в зелені листочки. Малий не любив кави, зате любив сидіти з мамою, татом, з Бетан і Боссе перед каміном, у якому палав вогонь.

— Слухай, Малий, хочеш заробити двадцять п'ять ере¹? — запитала сестра.

Хлопець не зразу збагнув, що вона сказала. Звичайно, чому б не заробити двадцять п'ять ере. Але все залежить від того, що за це хоче від нього Бетан.

— Двадцять п'ять ере — надто мало, — твердо відповів він. — Тепер усе таке дороге... Як ти гадаєш, скільки, наприклад, коштує п'ятдесятиєрова скляночка морозива?

— Думаю, що п'ятдесят ере, — хитро відповіла Бетан.

— Ото ж бо! Тепер ти бачиш, що двадцять п'ять ере замало.

— Але ж ти навіть не знаєш, що я від тебе хочу, — сказала Бетан. — Тобі нічого не доведеться робити. Тобі треба тільки чогось не робити.

— Чого ж мені треба не робити?

— Не показуватись цілий вечір у вітальні.

— Має прийти Пелле, розумієш, — пояснив Боссе. — Нова симпатія Бетан.

Малий кивнув головою. Нічого собі вони вигадали. Мама з татом підуть у кіно, Боссе помчить на футбольний матч, а Бетан сидітиме у вітальні і воркуватиме з Пелле! Тільки ти, Малий, зачинишся в своїй кімнаті — і за якісь там жалюгідні двадцять п'ять ере!

Ох, і важко ж мати таку родину!

— А які в нього вуха? — спитав Малий. — Такі самі клапаті, як у того, що був раніше?

Це сказано навмисне, щоб подратувати Бетан.

— Чуєте, мамо, — мовила Бетан, — тепер ви самі розумієте, чому я хочу, аби Малий не показувався. Він своїми глузами проганяє кожного, хто приходить до мене.

За якийсь час Малий і справді сидів уже в своїй кімнаті — і без ніякої платні.

¹ *Ере* — дрібна монета у Швеції.

І враз він почув найприємніший у світі звук — гудіння моторчика! А ще за мить у вікні з'явився Карлсон.

— Гей-гоп, Малий! — невинно озвався він.

— Гей-гоп, Карлсоне, — відповів Малий. — Звідки ти взявся?

— Гей-гоп, Малий, тепер я знову веселий! — мовив Карлсон. — Клич сюди своїх маму й тата, будемо знайомитися.

— Вони пішли в кіно, — сказав Малий.

— Пішли в кіно? Тоді, як мали нагоду зустрітися зі мною? — здивувався Карлсон.

— Пішли. Вдома лише Бетан... і її нова симпатія. Вони у вітальні, але мені туди не можна заходити.

— Що я чую! — вигукнув Карлсон. — Тобі не можна ходити куди ти хочеш? Ну, таке годі стерпіти. Ходімо!

— Але ж я запрягнувся... — почав був Малий.

— А я запрягнувся, — перебив його Карлсон, — що коли побачу якусь несправедливість — то миттю кинуся на неї, мов яструб!

Він підійшов до Малого й поплескав його по плечу.

— А в чому, власне, ти запрягнувся?

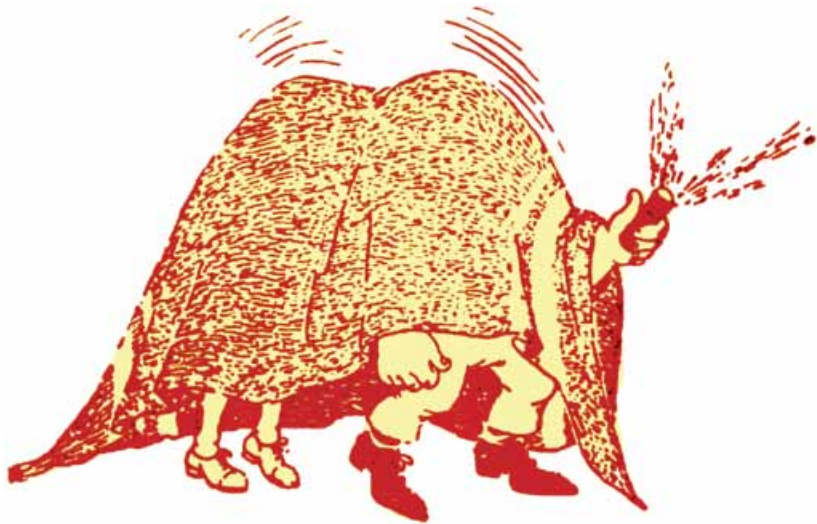
— Запрягнувся, що мене не побачать у вітальні цілий вечір.

— Ну, то тебе й не побачать, — сказав Карлсон. — Але тобі, мабуть, хочеться подивитись на нову симпатію Бетан?

— Щиро казати, дуже хочеться! — гаряче признався Малий. — Раніше вона мала товариша, у якого були страшенно клапаті вуха. Я б дуже хотів поглянути, які вуха в цього.

— Знаєш, я теж залюбки поглянув би, — сказав Карлсон. — Стривай, я щось вигадую! Найкращий у світі вигадник — це Карлсон, що живе на даху.

— О, знайшов! — мовив він і кивнув головою на ковдру. — Це саме те, що нам треба. Я ж був певен, що вигадую щось.

Малий спитав:

— Що ж ти вигадав?

— Ти запрягнувся, що тебе цілий вечір не побачать у вітальні, так? Але якщо ти йтимеш під ковдрою, то тебе не буде видно.

— Це так, але... — почав Малий.

— Ніяких «але», — рішуче перебив його Карлсон. — Якщо ти йтимеш під ковдрою, то побачать ковдру, а не тебе. І якщо я йтиму під ковдрою, мене теж не буде видно. Сердешна Бетан не побачить мене, який жаль! Але так їй і треба, хай не буде дурна!

Він стягнув з ліжка ковдру і накинув її собі на голову.

— Ану до мене, швидко! — покликав він Малого. — Лізь у мій намет!

Переклад *Ольги Сенюк*

- Як ти гадаєш, що буде далі?
- Якими ти уявляєш Малого і Карлсона?
- Розглянь малюнок. Які ще ілюстрації ти можеш запропонувати до прочитаного уривка?
- Як ти оцінюєш вигадку Карлсона? Які почуття вона в тебе викликала?

Повтори і пригадай

- Назви прочитані гумористичні твори. Укажи їхніх авторів і коротко перекажи зміст.
- Поміркуй і розкажи, навіщо читачам потрібні гумористичні художні твори.
- Пригадай смішні випадки зі свого життя і розкажи про них. Спробуй написати гумористичний твір (оповідання чи вірш) про одну із цих пригод.

Підсумкові запитання і завдання

- Казки яких народів світу вміщено в підручнику? Що споріднює і що різнить українські й зарубіжні народні казки?
- За описом визнач персонажа й укажи, з якого він твору.

«Легка й прозора, як світле марево, купалася вона в сонячному промінні, зодягалася в квітки польовії».

- Прочитай ім'я та прізвище письменника й назву його твору. Який випадок із життя дітей описав автор?

Вс..в..л..д Н..ст..йк.. «Пр..ст.. ..л..сь др..г».

- У якому вірші й чому кінь віддав хлопчикові на щастя всі чотири підкови? Хто автор цього твору?
- Пригадай вірші, вивчені протягом року напам'ять, і виразно прочитай їх.
- На другому форзаці подано відомості про авторів, твори яких уміщено в підручнику. Уважно ознайомся з цією інформацією. Намагайся запам'ятати, у якому столітті та в якій країні творив той чи той митець. Зверни увагу на рік і місце народження письменників.
- Можливо, у поданому на форзаці переліку авторів ти знайдеш своїх земляків. Якщо так, то підготуй цікаве повідомлення про їхнє життя й творчість.

ЗМІСТ

Від автора	3
----------------------	---

З НАРОДНОГО ДЖЕРЕЛА

СВІТ НАРОДНИХ КАЗОК	4
Українські народні казки	5
<i>Казки про тварин</i>	5
Їжак та заєць	6
Лисиця та рак	9
<i>Чарівні казки</i>	11
Про Оха-чудотвора (<i>Скорочено</i>)	11
Казки народів світу	16
Сильний лев і маленьке мишеня (<i>Болгарська казка</i>)	16
Як серед птахів виникла дружба (<i>Бірманська казка</i>)	18
Синя Свита Навиворіт Пошита (<i>Білоруська казка</i>)	20
Чарівний каптур (<i>Японська казка</i>)	24

З ЛІТЕРАТУРНОЇ СКАРБНИЦІ

СВІТ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК	30
Тигр і автор	31
Казки зарубіжних письменників	33
<i>Якоб і Вільгельм Грімм</i>	33
Бременські музиканти (<i>Скорочено</i>)	33
<i>Ганс Крістіан Андерсен</i>	36
Ромашка (<i>Скорочено</i>)	36
<i>Захаріас Топеліус</i>	43
Казка про старого гнома (<i>Скорочено</i>)	43
<i>Олександр Пушкін</i>	49
Казка про рибака та рибку	49
<i>Петро Єршов</i>	57
Горбоконики (<i>Уривки</i>)	57
<i>Костянтин Ушинський</i>	62
Витівки старої зими	63
Казки українських письменників	66
<i>Іван Франко</i>	68
Лисичка і Журавель	68
<i>Леся Українка</i>	70
Казка про Оха-чудодія	71
<i>Василь Сухомлинський</i>	74
Дід Осінник	75
Снігуроньчина пісня	76

<i>Оксана Іваненко</i>	77
Синичка (<i>Скорочено</i>)	77
ЛЕГЕНДИ. БАЙКИ. П'ЄСИ	84
Легенди	84
<i>Іван Ліпа</i>	84
Лада Прекрасна (<i>Скорочено</i>)	84
Байки	91
<i>Леонід Глібов</i>	91
Коник-стрибунець	91
П'єси	95
<i>Леся Мовчун</i>	95
Горіхові принцеси (<i>Уривок</i>)	95
СВІТ ПОЕЗІЇ	100
Поетична майстерня	101
<i>Павло Тичина</i> . Пастелі (<i>Уривок</i>)	101
<i>Володимир Сосюра</i> . «Спокоєм повиті...»	102
<i>Наталя Забіла</i> . Зірочки	103
<i>Марійка Підгірянка</i> . Вечір іде	105
<i>Микола Вороний</i> . «Ущухла буря...»	106
<i>Ліна Костенко</i> . «Шипшина важко віддає плоди...»	106
<i>Ганна Чубач</i> . Зупинюся над рікою	107
<i>Вадим Скомаровський</i> . Після грози	108
<i>Ігор Калинець</i> . Зірка	109
Поетична збірка	110
<i>Олена Пчілка</i>	110
«Діброва смутная...»	110
«Новину сьогодні зранку...»	111
<i>Андрій Малишко</i>	113
«Вихопивсь дощик...»	113
<i>Дмитро Білоус</i>	114
Щедрий вечір	114
<i>Петро Осадчук</i>	117
Стежка	117
<i>Дмитро Павличко</i>	118
Вітряк	118
На щастя	119
<i>Володимир Коломієць</i>	120
Сиве сонечко	121
Тюхтій і Торохтій	121
<i>Андрій М'ястківський</i>	124
«Курличуть хмари...»	124

<i>Микола Вінграновський</i>	125
«Лазить сонечко в травах...»	125
«Приспало просо просеня...»	126
Грім	127
СВІТ ПРОЗИ	129
Оповідання	129
<i>Олександр Копиленко</i>	129
Розбишака Чив (<i>Скорочено</i>)	130
<i>Юрій Старостенко</i>	132
Хто це такий?	132
І трапиться ж таке...	132
<i>Григір Тютюнник</i>	134
Бушля	134
<i>Всеволод Нестайко</i>	136
Просто Олесь друг (<i>Скорочено</i>)	137
<i>Микола Грубляні</i>	139
Яшка і Машка	139
Омар	140
Шоколад боцмана	141
<i>Євген Гуцало</i>	142
Прелюдія весни (<i>Уривок</i>)	143
<i>Юрій Збанацький</i>	145
Лелеки (<i>Скорочено</i>)	146
<i>Василь Чухліб</i>	151
Равлик	152
<i>Дмитро Чередниченко</i>	153
Хлопчик Івасик і дідусь Тарасик	153
<i>Олег Буцень</i>	156
Айстри	157
Повість	158
<i>Михайло Стельмах</i>	158
Гуси-лебеді летять (<i>Уривки</i>)	158
СВІТ ГУМОРИСТИЧНИХ ТВОРІВ	162
Гумор у дитячій літературі	163
<i>Грицько Бойко</i>	163
Отакий у мене ніс	163
<i>Микола Носов</i>	166
Витівники	166
<i>Астрід Ліндгрєн</i>	168
Малий і Карлсон, що живе на даху (<i>Уривок</i>)	169